

T A R T A L O M

▶ 3	GERGELY ÁGNES	
	Achilles Odysseushoz	(vers)
▶ 4	GÉCZI JÁNOS	
	Fekete holló száll a szemében, Nem marad más, Tudom	(versek)
▶ 6	KISS ANNA	
	Még nem, Vadlúdpehely	(versek)
▶ 11	MARKÓ BÉLA	
	Egybeolvad, Test, Rózsaszín, Nem bentől ég, Visszaérkezés	(versek)
▶ 14	ORAVECZ IMRE	
	Kaliforniai fürj	(regényrészlet)
▶ 19	KISS LÁSZLÓ	
	Életben tartani egy kultúrát, egy nyelvet – Beszélgetés Oravecz Imrével	
▶ 25	CSEHY ZOLTÁN	
	A krummbachtali fürdő, Nagypamék, Boszorkány, Néha, Vízi nimfák	(versek)
▶ 28	TATÁR SÁNDOR	
	Vajon, Már lemásztam	(versek)
▶ 30	K. KABAI LÓRÁNT	
	szonon, az inszeminátor álma, fejfájás	(versek)
▶ 32	ORCSIK ROLAND	
	Közös többől, Diadalmas vulva, Lepkepor	(versek)
▶ 34	SZAKÁCS ISTVÁN PÉTER	
	Álomszabadság	(elbeszélés)
▶ 36	HEGEDŰS ÁGOTA	
	A kékszívű	(elbeszélés)
▶ 39	BIRTALAN FERENC	
	A nagy atlanti sejtés, Állomások között, Talán a	(versek)
▶ 41	FECSKE CSABA	
	Éhükbe veszve, Ketten, Éjszaka, Bűnhődés	(versek)
▶ 44	CSOMÓS SZABOLCS	
	Pogány ima, Kállai kettős, Álom, A közöny	(versek)
▶ 46	CSABAI LÁSZLÓ	
	Vadászidény	(regényrészlet)
▶ 52	MOGYORÓSI LÁSZLÓ	
	Hídon át, Orpheusz Euridikéhez	(versek)
▶ 53	STANKOVICS MARIANN	
	Végül, Holtfényben, Küldetés	(versek)
▶ 55	SZPISJÁK HAJNALKA	
	Hahó ember hóember, Benő	(versek)

58	FODOR GYÖRGY	
	Lájk á Hángári	(vers)
59	BECSY ANDRÁS	
	Morbus Hungaricus	(vers)
61	KÓSZEGI BARTA KÁLMÁN	
	Magas a Fuji	(vers)
64	CSAPODY KINGA	
	Platty	(elbeszélés)
66	BANNER ZOLTÁN	
	22 metafora a magyar kultúráról	(vers)
67	NAGY MIHÁLY TIBOR	
	Közelítesem a Himnuszhoz	(vers)
		MŰHELY
69	HALMAI TAMÁS	
	Műveltség és mágia – Gergely Ágnes költői pályáivéről	(tanulmány)
74	SOLTÉSZ MÁRTON	
	Dobsirató – Gergely Ágnes hallgatása közben	(tanulmány)
77	SURINÁS OLGA	
	Csabai Kortárs Fesztivál	(tanulmány)
88	TÓFALVY ÉVA	
	Gyulától Kazohiniáig	(tanulmány)

94	SZILÁGYI ANDRÁS	
	A fény szellemi minősége – Bohus Zoltán szobrászművész üveg- és fényuniverzumáról (esszé)	
99	P. SZABÓ ERNŐ	
	Metafizika, nagytítás, álomfejtés – Összefüggések – Arnóti András kiállítása	(esszé)
		SZÍNHÁZ
103	VARGA ANIKÓ	
	Színházi valóságok – Beszámoló a tizedik Kortárs Drámafesztiválról	(tanulmány)
		FIGYELŐ
109	GÖRÖMBEI ANDRÁS	
	Kelet-Közép-Európa himnuszai – Kiss Gy. Csaba: Hol vagy, hazám?	(kritika)
111	KELEMEN LAJOS	
	Ha egybeeshet könnyedség és távlat – Lackfi János: Élő hal – versek 2004–2010	(kritika)
114	SZÁNTÓ MAGDOLNA	
	„Mint egy belső kép, a szív legmélyéről” – Acsai Roland: Hajnali kút	(kritika)
116	XANTUS BORÓKA	
	Túl időn és tereken – Karácsonyi Zsolt: Igazi nyár; Ússz, Faust, ússz!	(kritika)
119	NAGY BERNADETT	
	Homoki szappanopera – Halász Margit: Éneklő folyó	(kritika)

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.barkaonline.hu



Achilles Odysseushoz
élni a fénykorok előtt
ha semmi még nem radít
beemenni az árnnyékkapuk
fények látni a semmit
lenni a véletlen előtt
hol milyen jár a szándék
előbbre a tűz felett
mely a holtakra lép
renkeket csendben a kővön
és vágni őket kővel
hinni hogy nem vagy árny
tovább élni nem érden
tanúságtétel ez maradt
mit az idővel nyersz még
mest körös vet az ifjúság
de halotté a fenség
10. november
Gergely Ágnes





Fekete holló száll a szemében

Fekete holló száll a szemében.
A tó vize egyetlen tömbbe fagy.
Ami a nevében el volt rejtve
az eltitkoltan ott is marad.

Asszonyom, önnek jól áll a bor,
a mosolyát illően viselje,
illata elhever még az ágyon,
hogyan lehullt és elnyúlt, mint sál a földre.

A lélek picit ül még a széken
mikor az ajtón teste kilépett,
a huzat téblábol a szőnyegen
és mocorognak a falon fények.

Aztán visszaáll a rend a helyére,
nincs a párnának se hulláma, se fodra,
de este két hold jön fel az égre
és nincsen egyiknek sem foltja.

Nem marad más

A kert buta sarkában vernyákol,
zörgeti az elhullt meggylevelet,
a jajgatással kettéhasítja,
hogyan alá lépek, a szürke eget.

Girhes macskaként indul a lépcsőn,
s amikor a lábamig nyomul
világi kandúrrá változik át,
csepűrágóból lesz így trubadúr,

s úgy nyeli magába a híg savót
a tálkából, minként pezsgőt
a sátán fényes bálján, Moszkvában,
az éjfél percében Behemót.

Aztán cikkannva tovább iramlík,
hol volt, csak egynéhány mancsnyom ragad,
mint széthullt költemény, amely után
egyéb sem marad, csupán a szavak.

Tudom

Már nem figyelem, hogy sietnek
ki és be az ajtón az orvosok. Fehér klórszag
suhan utánuk, jókora árnyat vetve a kövön. És
fémketrecben hoznak áramot. Kicsúsznak
a falban heverő résből mindenféle számok,
egészen fenn, a lámpa gömbhasa alatt, meleg mind,
mint amikor elhagyják a száját, de még nem oldódnak fel
a levegőben az elmondott szavak. Amit figyelek, az a fagy. Ahogyan
éles kontúrral rajzolják magukat hirtelen körbe a tárgyak
és májfoltos hátukat fordítják felém. A padló
fényhéjú hidegburkolatát, amely beömlik minden lóca alá.

Figyelem, ahogyan onnan idegondol. A térbe,
amelyet még látott, középre állok, amelyben engem,
nyilván, nem talált meg, csak éppen keresetett.
És azt, ahogyan hozzá átgondolok. És hogy ahogyan
elmerül.

Kaparászás és évnymok. Tűzromok, örömök,
egyre-másra zárom be a perceket.
Figyelem, mint tengerre figyel az ember
hogyan térdre esik előtte a hullám,
az ég és víz közébe beakadt szemmel.
Tudom, már nem tornázik testlázban a higan. Tréningjét,
mint blúz a test formába öntését, abbahagyja. Tudom,
mint akinek nincs anyja.



Még nem

De a lámpa,

a lámpa
üvege eltört,
körben
érintik a falat,
sétálni
mennek a nagy

kalapok a

gerendáról,

vén ágyhuzat,

levett
ruhám nem
vérviz eleinte,

nem sejti,

mi ez valóban,

az üvegszilánk

a sóban,

levett
ruhám nem
vérviz eleinte,
a nagy
kalapok
uralják lenti
világukat,

ablakában
sötét s a

vérszínű bor,

még a

földből fakad.

De a lámpa,

a lámpa
üvege eltört,
körben
érintik a falat,
sétálni
mennek a nagy

kalapok

a gerendáról,

a hold kihagy,

levett
ruhád nem
vérviz eleinte,

nem sejti

mi ez valóban,

az üvegszilánk

a sóban,

az árulás
nem
vérviz eleinte,
nagy
kalapok
uralják lenti
világukat,

a prészáz
lompos
alvilági táj,
de az
árulás
nem vérviz

eleinte,
még
nem vér
a bor,
nem vér,
de már

Vadlúdpehely

Mi volt itt?,
vadászat?,
véres
lúdpehely
a szélben,
vándorol
lenn a jégen
egy véres
lúdpehely,
mi volt itt?,
vadászat?!,
hajtói erre
járnak,
hol jégre lát
az ablak,
a gyertyák
megriadnak,
kereng a hó
az égen
veszélyes

tintakékben,
tüskén túl,
lenn a jégen
vadlúdpehely,
tudja a téli
sólyom,
mi múlik
egy kis ólmon,
fordul a
puszta hegynek,
hol a vizek
erednek,
magas
kősziklánál
felnőtt liliomszál
nem találja
helyét, el akar
bújdosni,
mi volt itt?,
vadászat?,
véres
lúdpehely
a szélben,
vándorol
lenn a jégen
egy véres
lúdpehely,
mi volt itt?,
vadászat?,
hajtói erre
járnak,
hol jégre lát
az ablak,
a gyertyák

megriadnak,

kereng a hó
az égen,
halálos
tintakékben,
tüskén túl,
lenn a jégen

vadlúdpehely,

tudja a téli
sólyom,
mi múlik
egy kis ólmon,
fordul a
puszta hegynek,

hol a vizek

erednek.



MARKÓ BÉLA ◀

Egybeolvad

Csontváry: Almát hámozó öregasszony,
1894 körül, olaj, vászon, 126x41 cm, Pécs

Ruhája egybeolvad már az éjjel,
úszik rajta az égszínkéék kötény,
piros almák hevernek mély ölén,
s akármit vág, magába vág a késsel,

de még kívár, hogy hátha visszatér
a meglebbenő égre sok gyümölcse,
lecsúszik izzó tányérja a földre,
és ujjbegyéből kibuggyan a vér,

ahogy a zárt combok közé benyúl,
s bár úgy látszik, hogy gyorsan alkonyul,
tulajdonképpen virrad, elmerülnek

a lágy fényben a csontok, nem marad
száraz gödrében csak néhány falat
édes gyümölcs, de most az is lesüllyed.

Test

Csontváry: Esti halászat Castellamarében,
1901, olaj, vászon, 55x95 cm, Pécs

Mert színek vannak a feketeségben,
meggyűlnek, duzzadnak ott legbelül,
s ha egy horog időnként elmerül,
tán felbukkan a pillanatnyi részben

a rejtett kék vagy zöld, s már kint ragyog,
míg lent a hegy gyomrában meg-megrezzen
sok drágakő, mint sötét fellegekben
az apró, szálkás, fényes csillagok,

hiszen tökéletes a víz s az ég ilyenkor,
mindenki vár feszülten, senki nem szól
s nem is pihen, hogy hátha átszakad

a hullámozó héj, mindenütt kitetszik
Jézus teste, s már nem csaphat be senkit,
miként teremtett száz meg száz halat.

Rózsaszín

Csontváry: Tavasznyílás Mosztárban,
1903, olaj, vászon, 69x91 cm, Pécs

Nem arról van szó, hogy majd győz az élet,
vagy más ehhez hasonló, ostoba
illúziók, hogy nyílnak és remélnek
már ismét, mert nem lesz s nem volt soha

értelmetlen vagy kilátástalan
néhány fehér és rózsaszín virág, vagy
inkább festékfolt, s nyilván hátravan
még sok-sok küzdelem, de nem hibáznak,

és aztán mindent magukkal sodornak,
hiszen tényleg nem tudható, hogy holnap
mihez s mit ad még hozzá az ecset,

de annyi biztos, hogy míg lent kacagnak
az apró pöttyök, s már-már elragadnak,
ott fent csak mosolyognak a hegyek.

Nem bentről ég

Csontváry: Sétakocsikázás újholdnál Athénban,
1904, olaj, vászon, 92,5x70 cm, Pécs

Bárhonnan jönnek is, minden sötét
körös-körül, s csupán azért mozognak,
hogy láthassák megnyílni már a holdat,
mint küklpsz-szemet, Mária ölét,

vagy éppenséggel másvalakiét,
ahogy jajgatva, majd megkönnyebbülve
üres lesz végül, ha világra szülte,
nem mást, csak önmagát, az esti fényt,

de minden fény nyilvánvalóan esti,
s nem érdemes egy másik fényt keresni
mögötte, hogyha nincsen benne mélység,

hiszen nem bentről ég, csak visszatükröz,
és úgy ér hozzád, mint vers a betűkhöz:
mehetsz tovább, rád hagyta szenvedését.

Visszaérkezés

Csontváry: Zarándoklás a cédrusokhoz Libanonban,
1907, olaj, vászon, 198x192 cm,
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

Középről fúj a szél a cédrusokban,
mindenfelé taszítja kint a lombot,
s az ég kékjét, akár egy tintafoltot,
már elkeni, míg lent sötét szurokban

csak rángatóznak kétségbeesetten
a vágyakozó lovasok, hogy hátha
mégsem hiába várnak a csodára,
és sóvár táncuktól majd visszaretten

az ördög, és az ágra visszaszállnak
a borzas szirmú hófehér virágok,
de nem lehet, mert lassan szétszivárogoz

a háttérből a rózsaszín, az árnyak
feloldódnak mind az édes cukorban,
s hallgat a fennvaló a sűrű lombban.



Kaliforniai fürj

55

- Mondanék valamit – vont a be István Annát egy este a hálósobájukba, mikor megjött munkából.
- Tessék.
- Át akarnak helyezni a modestói mezőre. Tudod, hol van?
- Hol?
- A San Joaquin-völgyben, de messze fent északon, San Josétól keletre.
- Jaj, akkor onnan már nem tudnál a motorbejcgilivel hazajárni.
- Nem. De máshogy se, hetente se, vonatval se.
- Akkor mi lesz?
- Nem tudom – felelte István, és az ablakhoz lépett, amelynek eddig háttal állt, és kinézett rajta.

Kora nyár volt, a nap vége. Még nem alkonyult, de a szűnyoghálón keresztül úgy tetszett, mintha már sötétedne. Beckleyék háza háta – ők laktak a déli oldalon – féhéren világított, de már nem lehetett látni, hogy az udvaron itt-ott kiégett a fű. A sárga foltok egybeolvadtak az ép, zöld részekkel.

Négyen voltak otthon. Pistike a padlásszobában tartózkodott, amelyet megörökölt Imruskától, és egy könyvet olvasott, Rozika a leckéjét írta az ebédlőben, Ilon elugrott valamelyik barátnőjéhez.

István visszafordult.

– Az nem lehet, hogy egy hónapban csak egyszer lássalak benneteket. Mert úgy lenne, havonta csak egyszer jöhetne haza az ember, bár azt fizetnék, a vonatjegy árát. A kosztolás miatt se lenne jó. Úgy az is többbe kerülne. Úgy lennék, mint Murányi sógor volt, feszt oda, ti meg itthon magatokban. Meg a hazajövetel is sokáig tartana. Két szabadnapot adnának, de az egyik rámenne az utazásra.

- Akkor mit csináljunk?
- Fogalmam sincs.
- Találjunk ki valamit.
- De mit?

Tanácsalanul néztek egymásra. Hallgattak.

– Nem kéne már hazamennünk? – kérdezte Anna bátoritanul. – Nem volna már ideje?

– Hm – fogadta István a felvetést.

Hazamenni! Régen nem beszéltek már hazamenésről. Kerülték a tárgyat. Úgy tettek, mintha végleg lekerült volna a napirendről. Vagy mintha megfélemedeztek volna róla. Holott gondoltak rá időről-időre, titkon, külön-külön, mintha idegenek lennének egymásnak, a hazatérés pedig magánügy, amellyel nem illik a másikat terhelni.

- Megtehetjük már? Tartunk már ott?
- Szerintem igen.
- Úgy gondold?
- Úgy.
- Akkor számolnunk kell – állapította meg István.
- Most?
- Nem. Később.

Mikor hazajött Ilon, megvacsoráztak. Miután lefeküdtek a gyerekek, elővették és megnézték a betétkönyvüket. De aztán mégsem számoltak, mert rájöttek, hogy a főtételt, a ház eladásából befolyandó összeget nem ismerik. Tudták, mennyit fektettek az ingatlanba, de ahhoz, hogy kiderüljön, mit kap-

nak érte, előbb el kell adni. Mégpedig nyereséggel, mert erősen remélték, hogy azzal fogják, hiszen azzal a céllal vették, és azóta mindennek csak emelkedett az ára.

– Ebben van mindenünk, a házban. A többi csak aprópénz. A bankban levő is, és az is, amit a bútorokért meg az edényekért kapunk majd. Ezért fontos, hogy jól adjuk el, hogy keressünk rajta – magyarázta Anna.

– Világos – hagyta helyben István. – Fontos, hogy jól járjunk, de a nyereség, a pénz nem minden. Van más is, amit figyelembe kell venni.

– Mi? Hát nem a pénz végett jöttünk ki?

– De. Csak itt vannak a körülmények is, meg mindenféle teendők, amivel az egész jár. Jól elő kell ezt készíteni, és átgondolni, mi hogy lesz, velünk, a gyerekekkel, meg a többivel.

– De csak jó volna előre tudni, mennyi lesz az a pénz, amit hazaviszünk, ha mindent felszámolunk.

– A pontos összeget nem lehet, hanem csak úgy nagyjából, saccra. Lesznek váratlan kiadások is, és sok dolognak utána kell járni. Azt se tudjuk például, mennyibe kerülnek a hajójegyek, meg hol lehet megrendelni, itteni *ágent*nél, vagy Venturában.

– Majd megmondják a vasútnál. De mi legyen a munkádval? Fel kell mondanod, ha egyszer hazamegyünk.

– Még korai lenne.

– Hogyhogy?

– Nem megyünk mindjárt.

– Akkor keress közelebbi munkahelyet. Helyezkedj el addig máshol. Itt van már a Shell is. Nagyon terjeszkedik. Már a South Mountainban is ott van. Innen az utcánkból is látni a fúrótornyaikat. Egy egész magas van a hegyoldalban. Csoda, hogy megáll ott, nem csúszik le. Állítólag felvonón járnak fel hozzá. Azt beszélük, hogy a cég Oak Ridge-ben kolóniát is épít a munkásainak templomval, iskolával, könyvtárral.

– Nem a Shell az. Az az Oak Ridge Oil Company.

– Mindegy. Ahhoz is mehatsz.

– Nem. Maradok az Unionnál.

István gondolkodott.

– Már tudom is, mit csinállok. Még nem jelentem be, hogy hazakészülünk. Inkább megpróbálom átkérni magamat a helyi karbantartókhoz. Tudod, az a részleg az, amelyik a termelőkutakval foglalkozik. Ellenőrzés, meg javítás. Könnyebb munka. Hogy motorbejcgilim van és mozgékony vagyok, tán még kapnak is rajtam.

– Jó – helyeselt Anna. – De van-e ott éjszakai műszak?

– Nincs. Nappali munka, nincs kintalvás, minden este hazamegy az ember.

– De előbb-utóbb csak meg kell mondani nekik az igazat.

– Ráér. Majd ha lesz vevő a házra. Meg van felmondási idő is.

Ebben maradtak.

István számára új élet kezdődött. Teljesítették a kérését. Átrakták a karbantartókhoz. Méltányolták, hogy régóta van a cégnél, és valóban kapóra jött, hogy motorja van. Nem kellett többé piszkos munkát végeznie. Legalábbis olyan piszkosat nem, mint addig, mert azért csak az olaj maradt a főszereplő, továbbra is többé-kevésbé olajos volt minden, tartály, cső, fogantyú, szerszám. Ment egyik kúttól a másikhoz. Megnézte a szivattyúkat – már hálózati áram működtette a meghajtó villanymotorokat –, mintát vett az olajból, felírta a műszerek állását. Ha hibát észlelt, jelentette az üzemfőnökségen, és részt vett az elhárításában. A fűráshoz, élezéshez képest ez szinte gyerekjáték volt.

Egész nap motorozott, és nagy területet járt be, mert sok kút tartozott hozzá. Többnyire nehéz volt a terep, és maga is nehezítette azzal, hogy a kerülőket levágandó, sűrűn letért a járt útról. A fizetés ugyan kisebb lett – a benzint a cég adta, és a saját jármű használatáért is elszámoltak neki valamennyit –, de így is megérte. Élvezte az új munkakört. Minden éjjel otthon aludhatott, és szabad volt, a maga ura. Ha két kút közt kilátóponthoz ért, megállt nézelődni. Nézte a hegyeket, völgyeket, a sziklákat, a többnyire kopár, száraz földet, hallgatta a csendet, szívta magába a pinyonfenyők frissítő illatát. Olykor

jó lett volna, ha van kollégája, akivel szót válthat, de igazán csak azt sajnálta, hogy közben nem nagyon lát fürjet. A kútjai zöme a vadonban volt, ahol a madárkák nem szokván emberi jelenlétnek, félénkek voltak, és a motorzaj már messziről elriasztotta őket. Legalábbis ő ezzel magyarázta, hogy elkerülik őt. Néha azért, ha hosszabban időzött egy helyen, valami apróbb javítást végzett, vagy dél lett, és ette a szendvicseit, megesett, hogy eljutott hozzá valahonnan a hangjuk. Ilyenkor abbahagyta, amit csinált – ha evett, még a rágást is –, a hang irányába fordította a fejét, fülelt, és elmélázott.

Amennyire kedvét lelte ebben az állandó jövés-menésben, annyira terhesnek érezte a ház ügyében végzendő teendőjét. Annával megegyeztek, hogy ha a városban eladó házat lát, akkor érdeklődik, de minthogy ő olvasott rendszeresen újságot, és járt motorral, a feladat teljes egészében ráhárult. Esténként otthon kitartóan bújtatta hát a hirdetéseket is, és vasárnaponként elment a megadott címekre, vagy az ügynökhöz, akit a tulajdonos megbízott az ingatlan értékesítésével. Már egy hete csinálta ezt, de csak nem tudott tiszta képet alkotni magának. Vagy a ház volt nagyobb, vagy kisebb, régebbi vagy újabb, jobb vagy rosszabb környéken, és így nem szolgálhatott összehasonlítási alapul. Vagy elkelt már, és az új tulajdonos, vagy a régi, ha még nem költözött ki belőle, adónyomozót gyanítva benne nem árulta el, mennyit fizetett vagy kapott érte. Annát legalábbis ilyen magyarázatokkal szerelte le, amikor az az eredményt sürgette.

Ezzel egy időben, de kivált e felderítő tevékenység közben valami furcsa bizonytalanságféle kezdett kialakulni benne a hazamenetelt illetően. Először nem tudta, hogy azzal van összefüggésben. Azt hitte, hogy az új beosztása okozza. Az, hogy talán mégsem döntött helyesen, és túl nagy ár volt érte a fizetés-csökkenés. Lehet, hogy mégis az Oak Ridge-hez kellett volna mennie, vagy esetleg lett volna más megoldás is. Vagy nem igazán alkalmas erre a munkára, mert néha hibásan olvas le egy-egy értéket, és vissza kell mennie, és még egyszer megnéznie a műszert, és az is megtörtént már, hogy véletlenül kifelejtett egy kutat, és figyelmeztetésben részesült.

De aztán váratlanul rájött, miről van szó, és kénytelen-kelletlen megfogalmazódott benne a kérdés: helyes-e, hogy ők hazamennek, valóban ezt kell-e tenniük? Kínosan érintette, hogy éppen ő bizonytalanodik el, akinek e tekintetben sziklaszilárdnak kéne lenni. Meg mi mást is tehetnének, hisz avval jöttek ki, hogy visszamennek. Hisz ez az értelme annak, hogy itt voltak annyi esztendőn keresztül, hogy küszködtek, hogy áldozatot hoztak. Evvel ő mindig tisztában volt, ebben soha nem kételkedett. Ha kételkedett volna, nem vállalta volna az egészet. Most meg meginog? Hogy van ez?

Aztán meg azt gondolta, lehet, hogy ez egy teljesen normális dolog, ez a vívódás. Közben sok idő telt el. Ami akkor igaz volt, nem biztos, hogy most is az. A döntéseket felül kell vizsgálni. Azóta sok minden változott. Ő is, a világ is. Itt is, otthon is, bár az otthoni változásokról újabban keveset tudnak. Egy dolog azonban a régi: gazdálkodni akar, otthon, Szajlán. De akar-e még annyira, mint fiatal korában? Van-e még olyan kedve, annyi ereje? Meg ideje? Hány évig él még ő? Már őszül a halántéka. A legutóbbi borotválkozásakor vette észre a tükörben. És tud-e majd úgy gazdálkodni, ahogy szeretne, ahogy kellene? Piacra termelni? És lesz-e piaca annak, amit termel? Meg gépesíteni, ahogy itt látja? Az apja elkezdte, de abbahagyta, mikor felrobbant a gőzcsepplőjük. Akkor még nem volt Magyarországon traktor, még a nagybirtokokon se, csak gőzeke. De most már az is kellene, nem elég a ló. Lóra is szükség van, de traktorra még inkább. Csak avval lenne versenyképes. De futná-e arra a pénzükből? Nemigen. Ahhoz kölcsönt kéne felvenni. Adna-e már neki otthon a bank? Mi kéne ahhoz? Jelzálog? Meg hányféle papír, igazolás? Hányféle hivatalban kilincselni? Úgy bánnak-e még a parasztemberrel, ahogy Mr. Kusan mondja. Akadályoznák-e, keresztbe tennének-e neki mindenhol? Lenéznek-e, megáláznák-e? Péterkén, a járásnál, ahol ismerik a családját, tán nem. De máshol, Egerben, Pesten? Hogyan veszi majd ő azt, ha semmi nem változott? Amerika után!

És mi lesz a családjával? Tudja-e ő nekik azt a színvonalat nyújtani? Itt már nagyon megszokták a jót. Nem dúskáltak a javakban, mert gyűjteni, spórolni kellett, de megvolt mindenük, megéltek tisztességesen. Még a gyerekeket is taníttatni tudták. De mi lesz otthon? Elfogadják-e azok az otthoni életet. Van-e ott jövőjük? Mit fog csinálni Imruska? El tud-e helyezkedni a szakmájában? Van-e Magyarországon olajbányászat? Geológia biztos van, de mit keresne ott olaj helyett? Jönne-e velük egyáltalán? Megválna-e Claire-től? Már felnőtt, a maga útját járja. És Ilon? Ő se gyerek már. Az idén végez a Santa Paula High-ban. Mit szól majd hozzá, ha itt kell hagyni mindent, és elmenni egy idegen országba?

Mert neki az ő hazájuk az, egy idegen ország, bármilyen sokat meséltek is neki róla. A kisebbekkel nemigen lenne gond. Pistikének, Rozikának még ők parancsolnak. Azok még oda mennek, ahova viszik őket. Bár amilyen akaratos, lehet, hogy Pistike is megmakacsolná magát. Ajjaj!

Nem tudta a választ ezekre a kérdésekre. Hol úgy érezte, hogy haza kell mennie, hol meg úgy, hogy nem. De ettől függetlenül folytatta, amit vállalt, és hagyta, hogy menjen minden tovább a maga útján. Annának sem szólt, hogy megingott. Attól tartott, csak megzavarná vele. Előbb magával akart dűlőre jutni.

Ez hamarosan meg is történt, előbb, mint remélte, és Anna mindössze annyit érzékelt a gondból, hogy éjjelente nyög, és sóhajtozik, de azt hitte, hogy az új beosztása miatt van, hogy ilyenkor jön ki rajta a feszültség, amellyel az átállás és a megnövekedett felelősség jár.

Különös, de egy akácfa segítette a döntésben.

Az akác, *robinia pseudo-acacia* ugyan őshonos Észak-Amerikában, sőt, állítólag egyenesen onnan került Európába is, de Dél-Kaliforniában ritka fa. Olyannyira, hogy István az államba érkezésük óta eltelt több mint tizenöt év alatt egyetlenegy sem látott. Ha kereste volna, talán talál, de a legkisebb gondolja is nagyobb volt annál, hogy ilyesmivel töltse az idejét. Így fel sem tűnt neki, nem tudatosult benne. Ez volt a helyzet egészen addig, amíg pár nappal később egyik ellenőrző körútja alkalmával az Aliso kanyonban meg nem pillantott egyet. Aliso kanyon a Wheeler kanyon tőszomszédságában van, tőle nyugatra. Hosszabb, mint a Wheeler, és ugyanúgy van benne patak. Alsó szakasza széles, művelt, jó földekkel a fenékén, a középső keskenyebb, kopár. A felső megint zöldebb, és onnantól, ahol két ágra szakad, már fák is vannak benne, de mezőgazdasági művelésre még kevésbé alkalmas, mert szűkebb és merő kő a talaja. A felső szakasz keleti ágában egy kút felé tartva vízelhetnékje támadt, és megállt az egyik kanyarban, ahol tisztás volt a patakmeder felőli oldalon, a patakmederből felmagasodó fák előterében. Nem botránkoztatott volna meg senkit, hiszen nem járt arra senki, mégis mielőtt kigombolta volna a sliccét, ösztönösen lement az útról, és tett pár lépést a fák irányában.

Nem virágzott, nem virágjának jellegzetes édeskés illata hívta fel rá a figyelmét, véletlenül vette észre. Oda, rátévedt a tekintete. Az volt a szokása, hogy vízelés közben felveti a fejét, és az égre néz.

A leveléről azonosította, bár a korona is ismerősnek tetszett, elütött a többi fától.

– Akác! – szaladt ki a száján hangosan, magyarul.

Akác itt? De ezt már csak magában kérdezte, mikor végzett a vízeléssel.

Odament a mederperemhez, hogy közelebből is megnézzé.

A fa lejjebb helyezkedett el, és délcegen állt az oldalon az égerfák között.

Leereszkedett hozzá, hogy aláállhasson, hogy megérinthesse.

Az oldal meredek volt, és csak úgy tudott megállni előtte, hogy a tövéhez feszítette a lábát.

Megtapintotta a törzset. Repedezett, barázdás volt rajta a kéreg, és szokásosan érdes, durva.

A korona magasán kezdődött, de egy ág lefelé nőtt, a mederperem irányában. Ereszkedettében nem vette észre. Visszakapaszkodott oda, felnyúlt, megfogott egy levélszárat, és lehúzta róla a tojásdad levelet.

Igen, nyugtázta magában, mint aki megerősítést nyert, holott az első pillanatban nyilvánvaló volt előtte, hogy akác.

Utoljára Magyarországon látott akácot.

Elérzékenyült.

De nyomban restellte is maga előtt, hogy egy akácfa van rá ilyen hatással. Pont egy akácfa, egy közönséges akác, amelyet otthon nem szeretett, mert döntéskor rossz volt gallyazni. Gyerekkorában pedig egyenesen utálta, mert fészkezés, mászás szempontjából az ághónaljak szűk volta, az ágak tükéssége miatt kifejezetten ellenséges fának számított. Ondrok gödrében, ahol mindig volt valamelyiken fészek, ritkán úszta meg vérző karok, lábak nélkül, ráadásul olykor még a ruhája is elszakadt, és az anyja megszidta, az apja pedig, ha nem sikerült eltűkolniuk, elnászpángolta érte.

Az akáchoz azonban fűződtek kellemes élményei is. Nem Ondrok gödrében, hanem Dolyinában.

A völgyben, középtájt, a verő alatt volt a szántóföldek közt egy akácos, egy igazi, egy parcellalakú, a Juhászék-féle, amely felnyúlt egészen a szőlőig. Azt szerette. Nem az egyes fák miatt. Azok ugyanolyan barátságatlanok voltak, mint az Ondrok gödrebeliek, bár fiatalabbak, kevesebb törésre hajlamos

száraz ággal. Hanem együtt az összeset, erdőként. Nem annyira, mint egy tölgyest vagy gyertyánost, de mégis. A fákon, a fák hegyében főként gerlék tanyáztak. Elvértve akadt varjúfészek is, de a legtöbb gerléé volt. Talán mert messze esett a falutól, és zavartalanabban költöttek, nagyon kedvelték azt a helyet. Néha fiókákat is elszedett, leggyakrabban azonban csak tojást, ami apró volt – hús is kellett belőle egy rántottához –, de sokkal szebb, mint a varjúé, finom ívű, hosszúkás és szép kékeszöld pettyes. Szinte sajnálta feltörni, mikor hazavitte. De talán még ennél is vonzóbbá tette a kis erdőt, hogy gomba is nőtt benne, májuszomba, hivatalos nevén májusi pereszke, mint később felnőtt fejjel kiderítette. A tisztások szélén, a fűben, már félt a bokrok alatt, úgyhogy be kellett nyúlnia, vagy ha nem érte el a kezével, kúsznia érte. Micsoda öröm volt azt megtalálni, egyáltalán gombát abban a hónapban, mikor a mezei csiperkét és a szegfűgombát kivéve még nem volt más. Kivált fiatal, pár naposat, pár órásat. Megpillantani félgömbszerű, fehér-sárgásfehér kalapját, megragadni rövid tönkjét, és óvatosan kihúzni a földből, és kézben tartani! Nem vetekedett a cepével vagy a csirkével, de rugalmas húsa jóízű volt, jobb ízű, mint a csiperkéé. Az apja rangon alulinak tartotta a gombázást, de ha ő abban a hónapban arra járt, ha ráért, még felnőtt korában sem tudta megállni, hogy meg ne hajtsa azt az akácot.

Kinyitotta a tenyerét, kiengedte belőle a leveleket, és visszamászott a mederperemre. Ott megállt, visszafordult, és ismét a fára szegezte a tekintetét.

És akkor jöttek a kérdések.

Ne lássa ő többet a Juhászék-féle akácot? Fészkezni már nem fészkezik, és a májuszombának is rövid a szezonja, de ne járjon többet arra, ne hallja a gerlék bűgását? És mondjon le a többiről is? A faluról, a határról, a hegyekről, a völgyekről, a tetőkről, az oldalokról? Mindenről? Egyáltalán ne legyen többet Dolyina, ahova gyerekkorában mindig világgá ment, de aztán mindig meggondolta magát? Dregoly szőlőt nevelő, óvó melegével, a pirosszínű delevárral, amiből szüretkor nem lehet eleget enni? Siroki Homok, ahol a legszebb a bűzük, ha azt vetnek az ottani földjükbe, és kalászoslaskor úgy hullámzik a szélben, mint a kékeszöld víz? Rácfalu, amit nyári alkonyokon hűvösséggel lehel be Kis-hegy, az erdő, és jó áthaladni rajta Vágásból, kapálásból hazafelé menet? Darnó, Darnóalja, a forrás a kerülőház felett, ahol kezdetben titkon találkozott Annával? Darnó közel áll hozzá, sokat gombázott benne a naganyjával, de hogy a feleségét is az adta, szinte magáénak érzi. Borzsa, Borzsa-tető, ahonnan kilátás nyílik a Tarna-völgyre, Szajlára, a Felvégre, az Alvégre és körben mindenre, Istenhegyre, Kürt-tetőre, Kékesre, Galyára, Rábca-hegyre, Bükkre, a fél, de legalább a harmad megyére? Ondrok gödre, az ő Ondrok gödrük, és ami benne van, a forrás, a gyalogút, a patak, a portájuk, a házuk, az udvaruk, a szérűjük, az ő birodalmuk, ahol született és felnőtt, ahol annyi bánat érte, de ahol sok örömben is volt része? Fent Misku-tető a bódító vadbükkönyszaggal, ami lejön sötétedés után az udvarukra, és elárasztja őket? A temető is szűnjen meg örökre? Az apja sírja megtekintéséről lemondana, de hogy ne mehessen ki többet a nagypja sírjához, aki olyan jó volt őhöz? És az anyja? Őt se lássa viszont? És élete hátralevő éveiben senkit és semmit abból, ami ott van, vagy volt, ami neki fontos és kedves?

Nem! Az nem lehet! Az olyan volna, mintha ő annak, mindennek meghalna!

És már tudta is a választ.

Haza kell menni, haza. Tartozik evvel magának és a családjának.

Visszaballagott a motorhoz. De nem indult mindjárt. Mielőtt felült volna rá, és behajtott volna, alaposan körülnézett. Megjegyezte magának a helyet, hogy ha megint erre jön, és látni szottyan kedve, könnyen megtalálja azt a fát.

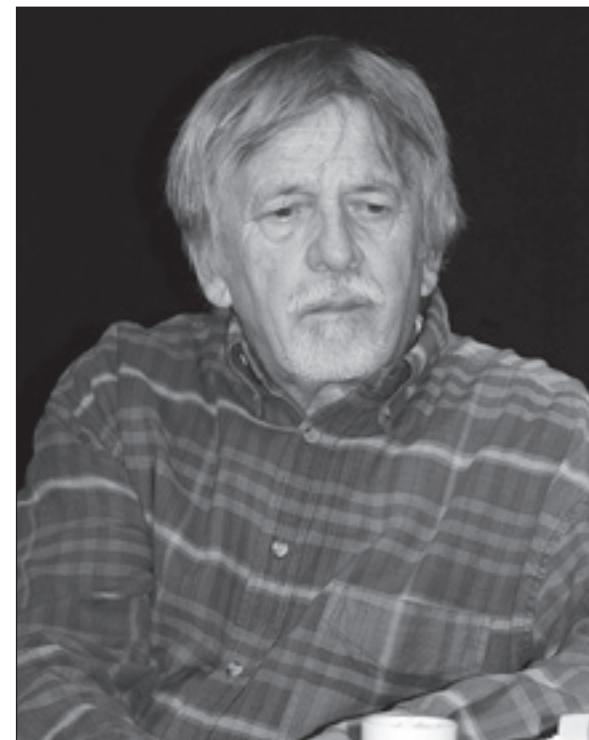


Életben tartani egy kultúrát, egy nyelvet

Oravecz Imrével készülő regényéről is beszélgettünk

Amikor Oravecz Imrét olvasom, legyen szó Héj című első verseskötönyéről vagy regényéről, a 2006-os Ondrok gödréről, mintha mindig az 1998-ban megjelent nagy sikerű „töredékeit” olvasnám, „egy faluregényhez”, a Halászóembert. Az Oravecz-életmű talán legfontosabb témája a család múltja és környezete, az eredet, a hovatartozás kérdése, a kultúra, mely letűnt – szülőfaluja, s a település, ahol jelenleg is él: Szajla. Milyen ma ez a falu, mit örökölt át a „klasszikus” paraszti kultúrából? Mennyire érzi magát otthon benne? Ugyanakkor szorosán kötődik-kötődnek az Amerikai Egyesült Államokhoz is – miért disszidál, aki ízig-vérig szajlai? Hogyan fér meg az óriás USA és az apró Szajla egy családban, egy emberben?

Szajlát még nem írtam meg, folyamatosan írom. Nem tudom megválaszolni a kérdést, legfeljebb öletszerűen tudok erről-arról beszélni. Igen, úgy alakult az életem, hogy ismét Szajlán lakom, negyven év után. S hogy mit jelent nekem? Például jelenti azt, hogy a határba ma már nem szívesen megyek ki, s ahol gyerekkoromban sem éreztem magam jól, mert állandóan dolgozni kellett. Persze más is volt, de csak utólag jön rá az ember, hogy mi ez a más, ami ugyanakkor nagyon fontos és nagyon jó is volt benne. Ma megint nem érzem jól magam, és nem járok ki, mert szinte depresszióba esem attól, hogy – Békés megyével ellentétben – a földek parlagon hevernek, az erdő letarolva, mindenfelé dudva meg szemét. Ettől függetlenül persze sokat jelent nekem Szajla. A falu a Mátra túloldalán fekszik, amit tévesen Mátraaljának neveznek, de nem ez, hanem Mátra-lába a neve. Szajla a környéken a legjobb módúakat jelentette, a vidéket, ahol legszebb volt a búza, a legszebb lovakat tenyésztették, a legszebb tehének legeltek, ma pedig, ahogy mondtam, parlag és pusztulás, nincs egy árva tehén a faluban, lóról nem is beszélve, és azok az emberek, akik Szajlát csinálták évszázadokon át, különösen a XVIII. század közepétől, amikor a falu újratelepült, régen a temetőben vannak, vagy úton odafelé, beleértve magamat is. Igaz, én csak gyerekkoromban csináltam. Úgy tartom, hogy paraszti családból származom, bár a szüleim már nem voltak parasztok, sőt az apai nagypám se, viszont a dédnagypám a legmódosabb parasztemberek egyike volt a faluban, cséplőgépe is volt, igen sok földje, a sok gyerekről nem is szólva. Közülük többen kivándoroltak az Egyesült Államokba, így a nagypám is. Szerencsétlen véletlenek folytán a fia, az apám hazakerült onnan, és gépkocsivezető lett. Anyám szinte polgári családból származik, anyai nagypám erdész volt,



s ő azzal, hogy Szajlára ment férjhez, szinte visszasüllyedt a paraszti létbe. Azt a kevés földet, ami maradt, valójában ő művelte, mert apám alig tartózkodott otthon. Ez az ötvenes években volt. Meg kell mondanom, elég későn, a nyolcvanas évek elején, negyvenéves korom körül jöttem rá, mennyire fontos nekem ez a világ. És érdekes módon az Egyesült Államokban, ahová először, ösztöndíjasként kerültem, aztán disszidensként, majd vendégtanárként. 1973-ban voltam először, Közép-Nyugaton, Iowa Cityben, van ott egy ma is létező íróprogram, amely még Tennessee Williamsék idejében indult, ő is tagja volt. Ott szerzett barátaimmal, egy szlovén és egy amerikai költővel elmentünk Kaliforniába autóval. Elég hosszadalmasra sikerült az út, mert egy vacak kis Saabunk volt. És ez nem bírta a magasságot, folyton lerobbant, nagyon lassan ment, állandóan javíttattuk, emlékszem, Salt Lake Cityben napokig időztünk egy ilyen javítás miatt. Így az út, amely egyébként másfél vagy egynapos lenne, három-négy napig tartott. Csak az vigasztalt bennünket, hogy az útvonal, amelyet választottunk, azonos volt azzal, amelyen Kerouac ment annak idején Nyugatra az *Útonban*. Palo Altóban kötöttünk ki, amely szinte elővárosa San Franciscónak, és annyit érdemes róla tudni, hogy ott található a híres Stanford egyetem. Bejártunk a városba, és a barátom egyszer az egyik könyvesboltban rámutatott egy könyvre, hogy azt föltétlenül vegyem meg. Az volt a címe, hogy *A hopik könyve*, persze angolul, *Book of the Hopi*, Frank Waters írta. Félig-meddig tudományosnak mondható munka volt, a hopi indiánokról szólt, a hopi indián kultúráról, akikről és amiről akkor még nem sok fogalmam volt. Eltettem, és amikor hazakerültem, amikor úgy döntöttem, hogy nem írok többé, és tényleg nem is írtam évekig, akkor elővettem, elolvastam, és ezzel párhuzamosan ismét elkezdtem verseket írni. Elneveztem őket hopi verseknek, holott hopi irodalomról, hopi versekről valójában nem lehet beszélni, hiszen ezeknek az indiánoknak nem volt írásbeliségük. Ősi társadalmi időszakában a hopi kultúra ilyen nem ismert, voltak rituális énekek, meg egyéb mítoszok és legendák, de irodalom nem. A lényeg az, hogy ennek a kultúrának a megismerésével fedeztem fel a saját kultúrámat, a magyar paraszti kultúrát. A hopikról ugyanis tudni kell, és ez egyébként ma is igaz, hogy mindig is földműveléssel foglalkoztak, de igen különleges helyen, Észak-Arizonában, a sivatagban, ahol bizony egy szál kukoricát megtermeszteni is nagyon nehéz, nem pedig ennek vagy másnak a terméséből megélni. Rengeteg azonosságot fedeztem fel eközött és aközött, amiben felnőttem. Így jutottam vissza igazából Szajlához, de lehet, hogy mindig megvolt bennem, csak ekkor tört fel.

Mennyiben játszott szerepet itthoni elismertsége, a Hég fogadtatása az amerikai ösztöndíjban, egyáltalán abban, hogy érdeklődése az Egyesült Államok felé fordult? Számított-e az, hogy éltek kint rokonok, hogy van nyoma az Oraveczeknek? Érdekelte-e annyira a családi múltja akkorigiban, hogy akár miattuk is felkerekedjen?

Ez egyáltalán nem játszott szerepet. Jól hangzana, hogy disszidáltam, de hát ez sem igaz, akkor erről még nem volt szó. Szerelmes voltam, a lány elhagyott, és úgy gondoltam, hogy nem tudok tovább élni Budapesten. Megkaptam a párizsi Magyar Műhely Kassák-díját, s bár engem a magyar hatóságok nem akartak delegálni, mert akkor volt szimpóziuma a lapnak, és másokat küldtek ki, megengedték, hogy turistaútlevelemmel kimehessek. Ki is mentem, de kiderült, hogy ez a díj nem egészen az, aminek ígérték, így a végén Londonban kötöttem ki. Így kezdődött az én angolszász odüsszeiám, ami a mai napig nem ért véget. Ott kaptam Iowa Cityből ezt a meghívást. Persze mindig tudatában voltam, hogy van valami közöm a kontinenshez, de az elsősorban Kanadát jelentette, mert a nagyszüleim ott éltek utoljára, és apám is ott nőtt föl. Családi viszály folytán azonban szétmentek, mire nagyanyám hazahozta apámat, 1936-ban. De sose gondoltam arra, hogy nekem az Egyesült Államokba kellene mennem, mert a nagyszüleim ott laktak, először Ohio államban, Toledo városában, és apámnak több testvére is ott született. Annál is kevésbé, mert magyar–német szakot végeztem, és teljesen a német kultúra emlőin csüggtem. Mondhatnám, véletlen volt a találkozásom közelebről az Egyesült Államokkal. Más kérdés, hogy ez a dolog vélhetően tudatosította bennem, hogy nekem ehhez az országhoz közöm van. Ha másért nem, hát azért, mert nagyapám is része volt a sokmillió vendégmunkás tömegnek. Igazából ugyanis így kellene hívni a kivándorlókat, akik József Attila szerint kitántorogtak, ami kicsit szerencsétlen megnevezés, kitántorogni ugyanis nagyon nehéz volt, rengeteg pénz kellett hozzá, és a szolgabírók se adtak mindenkinek útlevelet. A nagyszüleim ezt nyilván csak úgy tudták elérni, hogy volt a családjuk, amelyik támogatta őket, vagy legalábbis valahonnan összeszedték rá a pénzt, ezt nem tudom máig

sem. Elég az hozzá, hogy így kerültem én ki az Egyesült Államokba először, és attól kezdve fokozatosan tudatosodott bennem, hogy közöm van hozzá. Aztán következett egy valóságos disszidálás, amelyből visszafutamodtam, majd a nyolcvanas években vendégtanári meghívást kaptam a Kaliforniai Egyetemre, és tovább mélyült a dolog. Akkor egyébként már megírtam *A hopik könyvét*, ettől fogva kerültem igazán komoly kapcsolatba az angol nyelvvel. Magammal vittem a kisfiamat is, Márkot, aki ott iskolába járt, és az ő kedvéért csak angolul beszélünk, és ma is csak angolul beszélünk egymás közt. Hosszú-hosszú történet ez, de a nagyszüleimen és a hopikon keresztül van köze Szajlához is.

Érdekes nyelvi szituációkat idézhet elő a fiával folytatott társalgás. Ez nem változik, sosem fognak magyarul beszélgetni? Nem is érzik a kényszert rá?

Furcsa dolog ez. Én szorgalmaztam akkor, hogy az iskolai beilleszkedését segítsem, amikor megvisszatértünk, arra gondoltam, jobb, ha megmarad, legalább életben tartja a nyelvet. És aztán annyira megmaradt, hogy vagy neki nem volt bátorsága, vagy nekem, társalgást kezdeményezni magyarul is. Szóval a mai napig így van. Aztán hogyan járult ehhez hozzá, hogy ő közben elvégezte az amerikanisztikát az ELTE-n, nem tudom. Szerepet játszott és játszik ez abban is, hogy később orvosi egyetemre ment Kínába, és kínaiul is jól megtanult. Az idegen nyelven folytatott kommunikáció persze sok nehézséget is okoz, kivált, hogy most már ritkán találkozunk, nekem pedig szinte alig van alkalmam valakivel angolul beszélni, úgyhogy mindig meg kell néznem a szótárban, ha valami bajom van, és az ő orvosi segítségét akarom igénybe venni, utána kell járnom például, a vesének ez és ez a része micsoda, vagy hogy mondják a csonttritkulást angolul. De egyéb dolgok kapcsán is, mint amilyen egy per, mondjuk, hogy hívják például a keresetet. Nem könnyű. Lehet, hogy a halálos ágyamon egyszer csak megszólalok magyarul, és akkor így beszélünk. Egyébként a fiam a Semmelweis Egyetemen tanít is, mint orvostanár.

Ön fordít még?

Nem, már nem. Publikálás céljából nem.

Végleg felhagyott vele?

Remélem.

Rengeteg ír az Egyesült Államokról. Már A hopik könyve előtt, az Egy földterület növénytakarójának változása című kötetében is vannak „amerikás” versek. Ezekben a könyvekben az amerikai élmény megfogalmazása a fikció része. Kedves John címmel közreadott írói leveleiben viszont nem föltétlenül, publicisztikájában meg nyilvánvalóan nem. Sokszor visszatér bennük a vadonban kószálás, a csavargás, az állandó úton-lét. Számítalan izgalmas pillanatot örökít meg, a coyote üvöltését, a hold éjjeli fényét, amint beszivárog a sátorba. Valahol például azt írta, hogy veszélyes helyzet alakulhat ki, ha az ember a nősténymedve és boca közé kerül. Miért keresték a kalandot, a veszélyt, miért jó a szabadban aludni, a vadonban található nemzeti parkokat, vadregényes pusztákat, sivatagokat fölkeresni? Amellett rendre a Dél-Nyugatról ír, nem kerül szóba a Kelet, és a Közép is alig. Nincs New York, se Georgia, se Washington.

Amerikában a föld nagy része magánkézben van, viszont hatalmas erdőségek vannak az állam birtokában. Kalifornia jelentős része ilyen erdőség. Amikor először mentem kirándulni a kisfiammal



Santa Barbarából, a helyi erdészettől térképet kértem és információt. Onnan vettem ezt, hogy nem tanácsos az anyamedve és a bocs közé kerülni, azon egyszerű oknál fogva, hogy az anya ilyenkor a kölykét védve megtámadhatja az embert. Dél-Kalifornia egyébként félsivatag, a veszélyes helyek azonban az igazi sivatagok. Ilyenek vannak persze Dél-Kaliforniában is, a Mojave, vagy lejjebb, a parti hegyláncok és a Colorado folyó között a Colorado-sivatag, ahol tíz hónapig nem esik az eső, és ötvenhatvan fok meleg is tud lenni, az alacsony részeken meg egyáltalán nincs se fagy, se tél. Vagy pedig Arizona, a Sonora-sivatag, de akár Nevada is, nyáron. A sivatag iránti érdeklődés természetesen adódott, egyrészt mert ezek a vidékek voltak közel. Másrészt nem szeretem a nagyvárost, nem érzem jól magam benne. New York szerintem a legkevésbé Amerika, még Los Angeles se teljesen, bár az már inkább. A vidéki Amerika az igazi Amerika számomra – természetesen az Egyesült Államokról beszélek, amikor Amerikát mondom. A vidéki Amerikát szeretem, ahol farmok vannak, meg kisvárosok és tanyák, szétszórta. Vagy ahol semmi, senki nincs. A dél-nyugati sivatagokban heteket lehet eltölteni anélkül, hogy az ember bárkivel is összefutna. Szinte történelem előtti helyzetbe juthat az ember, aminek persze külön varázst ad, hogy kihívás van, komoly veszélyek fenyegetik az embert, de nem elsősorban a csörgőkígyók, mérges gyíkok vagy a skorpiók részéről. Az igazán komoly veszélyt a levegő alacsony páratartalma jelenti. Aki ezt sose tapasztalta, nem érti meg a figyelmeztetést, hogy ha szomjas az ember, ha nem, negyedóránként igyon meg egy deci vizet. Dehidrálódhat anélkül, hogy észrevenné, s percekben belül meghalhat. A sivatag szépsége persze nem ez, hanem a táj. Nem Szahara-típusú sivatagról van szó: hatalmas kőhegyekre, völgyekre, elképesztő színekre és növényzetre kell gondolni. Mert növényzet is van, amely zöldellni és virágozni csak télen szokott, amikor esik valamennyi eső. És hát az állatvilág. És nem csak hüllők vannak. Van puma, vadjuh, coyote is, és sokféle apró rágcsáló. A sivatag lenyűgözött bennünket, és ha tehettük, ha a kisfiamnak szünete volt, és én is ráértem, mindjárt becsomagoltunk, és mentünk. Egy hétre, két hétre, háromra. Egészen Texasig bejártuk ezeket az államokat, sőt azóta ez már többször is megtörtént. Afrikában is voltam közben, de a Szahara nem fogható ehhez. Nagyon szerettem és szeretem, hiányzik.

Egy kicsit visszaemlékezve a történelem előtti Szajlához, gyermekkorában mennyire érdekelte a falu múltja, a Szajlát övező környék, a siroki vár, Eger közelsége? Jelezt-e ez valamiféle romantikát, vagy minden ilyen képzelgést és kalandozást felülírt a mindennapos munka?

Hogy mit jelentett gyerekkoromban? Ezeket nem jelenthette, egy parasztyerek nem úgy viszonyul a környezetéhez és a kultúrájához, mint egy polgári származású. Nem készítik föl erre. Nem szereti azt, ami körülveszi, ami meg jó, az nem tudatosul benne. Leginkább utálja, mert dolgozni kell. Egész kisgyerekként már napszámba jártam. Utólag jön rá az ember, milyen jó volt, s hogy egyáltalán mi volt ez a jó. Kulcsár Szabó Zoltán írt rólam egy monográfiát néhány éve, amivel nem dicsekedni szeretnék, csak azért említem, mert vannak benne fényképek, és borzasztó nehéz volt összeszedni a gyerekkoromból fényképeket. Van, akinek a monográfiáját nézve azt lehet hinni, hogy a család arra készül, a gyerekről könyvet írnak majd, fényképezték állandóan, jobbról, balról, elölről, hátulról. Nálunk ilyenmi nem volt. Volt ugyan fényképezőgépünk, apám hozta Kanadából legénykorában, egy doboz alakú Kodak. De nem készültünk arra, hogy belőlem író lesz, vagy hogy bárki kíváncsi lesz rá. Nem így éltünk. Alapvetően nem így viszonyultunk a világhoz. Azt hiszem, egyszer voltam gyerekkoromban Egerben, valami sáros utcára emlékszem. Olvastuk és szerettük az *Egri csillagokat*, de az mintha nem abban az Egerben játszódtott volna. Volt azért a környezetünkben, amiről tudtunk, és borzongva gondoltunk rá: a recski kényszermunkatábor. Fölmentünk a falu fölé a hegyre éjjel, és láttuk, hogy mint egy karácsonyfa, ki van világítva. Mondták, hogy ott vannak a rabok. De hogy mért vannak ott, azt már nem mesélte senki. Láttam őket közről is. Egyszer lent, jóval a tábor alatt, a recski völgyben, a Tarna partján utat építettek, és emlékszem, valaki mondta nekünk, hogy vigyünk magunkkal a napszámba cigarettát, és dobjuk fel nekik a teherautóra, amellyel viszik őket. Meg is tettük, amíg az örök közbe nem léptek. Sok helyen olvastam, hogy micsoda kultúrája és művészete van a népnek, hogy tudnak mesélni, és milyen meséket alkotnak. Ilyenkor mindig arra gondoltam, hogy anyámat kifejezetten idegesítette, hogy én olvasok, nemhogy meséket mesélt volna nekem. Sőt amikor a kisfiamnak felolvastam valami mesekönyvből, kérte, hogy ne olvassak ilyen valótlanságokat, és ez már a hetvenes években történt. Meg van ez szépítve, nem beszélve a ruhákról, sose hordtunk olyat, amilyeneket a múzeu-

mokban látni. Semmi nem volt tudatos, minden utólag vált és válik értékessé. De aztán nyilvánvaló lett számomra, hogy valami elveszett, és hogy ez a romlás nagyon régen kezdődött, amire a tévesztés tette fel a koronát, s ezzel megszűnt a magyar paraszti kultúra is. Kínos kimondani, de ez a hanyatlás voltaképpen a jobbágyság megszüntetésével vette kezdetét. Amikor azok, akik földet kaptak, földhöz jutottak, arra kényszerültek, hogy versenybe szálljanak. A kapitalizmussal kezdődött.

Élesen közbevetve: Ondrok gödre című regénye, amely azzal végződik, hogy a nagygazda fia, István, kivándorol az Egyesült Államokba. Ennek kapcsán a jobbágyszabadság szimbolikus gesztus, vagy „csupán” a történelmi események megkerülhetetlen része?

Inkább az utóbbi. Én ezzel külön nem foglalkozom a regényben, csak mint tényt közlöm. A jobbágyszabadság idején sem volt mindenki, például, zsellér. Voltak telkes jobbágyok, ami bizonyos mennyiségű föld birtoklását jelentette, ők voltak a módosabb, tehetősebb parasztemberek. Tény, szembe kellett néznem azzal, honnan ered ez az örökség. Viszont az is igaz, hogy a jobbágyszabadság lehetővé tette, hogy az emberek, akiknek szerencsájuk volt, vagy törték magukat, nagyobb vagyona tegyenek szert, és aztán ráeszméljenek arra, hogy a nagybirtokkal versenyezni kell. De azzal nem lehetett versenyezni. Legalábbis nem mindenben.

Anélkül, hogy azonosítanám a regény egyik fontos szereplőjét az ön felmenőjével: dédnagyapja, aki itt-hon maradt, hogyan folytatta a gazdálkodást? Sikertelen fenntartania a jómódot?

Hogyne, ahogy mondtam, még cséplőgépe is volt. Aztán a különféle gazdasági válságok tépázták meg. És a sok gyerek, amivel szétaprózódhat a parasztember birtoka. Akkoriban általános volt a kilenc-tíz gyerek, de előfordult, hogy több is született, tizenhat-tizenhét. Ez elől az aprózódás, szétesés elől is mentek el a gyerekek Amerikába, nemcsak a szegények gyerekei, hanem a tehetősekéi is. Nem tudták volna létrehozni a saját gazdaságukat abból, amit majd esetleg örökölnék. Meg hát ki várja azt ki? Lehet, hogy vénember lesz, mire örököl. Úgyhogy a nagyapám, vagyis a regénybeli István ilyen okok miatt megy el, és közben az apjával sincs igazán jó viszonyban. Azt tervezi, hogy pénzt keres kint, s majd hazajönnek, és gazdálkodni fog. Voltaképpen erről szól az első könyv, az *Ondrok gödre*, az óhazáról. A másik, a készülődőfélben lévő *Kaliforniai fűj* pedig az újhazáról, ami nem indul új hazának, csak vendégmunkásságnak, mint a többi sok-sok millió kivándorolt esetében. Annyit még hozzá kell tennem, hogy ez a sok-sok millió Magyarországról zömmel nem magyar nemzetiségűt jelentett. Ezt is szeretjük elkenni. Sokkal több volt a román, meg a szlovák, meg a horvát, meg a ruszin.

Egymásra találtak a kinti magyarok? Milyen körülmények között éltek, milyen környezetben találták magukat, és hogyan alakították az életüket?

Kulturális értelemben zárványokat alkottak, de a munkahelyen senkit sem érdekelt, ki milyen nemzetiségű. Minden nációnak volt persze valami híre. A magyaroké elég rossz volt. Jól tudtak dolgozni, de sokat ittak. Ami érthető, hiszen a legtöbb férfi egyedül volt ott évekig, kuporgatott, vagy ha családdal volt, el kellett tartsa, és ne felejtse el, hogy egy parasztember milyen stresszhelyzetbe került kint. Megszokta, hogy egész évben a szabad ég alatt dolgozik, itt pedig ipari munkás lett, bányában kellett dolgoznia, vagy pedig egy kohó mellett, nem tudott angolul, még a feliratokat se tudta elolvasni. Sok baleset származott abból, hogy nem tudták, mi van kiírva. Egyáltalán nem akartak kint maradni, ezért angolul se nagyon tanultak meg, mert minek, pár éven belül hazatérnek. Amiből aztán sok-sok év lett, vagy soha-haza-nem-térés. Vagy például a magyarok, ha berúgtak, sokszor nyilvánosan vizeltek az utcán. Az angolszászok ezt nem tolerálták. Nem tudtak igazából mit kezdeni velük. Az amerikai átlagmunkás akkor már olyan házban élt, amelyben több hálószoba volt. A magyarok zöme pedig úgy nevezett burdokban. A burd szállófajta volt. Úgy keletkezett, hogy ha valaki honfitárs megszede magát annyira, hogy vett egy házat, kiadta a szobákat, s egy-egy szobában három-négy ember is lakott. Volt ágyra járás változat is, amellel megfelelő fizetség fejében ellátást, kosztot is kaptak. S persze nagy ivászatok folytak. Szóval az amerikaiak úgy voltak a magyarokkal és általában a kelet-európaiakkal, hogy azok valami civilizálatlan, barbár népcsoport. Egyszer olvastam egy akkori professzortól egy tanulmányban, hogy a magyarok megkerülték a Földet, és idejöttek, hogy a barbárságot terjesszék, és leigázzák őket. Nagyon nehéz helyzetbe került az, aki elment dolgozni az Egyesült Államokba. A munka is kemény volt, viszont egy dolog mellette szólt: öt-hatszoros volt a fizetés az itthoninak. Aztán rendkívül olcsó volt az élelem, úgyhogy aki igazán törte magát, az tényleg össze tudott szedni valamennyit, és



hazajöhetett vele. Sokan az ott szerzett tapasztalatok birtokában jöttek rá, hogy Magyarországon nem csak szegények voltak, de a társadalmi berendezkedés is olyan, hogy lenézik őket, vannak urak, meg vannak parasztok, s amikor elmennek egy hivatalba, akkor minden módon megalázzák őket, minden módon nehezítik a dolgukat. Sokak meghatározó élménye volt az Egyesült Államokban, hogy a hatóságok emberként bánnak velük, nem úgy, mint otthon. Azért sem jöttek vissza sokan, mert gyerekeik születtek kint, és a gyerekek már nem akartak magyarok lenni. Egy gyerek, ma is így van, olyan akar lenni, mint a többi gyerek. A többi gyerek pedig angolul beszélt, és ráadásul még csúfolta is őt, ha másképp öltözött, ha más nyelven fejezte ki magát. Vagy pedig, ami szintén gyakori volt, meghalt ott egy családtagjuk, egy gyerekük, és nem akarták otthagyni a sírját. És aztán jött a betetőzés, a háború, ami után már nem lehetett visszajönni abba az országba, ahonnan elmentek. Az az ország megszűnt. Sokaknak Romániába kellett volna visszajönniük, vagy Szlovákiába, vagy Horvátországba. De persze egyéni sorsként kell megítélni minden sorsot. Előfordult, hogy a gyerek annyira nem tanult meg magyarul, hogy amikor az Egyesült Államok hadseregének katonája lett, mert behívták, angolul írt haza a szüleinek, a szülei átvitték a levelet a magyar szomszédoknak, akik tudtak angolul, hogy azok lefordítsák nekik. Akkor megírták a választlevelet magyarul, ugyanazzal a szomszédal lefordították angolra, és azután küldték el a fiúnak.

Hogyan kapcsolódik ehhez a világhoz készülő regénye, a Kaliforniai fürj?

A történet két helyszínen játszódik az Egyesült Államokban. Az egyik a családom szempontjából valószínű helyszín, Toledo, Ohio államban, ahol valóban ott éltek a nagyszüleim a huszadik század első évtizedében, és ahol a Mamuee folyótól keletre, tehát szinte a városon kívül voltaképp volt egy magyar város. Lakott benne szlovák és más nemzetiség is, de csak nagyon kis számban. Szinte teljes magyar élet zajlott, tizenvalahány-ezren voltak csúcsidőben, ma is megvan a magyar templom. Nagyon kellemetlen hely volt, amolyan szegénynegyed, a „síneken túl”, ahogy Amerikában mondják, ahol a legrosszabbak a feltételek, a nagyvárosok peremén. Kis Birminghamnek is hívták, tele volt kohókkal, gyárakkal, bűdös volt, s nagyon füstös a levegője. Itt játszódik az újhazai rész első fele vagy első harmada. Nem egészen közismert, hogy akkoriban is voltak már gazdasági válságok, nem csak az a bizonyos nagy, az 1929-ben kezdődő: 1907-ben is volt egy, és előfordult, hogy nem volt munka. Az én István nevű hősöm ide érkezik családotul, itt dolgozik egy öntödében, de mivel romlanak a viszonyok, továbbállnak. Kaliforniába mennek, ahol olajmunkás lesz. Kaliforniában többféle olajláz volt, a második legnagyobb a 19. század végén tört ki, és jócskán átnyúlt a 20.-ba. amikor a Santa Clara folyó völgyében is olajat találtak, Santa Paula város környékén, ahol a Union Oil nevű cég vette „kezelésbe” a térséget, amely cég azután az akkori világ egyik nagy olajvállalata lett. Odamegy tehát a család, és ott lesz olajmunkás István. 1907-ben járunk. Elég közel vannak a fűrótoronyok a városhoz, haza lehet menni, de természetesen nem mindennap. Hetente viszik őket haza, hétvégén, és kéthetente van fizetés. Amikor nappalos az ember, éjszaka alszik, ott kint, egy kalyibában, amikor éjszakás, akkor meg nappal. István nem keres annyit, mint Toledóban, de tovább tudnak gyűjteni, és takarékosan bár, de jól élnek. További gyerekek születnek, akiket kihoztak, azok közül egy meghal, egy pedig felnő. Múlnak az évek. Összejön a pénz, amiért kijöttek, de a hazamenésből a végén semmi nem lesz. Meghal még egy gyerek, a többi gyerek pedig már nem akar Magyarországra menni, magyar lenni, és a szülők is beilleszkedtek annyira, hogy megijednek attól, ami otthon az első világháború, Trinanon után várna rájuk, és maradnak.

Ami a prózáját illeti, tudható, hogy közölt színírástokat, de nem klasszikus kritikákat, hanem színnovellákat. Ugyanakkor feltűnő, hogy a Kedves John leveleit, az Egy hegy megy publicisztikáit leszámítva nem ír kisformában. Érdeklő a novella, tervez elbeszélést írni, vagy ez kimarad az Oravecz-életműből?

Lehet, hogy kimarad, ugyanis sose terveztem kisprózákat, sőt, semmilyen prózát sem. Persze sokszor foglalkoztatott, gondoltam rá, hogy ezt vagy azt meg kéne írni ilyen formában, de úgy éreztem, alkalmazatlan vagyok rá. Vagy ha nem is alkalmazatlan, komolyabb ambícióim nincsenek, nem voltak. Értekező prózát is elég későn kezdtem el írni. Nem tervezek ilyet, örülök, ha a regényt be tudom fejezni.

A krummbachtali fürdő

A krummbachtali fürdőmedencéből madarak isznak.

Nem járnak ide fürdőzők,
nudisták vagy motorosok. A rozsdás kapu mögött
szittyó, káka, gaz. És virág: kék szirmába
rovar merül. A természet visszaveszi
a málló medencét. És a mitológia is:
alsórendű najádok komikus
nyugdíjasotthona ez, vagy
inkább klinika, halk elfekvő, szanatórium.
A drótkerítés mögül nézem
a rajzást, átizzadt trikómmal
törölgetem magam, valami készül,
érezem a magzatvíz szagát.

Nagyapámék

Nagyapámék családja is így beszélt,
pontosan ezt a lehetetlen dialektust,
amit itt, Stuttgart környékén, s ha maradnak
németek, meghagyják a nevükben az umlautot,
nem adják anyámat szlovák iskolába,
és most ezt a verset is németül írom.
Nem tudom, mitől féltek
a nyomorult háborús bűnösök,
hogy mért nem merték
bevallani a nagy kalandot,
hogy akár egyetlen bőrdnndel is, de
azok legyenek, akik.
Folyton jöhetett valami, szerelem, halál,
hatalmas érzelmek, váratlan, menetrenden kívüli
vonatok, melyek
reménytelenül összezavarják az embert,
legyen bár a legracionálisabb német is.

Boszorkány

Ez a délszláv nő örökké egy vasútállomáson ül,
roppant csomagokkal véve körbe,
koffer, kalapdoboz, retikül,
más férfiakra és más nőkre vár.
S ha felemeli a mutatóujját,
vihart gerjeszt, mint valami egzotikus isten,
akinek nem árt párzás, abortusz, lesbikus hajlam.
És pörögni kezd a pályaudvar órája,
és a vonatok összezavarodnak,
a kalauzok a lépcsőkön ülnek, és
a vágányokra lógtatják a lábukat, vagy
óráik tébolyában gyönyörködnek.

És ő szépnek, meztelennek látja őket
s hisz benne, hogy leválaszthatók a vonatról,
hogyan az állomásépület nélkül is léteznek,
hogyan tovább rajzolhat a testükre
a kék túvel, hogy megjelölheti őket
olyan jelekkel, melyeken csak ő tud eligazodni,
hogyan megnyomoríthatja őket vagy
átejtheti a képzeleten túlra, mint mikor öccse
villanyvonataival játszott a karácsonyfa alatt.

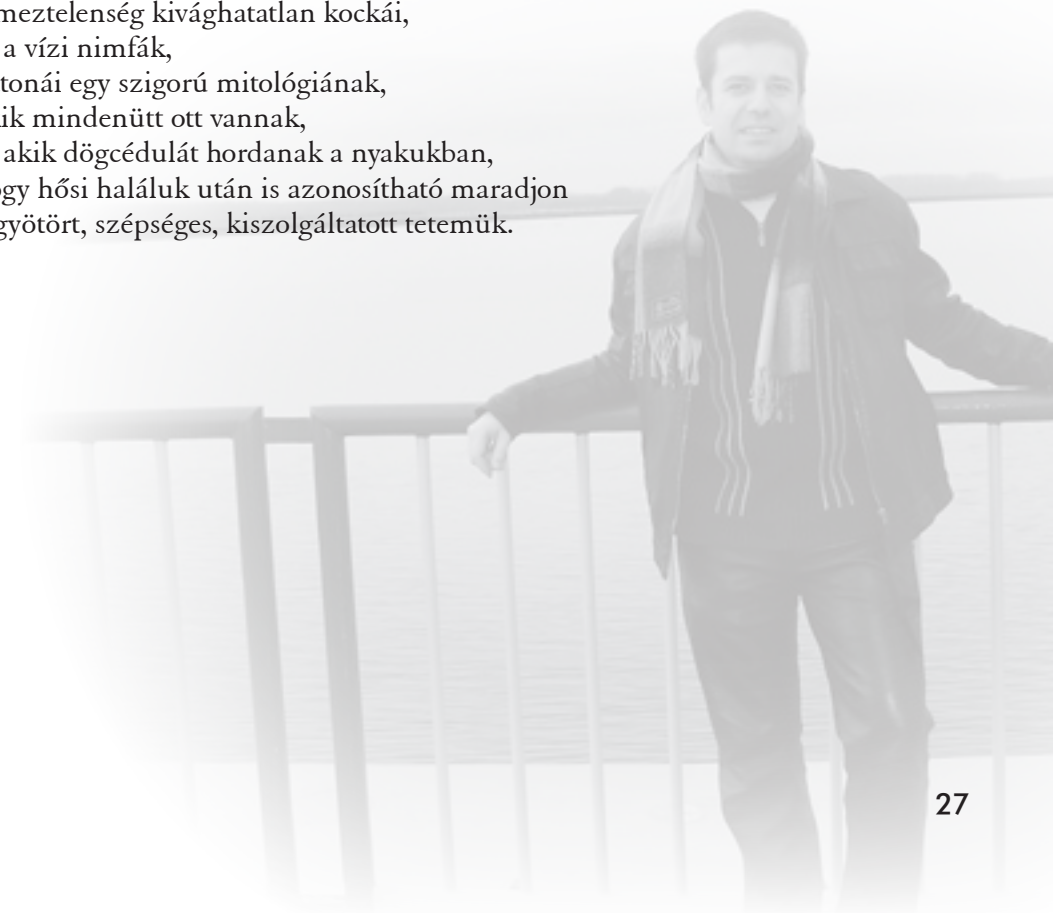
Néha

Az embernek néha ki kell
mennie a kastélyból, vagy
legalább poshadt almákat kell dugnia az ágya alá,
ahogy Schiller szokta.
Leülni a koldus mellé,
férfiasan túrni a ribanc szájszagát,
a kukázóban gyönyörködni, ahogy
hosszú botjával a szemétködörben
kotorász. Látni, ahogy a vodkától
részeg orosz vendégmunkás a metróülésre
okádik. Észrevenni a vért. Megint elmenni
a spanyolokkal a sztriptízbárba,
megnézni a rúdra feszülő tripperes szláv csajokat,
kiruccanni a legocsmányabb, fajtalan

fürdőbe, vagy a naiv nudisták közé,
akik olyan közel állnak hozzám,
sokszorosán túllépni a megengedett sebességet,
és fálnak rohanni a motorral,
végignézni egy halva születést,
látni egy bennégett gyereket,
vagy legalább rutinos verekedést provokálni a sörkertben.
Nincs más lehetőség, az embernek néha ki kell
mennie a kastélyból.

Vízi nimfák

Ein Abend über Wassernymphen,
ez a nekünk való,
beülni a cannstatti fürdőbe, és Satie-t hallgatni,
vagy Jürgen Grözingert.
DJ Gagarinót, és bámulni
a fényekkel megvilágított hangzást,
ahogy többre értékeli a testünk, mint illenék.
Egy diszkrét csobbanás, halk csluppanás,
a kéz indiszkrét mozgása a vízben,
a meztelenség kivághatatlan kockái,
és a vízi nimfák,
katonái egy szigorú mitológiának,
akik mindenütt ott vannak,
és akik dögcédulát hordanak a nyakukban,
hogyan hősi haláluk után is azonosítható maradjon
elgyötört, szépséges, kiszolgáltatott tetemük.





*Eljön-e értem a halott,
ki szült, ki dajkált énekelve?*
szó szerinti? **vagy**: torzított forma

Vajon

mit szolt volna ehhez Anyám?
Hogy¹ kétszer is beleszaladtam.
S bár aztán élesítgettem magam is
derekasan, a kést
mégiscsak ő és anyja (a bennem-halhatatlan
[legalábbis kétes emlékmű] Nagy) tartotta ki
(helyezte el a térben, *úgy*, hogy
„utamba kelljen akadnia”).
[Ha nem tudod, miről beszélek,
Barátom, érd be azzal: szerencse fia /lánya?/ vagy.
Avagy gyanútlan.]
Nem ezért – efelől kétség nincs – „szült és dajkált”,
nem ezért investált s vetített belém mindent;
nem egy maholnap-ötven-éves (csak öregedni,
felőlni, úgy látszik, tényleg sosem képes)
önnön magától megriadt, jobb önmagát kereső,
ártalmatlannak tűnő, közönséges napok
aknai közt botladozó lépteit.

Fölkészíteni? Élni helyette? (Gyerekeinkért IGAZÁBAN
mit is tehetünk?)

Legalább másodszor
ki kellett volna tudnom kerülni.
De ahhoz látni kellett volna.
(Sosem lesz szemüveglencsém
elég erős?)
– Egyre csak háritok, mint egy kapus-fenomén², tudom.
Csak hát ennyi idősen (basszam!) nem fog
megvenni már sem a Chelsea, sem a Barca.
= Ez az élet s halál közt megrekedt (mintha egy levegőtlen
csőben vagy kürtőben akad fönn valaki)
talán(?) nem reménytelen(?) harca.

¹ eddig...

² Hogy mi!? Kapus-fenomén?? Nem inkább, mint egy gyáva, tükröt kerülő (összetörő?) sunnyogó?

Hogy Anyám mit?
Nyilván lecsókolná homlokomról a vért.
(Egy anya
mi mást tehet?)
De vajon ártatlannak tartaná-e magát?
És ő meddig fejtené vissza – ezt sem
fogom megtudni – élete szötteit?
(Mert volna mért.)
Talán nem is volna, ki most igya
T. S. vakságának/vakságainak bő levét??

Már lemásztam...

Már lemásztam a Nagy Szavak hokedlijéről –
a világgraszoló költeménypetárdáért
a felső polcon nem pipiskedek.
Lassan magas már nekem a közepes szavak
sámlija is – vízszintben; legföljebb annyi
öreges kényelem, hogy a szőnyegen,
s nem a hideg-kemény konyhakövön, de
vízszintben, az a legkényelmesebb és leg-nekemvalóbb már.
Csak ez a botor száj fecseg, és ez a
notórius-nyughatatlan kéz zongoráz' a
billentyűzeten, *de már* csak kicsi szavakat.
Amilyen pl. az agyhalál.
Sőt: agyhalálka.





sanzon

szólalj meg, szív,
dobold a slágert,
azt a torokszorító
filmzenét akarjuk,

nyíljon ki a száj,
telítődjön velünk
minden szó, ha
kimondható, fáj,

amennyiben nem,
mert ott vagyunk
mi ketten, össze-
csukva mindétig,

nekem nyílt ki tested,
a titok, az vagyunk,
meg a közös meleg,
a belakható, élhető,

benned nyílok ki,
benned születek,
és amit a szív kér:
szólalj meg, szív.

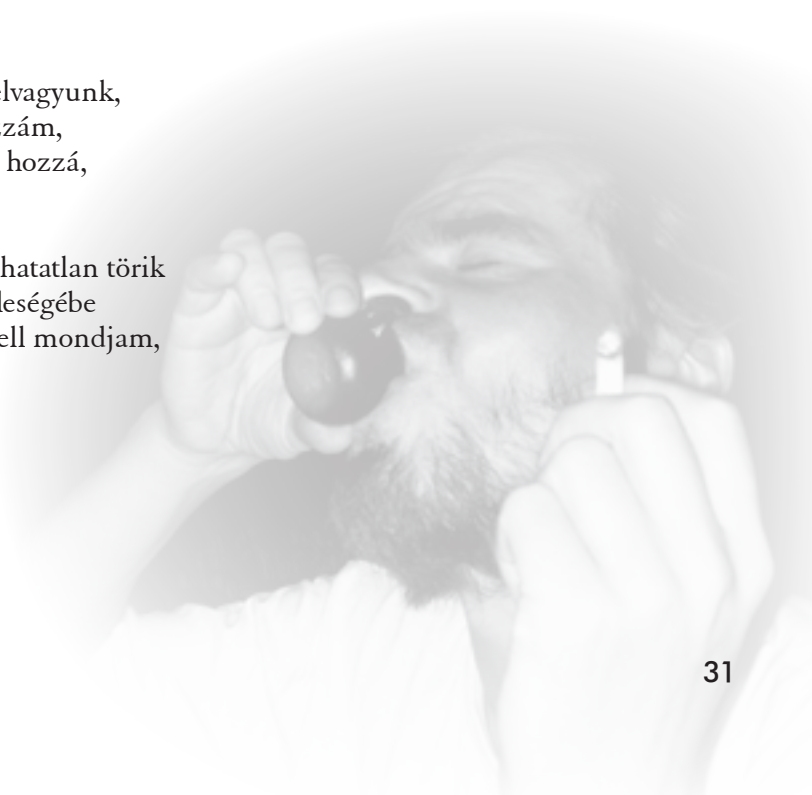
az inszeminátor álma

mint ügyeletes isten, kalapban, nyakkendőben,
gumicsizma, fehér köpeny, fehér nadrág, fehér zokni,
könyékig vagy hónaljig húzott kesztyű, katéter;
operatív mágia, nem szóval, de tettel – mert látni jó.
és látja, ahogy jönnek hosszú sorban felfelé a hegyen
a sertések és marhák, keze munkáját dicséri mind,

jönnek hálás tekintettel, boldogan, köszönteni és hódolni –
rég belátták már, hogy „fasz az élet, de legalább jó rövid”,
elfeledték kínjuk a késsel, a fejőgéppel,
és megbocsátó pillantásokkal közelítenek
a szomorú ártányok is, kiket rutinosan csapott ki –
egy se szól, se röffenés, se bögés, de érzik,
hogymindvégig botorkáltak csupán a porban, szarban;
és tudja atyjuk (*csak egyszer gondolja majd legalább egy fiam:*
„néha lennék inszeminátor borsodban”)
– kit most istenné tettek a vágyban és az elmúlásban –,
mondja is: *mindvégig, az átható, dohos trágyaszagban*
mégis csak egy nagy, ismeretlen úrnak vendége voltam.

fejfájás

itt a szívem, nem disznóláb,
vidd, a tiéd,
nekem már nem kell,
bár fogalmam sincs,
mire lehet jó számodra,
kicsi szív,
mégis sok a hely benne,
odaadnom egyszerűen sem nagy szó,
megleszek nélküle,
tedd a pörköltbe,
meglesz nélkülem,
mehetek a levesbe,
egymás nélkül is jól elvagyunk,
nem ragaszkodik hozzám,
nekem kevés a kémia hozzá,
ha nem szólal meg,
szakadni tud csak,
máskor aztán ragaszthatatlan törik
– a lehetőségek sokféleségébe
kissé beleveszve azt kell mondjam,
ha törik, ha szakad,
szív.





Közös tőből

Bácska és Bánát
metszéspontján ömlik a Dunába
a Vajdaságot kettéosztó folyó.

Németül *Theiss*,
szlovákul, románul *Tisa*,
akárcsak szerbül, ukránul.
Közös tőből fakad
az iszapos hangzás,

akár a bűz
a demarkációs vonal alól.

A bűznek pedig nincs hangja,
a bűznek pedig nincs színe,
a bűznek pedig nincs teste.

Mint egy halott
isten. Mert van:
elviselhetetlen.

Diadalmas vulva

A Maros mentén
bóklásztunk az erdőben,
szemben a Tisza-part,
láttni akartuk, hogy vegyül
eggyé a két folyó.

Rövid szakaszon
világos és sötét tónusú
sávban zajlik
a homoktól sűrű hömpölygés.

Végül magába nyeli a Marost
a duzzadó Tisza,
mint diadalmas vulva.

Anya-kultusz nyaldossa
a férfiuralmat.

Száraz partra csorog
a két folyó verejtéke.

Izgat boszorkányos mosolyod.

Lepkepor

Lepke akadt a pók
hálójába, hiába verdesett
vékony szárnyaival,
sehogy sem szabadult.

Lassan mászott elő a nyolc-
lábú kaszás, de nem közeledett,
várta saját pillanatát.
Segítsek-e, futott át agyamon.

A káposztalepke végzetesen
a hálóba gabalyodott, fehér
por szitált verdeső szárnyairól:
marja a herpeszt nyelvemen.





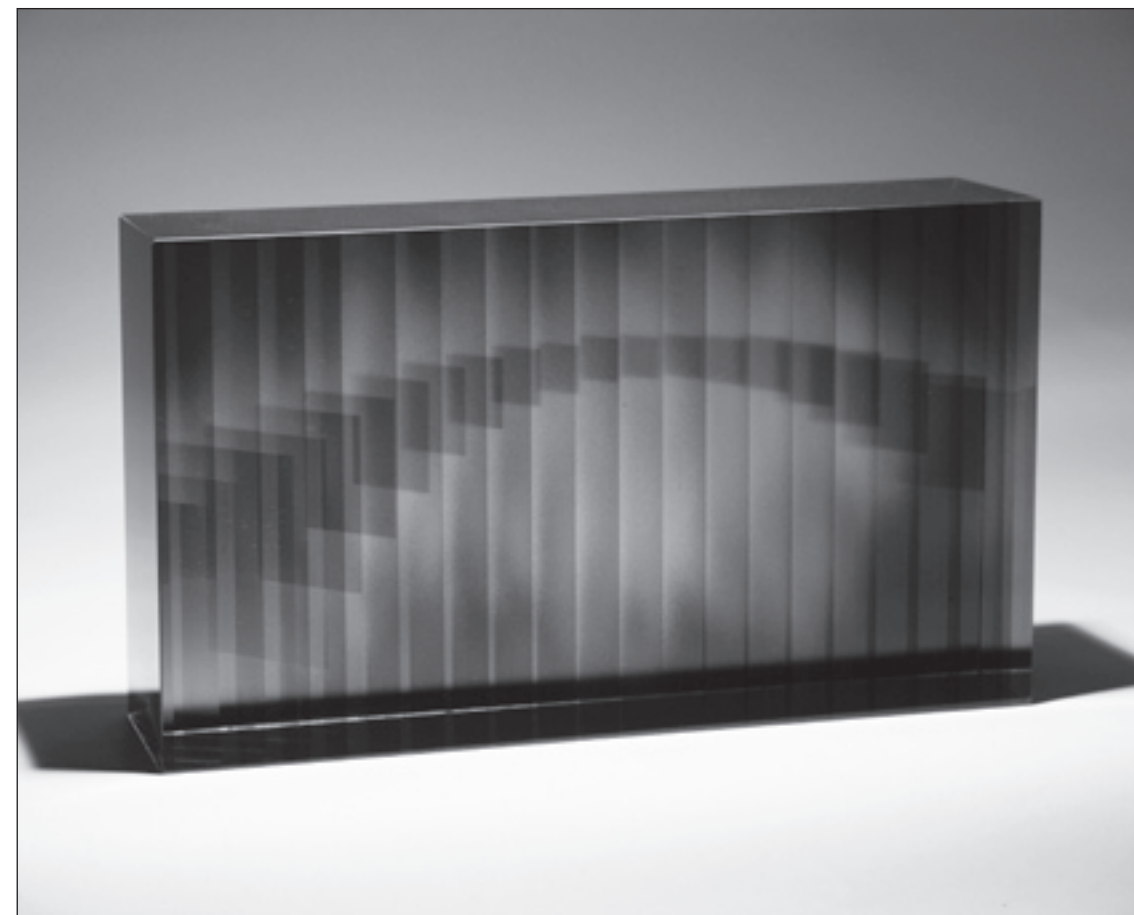
Álomszabadság

Úgy érezte, ezúttal képes lesz rá. I-g-e-n, m-e-g-t-e-sz-e-m, dobolt ereiben az elhatározás riadt ritmusa. Kiszáradt, satnya teste lassan feltöltődött sodró, lázadó étellel. Már csak a bosszúra gondolt. Az ablaküvegek hajnali fényben fürdették a szobát. Hogy elnyomja a lelkében visszhangzó, fenyegető hangot, valami bárgyú dallamot kezdett füttyörszni, amit majd ébredés után képtelen lesz felidézni, és közben fűgén csőre töltötte nagyapja tisztí revolverét, amelyet a padláson rejtegettek inkább kegyeletből, mintsem határozott céllal, míg nem az állambiztonság fekete bőrkabátos emberei el nem kobozták azon a hajdani füledt, farkaskutyaszagú, augusztusi délutánon. Nyöszörögve mozdult meg az ágyban, kint az eső egyhangúan verte a hályogos ablakot. Miután megbizonyosodott arról, hogy minden rendben van, övébe dugta a fegyvert, és magára kanyarította fekete köpönyegét. Körülötte a tárgyak az álom és az emlékezet rendhagyó törvényei szerint egyidejűleg helyezkedtek el a szobában. Karnyújtásnyira tőle ott volt előtte hajdani épségében az évekkel ezelőtt szemük láttára szétfúzott rózsafa szekreter az ószeresnél nemrég vásárolt bőrhuzatos karosszékkal, a meghajolt polcokon díszes kötésükben érintetlenül ragyogtak a házkutatás során szétszakított könyvei, s az ovális ebédlőasztal közepén szaporán ketyegett bátyja ezüstfedelű zsebórája, amit csak sorozatos megalázkodások után, évekkel később szolgáltatt majd vissza a családnak a fegyház egércú igazgatója. Összehúzta magán a sötét köpönyeget, és kilépett az ajtón. – *Gondold meg jól!* – vakkantotta rekedten a hang. Nyugtalanul megfordult az ágyban, és álmában elindult az utcán. Esőáztatta hársfavirág illata lengte körül, a nap a tarkójára tűzött. Emberek váltak ki előtte az utca háttéréből. Az arcok, mint fényt kapott filmtekercsen, élesen és egyformán világítottak a szemébe. – *Vigyázz, ne merészkedj tovább!* – mordult rá figyelmeztetően a hang, mint aki hivatalból ismeri a gyávaság stációit. Egy pillanatra megtorpant, majd dühösen és megvetően folytatta útját. Rájuk volt dühös, és önmagát vetette meg tétoázása miatt. Aztán az álmok másfajta időszámítása szerint egyszerre csak ott találta magát a rácsos kerítésű, szürke épülettömbnél. A géppisztolyos őrszem kifejezéstelen arccal állt a kovácsoltvas kapu előtt. Nyugalmat erőltetve magára lassú, kimért léptekkel haladt el mellette. Miközben a vasrácsokat számlálta, szíve hevesen vert a takaró alatt. Huszonhét, mormolta pár lépéssel arrább, és behúzódott az utca túloldalán tátongó kapualjba. Ideális távolság, gondolta elégedetten, nem véthetem el innen. – *Fordulj vissza, még nem késő!* – parancsolta ellentmondást nem tűrően a hang. Az utca végén feltűnt az őrjárat. Mintha tükörbe nézett volna, a márványarcú katonák megbilincseltek kezű, riadt tekintetű férfit kísértek el mellette. Rémműlten hunyta be a szemét, s mikor kinyitotta, már sehol sem voltak. Gyere már, sziszegte gyűlölettel telve, és lassan előhúzza a fegyvert. – *Vissza!* – süvítette csontfűrészként a hang, miközben hánykolódó teste egy pillanatra a falhoz szorult, és az ágy panaszosan megnyikordult alatta. Aztán a híradókból jól ismert, fényes, fekete gépkocsi végre befordult a néptelen utcába, és megállt a kovácsoltvas kapu előtt. A sofőr kinyitotta a hátsó ajtót. Amikor a civil ruhás, őszülő halántékú, alacsony férfi kiszállt a kocsiból, előlépett a kapualj védelmező sötétjéből, és célzásra emelte a revolvert. – *Nel... Nel...* – üvöltötte rémműlten a hang, ám a valószerűtlenül nagy csattanástól hirtelen elnémult. Elhajította a füstölő fegyvert, és az egyik mellékutcába rohant. Háta mögött parancsszavakat harsogtak, sziréna hangja hasogatta a csendet. Később zihálva megállt. Fölnézett, a napkorong egy pillanatra elvakította. A távolban tompán megkondult a székesegyház harangja. Megtörtént hát, nyilallt belé hirtelen a felismerés.

Verejtékben úszva, a levegőt kapkodva riadt föl. Alvás közben a takaró a testére csavarodott, a párna a földre került. Fölkászálódott az ágyból és dörzsölgetni kezdte elzsibbadt kezét, mely nem sokkal

előbb még oly magabiztosan markolta a fegyvert. Álma szertefoszlott, csak egy kellemetlen hangra emlékezett belőle. Az ablaküvegen keresztül győzedelmesen áramlott szobájába a hajnali napfény. Megkönnyebbülten érezte maga körül a megszokott tárgyakat: az ablaknál árválkodó, kopott karosszéket, az ovális ebédlőasztalt, melynek közepén csorba kristályvázában egy csokor szárított virág szomorkodott, a megragasztott köteteket a könyvszekrény hajlott polcain. Megkönnyebbülését azonban hirtelen valami megmagyarázhatatlan eredetű szorongás váltotta föl. Sietve felöltözött. Rádöbrent, alig várja már, hogy kint legyen a lakásból. Miután elkészült, idegesen csapta be maga mögött az ajtót, és remegő lábakkal botorkált le a lépcsőn. Minél távolabb kerülni innen, minél távolabb, dobolt a vér riadtan az ereiben, és szaladni kezdett az utcán. – *Állj!* – harsant föl mögötte, néhány lépés után az ismerős hang. Engedelmesen megállt, lassan, mintha álomban, megfordult, és minden bátorságát összeszedve a kifejezéstelen szempárba nézett, majd megadóan lehajtotta a fejét. A katonák közrefogták. Hátracsavarták a karját, vékony, erőtlen csuklóján hűvösen kattant a bilincs. Esőáztatta hársfavirág illata úszott körülötte a levegőben, s a napsugarak a tarkójára tűztek. Elindultak. Emberek váltak ki előtte az utca háttéréből. Mint fényt kapott filmtekercsen, az arcok élesen és egyformán világítottak a szemébe.

És ekkor a székesegyház harangja tompán megkondult a város fölött.



Vízió (2007; üveg, fémgőzölt, ragasztott, polírozott; 26x44x13 cm)



a kékszívű

Minden délután elvonul hátra a fészkerbe, a gyalupadhoz, szeret ott lenni. Most három körtefa-hasábot vonszol, a szomszéd ősszel kivágta a fát, már nem termett. Elkérte a tuskókat, azt mondta, tüzelőnek kell. Ebből három darab is kikerülhet, hogy micsoda, azt még nem tudja, de viszi. Nagyapja szerszámaait szedi elő, a kissekreányból, ahol nagyság szerint állnak összeválogatva reszelők, vésők, fogók. Ha még egyszer születnék, fiú lennék, dadogja. Tudja hogy figyelik, a farakás mögött vannak. Fiú, és asztalos. A legszebb szakma, tudjátok, és magyaráz dadogva a farakás felé, gyaluval a kezében. Egy darab fából kihozni a mozdulatot, hogy ott domborodjon, ahol kell, és ha fut, mert szarvas lesz, ne érjen le a lába. A szarvas a kedvenc állata. A kert végénél néha patanyomokat lát, és két hete minden este tesz ki kukoricát. Reggelre valami feleszi. Mikor egyik hajnalban felkelt, és megleste, mi az, egy fiatal őzbakkal nézett szembe. Az megette az odakészített kukoricát, és újra felnézett. Kár, hogy nem szarvas, gondolta, az őz olyan *bambis*, de másnap reggel is kiosont meglesni, mindennap egy kicsit közelebb húzódott a kukoricához és az őzbakhoz.

Újra a farakás felé néz, megáll a mondat felénél, nektek mamagyarázok, kérdezi, egyrészt nem hallják, másrészt kinevetnék. Legyint, smirglit vesz elő, és simára csiszolja a frissen kivájt mélyedéseket. Kifújja belőle a finom port, végighúzza ujjá hegyét a fán, ezt olyan gyakran tette az elmúlt hetekben, hogy már nincs a mutatoujján barázda.

Nagymami hívja dinnyét enni, ez az egyetlen, amiért szívesen otthagyja a fészert. Kap tőle egy nagy szeletet, kitessekel a konyhából, ott kinn folyasd a levét, kislányom, ne jöjjenek ide a legyek. Leül az árokpartra, nagy terpeszbe, nefelejcskék ruháját feltűri a combján, és szörcsögve szívja a dinnye levét. Érzi a tarkóján, hogy figyelik, egy dinnyemagot ellő hátrafelé, tudja, hogy nem talált, tovább eszik.

A konyha felé kiabálva még egyszer megköszöni a dinnyét, és visszaoson a fészkerbe, most ellenkező irányból, szorosan a fal mellett. Benéz a farakás mögé, keresi, hol lehetnek. Vidáman áll a munkának, dudorászik, előre örül, hogy a következő tuskó is sorra kerül ma délután. Mikor ketté, majd négybe hasítja, megérzi a hátán a fiúkat. A diófa felől. Rezeg, szinte zibbad a tarkója. Jól van, lessetek csak, nem zavar, ostobák vagytok. Ti soha nem láthatjátok az erezetet, világos körte, sötétpiros ér, csak én tudom, milyen csoda lakik a fában. Pár perc után megmasszírozza a nyakát, már fáj. Mire megfájdul a nyaka, addigra már nem figyelik. Elindul a diófa felé, átugrik a kerítésen, nincsenek ott, tényleg elmentek. Felmászik, ügyesen tud fára mászni, és a deszkákból épített kuckójukba bújik. Nem szoktak semmit itt hagyni, most meg egy kiskosárban szilva, biztos a Terka néniéktől lopták, egy kulcs, ami éppen olyan, mint a Vili bácsi pincekulcsa, nem olyan, hanem az, állapítja meg, mikor felveszi. A sarokban kacatok, csúzlík, szögek, drótok, és fénylik alattuk még valami. Felveszi azt is, egy késpenge, kicsit rozsdás, de éles, majd ő a kaszakövel kielezi. Magához szorítja, mikor eszébe jut, hogy tud neki nyelet csinálni. Ledobja, az alsó ágról hangtalanul huppan a földre, felkapja, szalad a fészkerbe.

Nagyapja tartását örökölte, a nyaka egyenes, alatta púpos. A nefelejcskék ruhát azért szereti, mert mell alatt bővül, nem látszik a tükörben a púp. Papa szavaira is pontosan emlékszik, különleges vagy, kislányom, és ne törődj senkivel. Mindenfelét összehordanak majd. Mindenre megtanította, fészket rabolni, lépuskával madarat löni, a galambot meggyógyítani, sínbe kötni a szárnyát, feldobva elengedni, és agyaggalambként azonnal újra lelőni. Vagy nyulat nyúzni a létrafokokon, kivéreztetni. Egyszer szólt, hogy a nyolc kismacsából válasszon kettőt, miért csak kettőt, kérdezett vissza, akkor az öreg kézen fogta, és megmutatta neki, hogyan vágja lapáttal kupán a felesleges, maradék hatot. Nem szabad mindet meghagyni, a gyengék nem kellene. A lány segített neki gödröt ásni a kert végében. Nem sírt.

Csináljak ágakból hat kis fejfát, kérdezte a nagyapja, a lány rázta a fejét. Nem kell. A tojásból kikelt tavaszi csibék közül a görbelábúnak is ő tekerhette ki a nyakát, nem életrevaló, elkapná a róka.

Megrántja a vállát, a diófa felé fordul, próbál a zöld levelek mögé nézni. Látni nem látja őket, de hallani véli a kuncogást. A félkör vésővel finoman kocogtatja a fát, hátával takarja a diófa felől. Senki, még mami sem láthatja, min dolgozik. Az odakészített ronggyal leteríti a műveit, ha a nagyanyja hátrajön valamiért, melléáll, és megsimogatja a lány fejét, rövidre nyírt kefeháját, elérzékenyül, megboldogult férjét látja benne, és mindig, minden egyes alkalommal hozzáteszi, nagyapi büszke lenne rád. A lány mosolyog, hamisan, és csiszol tovább. Mi készül, kérdezi a nagyanyja, csodaszarvas, válaszolja neki.

Mikor a nagymamának csodaszarvast mond, azt rossz érzés követi. Azóta lakik a nagyszüleinél, mióta a szülei egy hajnalban apuka testvéréért mentek a repülőtérre. Előtte őt elhozták a nagyszülőkhez, elindultak, már világosodott, ő sokáig integetett a poros utcán az autó után, majd a fészkerbe ment. Egész nap ugyanazt a dallamot énekelte, *erdő mélyén, varázslatos csodaszarvas jön felém, ágas-bogas agancsából szikrát szór a téli fény*, mindig visszakúszott a fülébe, nagyapja nevetett, és a kis-kalapács nyelével fenyegette, hogy ha nem hagyja abba, éjszakára kizárja a kutya mellé. Este aztán betakargatták a hálószobájukban lévő szelmonon, nagyapa mesélt neki, hamar álomba szenderült. Azt álmodta, hogy kutya, valaki meg akarja verni egy kalapáccsal, és ő nyüszítve menekül. Megébredt, de a nyüszítés nem maradt abba. A nagyszoba ajtaján túl világos volt, több hangot hallott, ismeretlent is, kilesett a kakasmintás függöny mögül. Két rendőr volt ott, valami szarvasról beszéltek, kanyarról, nem láthatákról, erdőről. Nagymami sírt, nyüszítve bújt papa vállába, az összeszorított szájjal, remegő orrcimpával nyújtott kezét a rendőröknek. Kikísérte őket, aztán a konyhaasztalhoz ült, kezébe temette az arcát, sokáig maradt így, a lány a függöny résén keresztül végig azt kívánta, nézzen rá, nézzen már oda, nevéssen, kacsintson rá, és intsen, cinkosan, hogy mami ne lássa meg. Ehelyett az öreg lecsúsz-tatta a tarkóján, egyenes nyakára a kezét, és beleordított a konyhaasztalba. A lány remegve ugrott az ágyba. Reggel, mikor nagyanyja ébresztette, gyere, kiscsillagom, tejbegrízt főztem, gyorsan öltözz, nagyapja ugyanott ült a hokedlin, üveges szemmel nézett rá, ettől nagyon rossz érzése támadt, aztán megfogta a lány kezét, ölébe húzta, és elmondta neki. Azóta dadog.

Papi többé nem ment vele a fészkerbe, nem ment sehová, csak a pincébe, hébérrel a vállán jött vissza, és mami azt mondta egy szem unokájának, kerülje el ilyenkor a nagyapját. Az öreg egy reggel szó nélkül elindult a réten keresztül, nem mondta meg, hová megy, mami sokáig nézett utána, tördelte a kezét, és másnap sírva ment a szomszédba, hogy az ura nem jött haza. Harmadnapra találták meg a kukoricásban, már kihült.

Nagymami másnap levágatta hosszú, fehérén ősz, fonott varkocsát, aminek a vége szinte sárga volt, és a lányt is beültette a fodrász székébe. Az ősz és a barna fonat selyempapírba csomagolva most is ott van a fiókban, a lány sokszor előveszi, ha mami nem látja, simogatja kicsit.

Most csiszol kitaróan, ujjával ellenőriz, még egy kicsit, még nem elég éles. Addig nem nyugszik, míg olyan élesre nem csiszolja, hogy a karján a pihés szőrt le tudja vágni vele. A padlásra megy, ott elrejtí a kést a szalma közé. Nagyon figyel, semmi rezgés nincs tarkótájékon, mikor felmegy a létrán, nincsenek ott.

Másnap aztán a rét felőli árokból érezte őket, a magasan rezgő csenkeszfű mozgott, ahogy bújtak, vvávarjatok csak, kis hülyék. Elkészült a szarvassal, kitette a fészker elé száradni, és bentről leste őket, hogy próbálnak közelebb jönni, hogyan lopják a távot, árokból diófáig, diófától farakásig. A lány tudta, az ő fészere talán az egyetlen hely a környéken, ahol a vad fiúbanda még nem járt. Festéket keresett, burgundipirosat talált a fiókban, ecsetet is, és a szarvast lassú, gondos mozdulatokkal festeni kezdte. Két réteg kell rá, a fa magába szívja a festéket, puha körtefa, piros erezzel, a páctól még szebb, mmit szép, gyönyörű, csodaszarvas, csak az enyém, és hatalma lesz, segít.

Már besötétedett, mikor zseblámpája fényénél a házba futott, nagyanyja fürdésre, alvásra nógatta, ő meg sokáig majszolta a vadkörtét, a vajpuha gyümölcs csutkáját szopogatta. Nehezen aludt el, izgalmában, hogy holnapra kész a szarvas, és megmutathatja nagymamának, még az esti imádságba is beledadogott.

Reggel összefordította a két zsíros kenyeret, a pohár tejet állva itta meg, fehérbajszos pusztit nyomott nagymami arcára, ma mmeleglepi lesz, ebédre jövök. Futott a fészkerig, semmi zibbadást nem érzett,

és szélesre tárta az ajtót. A nóta fél sora a torkában maradt, lába remegni kezdett. A fészter feldúlva, a szarvas sehol. Állt, keze ökölbe szorult, a szíve is, olyasmit érzett, mintha ő maga lenne a körtefa, nem bírt mozdulni, de sírni sem. Aztán felmászott a padlásra, előkotorta a kést, erősen szorította a körtefanyelet. Éjjel kiszökött mama mellől, és a kukoricás felé indult, csak a zseblámpát, és a kést vitte magával. Bátran, biztos lábakon haladt, nem félt az éjszaka zajaitól, mikor közeledett a célja felé, hangtalanra vette lépteit, lekapcsolta a lámpát.

Dolga végeztével hazaindult, erőtlenül, gyenge, remegő lábakkal, már világosban ért a házhoz. Levetkőzött, nem nézte, mennyire koszos, elaludt, nem akart semmire sem gondolni, fejére húzott takarójával kizárta a világot. Azt álmodta, hogy az anyja egy szarvas hátán lovagol felé, kék nefelejcs csokrot tart a kezében, amit neki akar adni, lehajol vele, a csokor ettől szétesik, a szarvas tapossa a sárba a kék szirmokat, anya pedig nevet, egyre nevet.

A faluban aznap három fiú ébredt arra, hogy a lepedőn véres levágott őzbakcsüd, agancsos fejdarab, és burgundipiros szív, egy késpengével átszúrva figyelmeztet. Sikítózza hívták a szüleiket, azok meg a rendőröket, szomszédokat. A fiúk a rendőröknek nem mertek semmit sem mondani, fény derült volna lopásaikra, az egyiket már így is felpofozta az apja, kell neked ebben is benne lenni.

Nagymami ébresztgette a lányt, simogatta kefehaját, sóhajtozott, gyere, kislányom, mostantól minden másképp lesz, kezdte, elég nagylány vagy, vagyis hát most lettél az. Fogta, kitakargatta a lányt, nyúzott, sáros, véres testét lavórba állította, ne ijedj meg, így tisztulsz meg, magyarázta. A kék ruhád is csupa vér lett, észre sem vetted kislányom, duruzsolta, és tiszta szakadás is volt, hát elégettem reggel. Varrok majd másikat neked, addig meg vedd fel ezt, meg adok rongyokat, azt így kell összehajtani, ide a bugyidba. A lány vizes arcán nem látszottak a könnycseppek, bement a nagyszobába, és felvette a kikészített fehér blúzt, a kék szoknyát. A blúz elég buggyos volt, hogy takarja a púpját, megkereste a barna hajfonatot, odapróbálta a fejéhez. A konyha felől idegen hangokat hallott, a függöny részéhez lopózott, két rendőrtől hallott szófoszlányokat. Nagymami széttárta karját, mi, kérem, itthon aludtunk. A lány meg éjjel megbetegedett.

Reggeli után a kékszoknyás lány fázós-fáradtan, de a fészter felé vette útját, valami dallam volt a fülében, azt énekelgette. Ha énekelt, nem dadogott. A fészter ajtaja félig nyitva volt, gyorsan a fal mellé ugrott, úgy közelített. A gyalupadon ott állt a burgundi szarvas, büszkén. A kefehajú lány magához szorította, futott nagyanyja felé, *erdő mélyén, varázslatos...*, nem énekelte végig, inkább azt mondogatta a házig, erős vagyok, szarvas vagyok, többé nem engedem levágnatni a hajam. Kék szoknyája libeggett utána. Élvezte, hogy nem nézi senki.



BIRTALAN FERENC ◀

A nagy atlanti sejtés

találkoztam az óceánnal
belenéztem a valószínűtlen horizontba

jobbra fehér sziklapart aminek hihettem
ami ha másként esett a fény beleszürkült
ilyenkor az ember óhatatlanul istenre gondol

ott lett volna jó átkarolni a vállad
a kontinens sarkán
de felfoghatatlan voltál nem hihető

álltam a korlátnál
hullámok botladoztak a partra
mint tízmillió évek óta

az volt az én pillanatom
belém ivódtál mint a víz szaga
tudtam
az egyik felém igyekvő hullámon
megérkezel

Állomások között

az utat kikövezték
ugyan miért
görbül a hát

nehéz nehéz

napfény kísért
ma kereszttelen
csöndes az ég

Talán a

egy öregségbe deportált költőn számon kérni
miért keres menedéket illúziókban
ostobaság

ő is tudja

ennek ellenére
feláldozza józanságát
építi a reménytelenség
kristálpalotáját
nem törődve azzal
már nem lehet király

hiába próbálja
ruganyosabbra venni a lépést
néz rá kedvesen a kedves

befogja versébe szóparipáit
üljön hintóba a drága
neki még jár egy herceg

leül a halállal szembe
nézi a gyorsuló kocsit
és beleéneklei a szerelembe



FECSKE CSABA ◀

Éhükbe veszve

szemükkel megköveznek
ahogy távolodnak egyre
a fényből a fényesebbe

tétován szállong
a rajtuk átszítált idő
ott vagyok éhükbe veszve már
lerágva csontig

ez volnék hát
ez maradt belőlem nekik
ez a semminél alig több
szinte már nem is eleven

nem a reménységük vagyok rég
önző szeretetük keserű étke csak

Ketten

aljas indokból elkövetett
nézés a szemek dühödt
erőfitogatása hallgatásunk
feszül egymásnak ez az egyelőre
– bár nehezen – kordában tartott
vak erő tudom ha megszólalna
most ahogy itt ül szembe velem
elgondolkozva szomorúnak
meggyötörtnek álcázva magát
ha csak egy szót is szólna bezúzott
ablaküvegként csörömpölne a csönd
recsegve-ropogva szakadna ránk
a hevenyészve aládúcolt múlt

szinte látom fejében a gondolatait
amint – lángoló istállóból a lovak –
próbálnak kitörni

Éjszaka

nem tudok elaludni
te sem tudsz elaludni
egyaránt iszonyú teher
sokat vagy keveset tudni

elfojtasz egy ásítást
csörömpölve ér hozzám kezéd
mint zajló jégtáblák sodródniak tova
az elmúlt évtizedek

az ablaküvegen a telihold
mint izzó vasgolyó gurul
fénye mindent felnagyít
irgalmatlanul

félelmetes az éjszaka
forró üstben megolvadt szurok –
mielőtt elmerülnék benne
feljajdulok

Bűnhődés

eltörött igen
már nem adhatod vissza
és én sem adhatom neked
nincs feloldozás
megbocsátani ugyan kinek s miért

annyi minden odalett
nincs mit mondani már
vagy ha volna is

lehetetlen kimondani
mint romlott húst forгатom
számban nyelvemet

ami történik mintha
nem igazán történne meg
idült bizonytalanság
gyerekek futnak az évek folyosóin
föltépik az emlékezet ajtaját
első kiesett fogukat
kinőtt cipőjüket idézik meg tanúnak

ítélet nincs
csak bűnhődés
önvád és bosszúszomj



Pogány ima

Marék földet morzsolgatok,
szétporladó rózsafüzért,
ujjaimmal kötöm össze
imádsággá őseimért.

Marék földben ki rejtőzik,
pórnép-e, vagy épp a papja,
lázadozó jobbágy, aki
örökre a rögnek rabja?

Lényegtelen, kit rejt e föld.
Lehet, hogy egy egész század,
kit markomba zsugorított
a tékozló múlt évszázad.

Egy tizedet megfizetek,
ennyit adtak a semmiért.
ki rendelte, elfogadja
ismeretlen őseimért.

Kállai kettős

Megnyúlt árnyú esten, mikor a fájdalom
a fiókba reccsen, hol gömbölyű alom
bújik meg csendben, alszik a zoknihalom,
sötétbe olvadnak a tárgyak és hallom
mint adnak a vadnak nyugalmat gyengéden
az angyali szárnyak, csak én őrlöm magam
Istennek malmában, virrasztok jövődöt.

Régmúlt szól a mában, táncolok pengéken,
kifent kaszaélen, testem tömlőcében,
föld és az ég közé feszített kötélén,

rakosgatom lábam teljes vérben állva,
szerelembe esve, rosszat jóra váltva,
igazamért járom mi sohasem kettős,
párban is magányos, a Kállai kettős.

Álom

Zaj dagasztotta nappali
gond illan az éj peremén,
alszik az ember. Álomba
vonva filléres szerepén
tovalibben, száll a liftben
a felhők fölé,
már látja a Bárányt fehér
izzásban, örökös vérben,
félelme oszlik, foszlik a
teste az időtlen térben,
napi keresztjét hajnali
fény fonja köré.

A közöny

Sörös leheletű dobozt
kerget az ónos esőben
az ügyeletes őszi szél.
Ebbe a szürke időbe
ontja a füstöt a csapszék
foghíjas sárga homálya,
tudja, hogy senki sem csap szét
ha léhán csoportosodik
a közöny és az unalom
és a mindennapi mocsok
lomhán mászik az udvaron.
A fal mellett patkány oson,
s az a faldarab még mindig
azon tűnődik egyre, hogy
hulljon-e...
Csillagpofájú szabadság
a rendet is felzabálta,
szomorúlelkű nemzedék
feslett feketére festett
szemét tükrözi ma az ég.

► CSABAI LÁSZLÓ



Vadászidény

– Belovóban a kutyák is majoránnás rénszarvasmáját ettek – mondja a természetes, fekete férfi, és megkordul a gyomra.

„Kutyák, mint te!” – gondolja Ivanuska, alacsony, katonasapkás társa, mert a fekete férfi gúnyneve: Kutya. De nem szól, csak megmarkolja fegyverét, amire a fekete azt hiszi, gondolatban a kutyáktól ragadja el a pecsenyét, de Ivanuska remegésén látja: csak támasztékot keres.

– Mi bajod? – kérdi Kutya.

– Ne foglalkozz velem! Majd elmúlik. A nedves idő az oka. Nyomja a tüdőt.

– Hát igen... Burjátöldön ritka vendég az eső, és most már második napja csepeg. De alig-alig. Ki lehet bírni.

– Mesélj tovább! Beszélj! – kéri Ivanuska, és egy halvány, erőltetett mosolyt villant föl, aztán hasához kap, maga sem tudja, miért imitálva a reggeli rosszulletet, de rájön, nem kell imitálnia, tényleg émelyeg a gyomra.

– Jó – folytatja Kutya, és összekucorodó társa hátára csap. – Szóval annyi vadat terítettek le az elvtársak, hogy jutott mindenkinek rakásig, vitt haza, vitt a rokonoknak meg a kutyák is megkapták a magukét. Még azt is felvetették, hogy adnak a belovói tanácsnak, kiosztásra, élmunkás prémiumnak. Erről végül letettek, mert hát tudod, milyen méreteket öltött a háború alatt az orvvadászat, és hogy mit kapott, akit elcsíptek, nem jól jött volna ki, ha a nép tudomást szerez a minisztériumiak dőzsöléséről. Egyébként a legnehezebb időkben leálltak a vadászatok, ezt '43 őszén tartották, mikor a Donnál letaroltuk a fritzeket meg a talpnyalóikat, vagyis a dolgok rendeződni kezdtek, egy kicsit fel lehetett lélegezni.

– Én nem voltam a Donnán. Északra vezényeltek, Murmanszk alá. November végén olyan hideg volt, hogy a vizelet kopogva ért le...

– Tudod, ki volt még ott? A drága jó Alekszej Grigorjevics!

– Murmanszknál?

– Nem! Belovóban.

– Melyik Alekszej Grigor...

– Az.

– Melyik az? Csak a falunkban három Alekszej Grigorjevics van, legalábbis volt. Emlékezhetsz!

– A bányászkirály! Alekszej Grigorjevics *Szta-ha-nov*!

– Úgy... – és Ivanuskának eszébe jut, otthon, Polovinkában, az emberek a Papánál¹ is jobban gyűlölték a bányászkirályt, amiért azzal az átkozott rekorddal beindította a százalékörületet.

– A mi Alekszej barátunk – mondja Kutya –, nem bújik ám már föld alá. Elegáns öltönye van meg kényelmes minisztériumi széke. Ott számolgatja a százalékokat. Meg főleg vedel. Úúú, ő aztán tudja emelgetni a poharat, nem szárad ki a torka egy minutára sem! A többiek a háta mögött nem *Szta-hanov*nak, hanem *Szta-kanov*nak hívják.²

– Sztakanov, no hiszen...

– Amúgy a rénszarvasvadászat amatőröknek való. Lomha, nagytestű, buta állat. Csak egy pancser véti el.

– Nem igaz!

¹ Papa, oroszul Gyegye, J. V. Sztálin közkeletű elnevezése.

² Sztakan oroszul poharat jelent.

– Még az sem?

– Nem buta állat. Nagytestű, lomha, de nem buta. Tíz versztárol kiszagolja az vadászt. És akkor bevonul egy olyan mocsárba, ahová nem követhetik. Mert tudja, mire képes az ember és mire nem.

– Kitől hallottad ezt?

– Tapasztaltam.

– Hol?

– A háború előtt az irkutszki pártbizottság szervezett...

– Te voltál Irkutszkban? – kiált föl, a helyzetről és magáról megfedkezve Kutya, mely kiáltásban legalább annyi a hitetlenkedő gúny, mint az irigység.

– Voltam pár napot. Na és? Aztán a Keleti-Szaján lábához repültünk.

– Ott nem szoktak vadászni. Vagyis szoktak, a tofák,³ mókusra. Tompa nyíllal lövik fejbe, hogy a bundája ne károsodjon.

– Láttam tofákat. Vadásznak nyíllal, de puskával is. Puskával nagyvadra.

Elcsendesednek. Bár az erős szél meg-megrázza a nyárfákat, vörösfenyőket, ők, a vizslaérzékű vadászok, hivatásos „bérkilövőök” (Polovinkában kezdték a szakmát, aztán hívták őket az állami vadásztársaságok szerte Burjátában) azonnal felismerik az élőlénytől származó mozgást. A földbe vájt legalsó, lócafént szolgáló lépcsőfokról fölemelkednek, és rádőlnek a földhanyásra.

Minden irányban a Kongorától, a ló alakú hegytől induló tajgaerdő. Itt-ott ösvények hatolnak át a rengetegen, s van egy földút, épp itt előttük, mely fölött nem érnek össze a faóriások.

Pervijplán, a város, mint szürke pamacs lebeg a távolban, mely fehérre válik, ha az innen keréknyom vastagságú Bajkál fölött felszakadnak a felhők és megcsillanhat a víztükör.

A közelben még mindig motozás. Tarbagán⁴ lehet.

– Majrézol – mondja Kutya, hogy bántással büntesse meg a másik irkutszki utazását. – Majrézol, Ivanuska.

– Nem. Csak rosszul vagyok az egésztől.

– Ez a majrézás! – megszánva – Egy kis nyomás a ravaszon, ennyi az egész. Csináltad már.

– Soha!

– Voltál a fronton.

– Az más.

– Miért más?

– Mert az háború volt.

– Az ölés az ölés.

– Hagyj békén, Kutya! Inkább mégse beszélj!

– Neked én Igor vagyok! Ha még egyszer... – gyilkos fény lobban szemében, de kialszik. – Különben hívhatsz Kutyának. Értékelem, hogy eddig kibírtad. Jó név ez. Demonovnak olyan emberei vannak, mint Csipás, Fattyú, Kopasz... Neked is kellene találni egy jó nevet. Lehetnél...

– Add ide azt a flintát!

– Még hogy flinta?! Valódi Mauser! Ettől jobb fegyver nincs Szibériában. Rég leléphettem volna a lágerből, de ezt nem hagyhattam Greckinél. Jobb helyen van nálam, mint a komendátnál.⁵ Te királynő! – kellemetlen cuppogtatással végigcsokolja a fegyvert. – Fogjad, óvatosan. Úgy, a vállhoz, feljebb a fejed, szokni kell, hogy nem az irányzékra, hanem a távcsőbe nézel.

Ivanuska felkapja homlokát, de nem, hogy szeme jobban illeszkedjen a Zeiss távcsőhöz, hanem attól a képtől, amit a műszerbe nézve megpillantott. Marfa anyót látta, amint a Vörös Október Keltető melletti izbjánál⁶ tehénkéjét feji. Szabad szemmel Pervijplán csak egy paca, és ezzel az ördögi szerkezettel olyan közelbe kerül, hogy azt lehet hinni, még egy csavarás a lencsén és akkor már meglátni az emberek anyajegyét is. Ivanuska szégyelli magát ezért a leskelődésért.

Marfa anyó fiatalabb korában férfiakat fogadott szabott áron, aztán áttért a zugpálinkafőzésre. A tejet aludttejnek feji; a vodkával szaporított áfonyapálinka aludttejjel, savanyú káposztával az igazi.

³ Török nyelvű kis szibériai nép.

⁴ Szibériai mormota.

⁵ Lágerparancsnok.

⁶ Orosz falusi gerendaház.

Ivanuska '40 őszén, mikor Pervijplánba hívták munkára. a vadászokhoz verődve járt hozzá, Az ördög sem gondolta volna, hogy legközelebb elítéltként fog Pervijplánba érkezni. Marfa anyó elindul az erdő felé, Ivanuska követni akarja, de jócskán megelőzi, mivel a fegyver kicsiny elmozdítása az anyó környezetében több száz méternyi ugrást jelent. Már belóg a képbe egy ág az út jobb oldaláról. Óvatosan visszafordítja a fegyvert. Marfa anyó megjelenik a látómező bal szélén. Egy teherautó gurul hozzá. Puskás emberekkel.

– Vadászok! – kiált Ivanuska.
Alátámasztásképp öblös, terjeszkedő puska durranás hallatszik a távolból.
– Mért ne lennének? – dörmögi Kutya. – Elvégre vadászidény van. Annál jobb nekünk. Ha elkezdődik a nagy puskaropogás, senki nem fog vele foglalkozni, hogy itt is elsül egy fegyver. Vagyis *két fegyver* – és szigorúan a másikra néz.
– És ha szemüveg lesz rajta?
– Szemüveg? – néz rá csodálkozva Kutya. Visszaforgatja az időt, újból meghallgatja a kérdést, és megint arra lyukad ki, hogy ettől nagyobb ostobaságot, lényegteleniséget nem lehet kérdezni. Mire ideér, Ivanuskában is tudatosodik ugyanez. Gyorsan mond valamit, mielőtt Kutya elkezdhetné a korholást.
– Hogy erre fog jönni a tanár, az legalább biztos?
– Mi biztos az életben? De szombatonként erre szokott gombát szedni. Itt fordul rá az erdei sétányra. Ezt kifigyeltette Demonov. Ma szombat van. Demonov...

Megint megremegek az ágak.
Fülelnek. Megbeszélte jel nélkül is egyszerre emelik föl a fegyvert. Ivanuska annyit lát, hogy a sárgás-barnás avar egy helyen megcsomósodik, és ez a csomósodás hol itt, hol ott jelenik meg. Tőlük egyre távolabb. Ez azt jelentheti, hogy a kiváló rejtőszínű hiúz ólalkodik itt. Ivanuska elsuttogja sejtését. Kutya bólint:

– Jövet borzüregeket láttam. Biztos oda húzta be magát, a hiúz úgy használja a borzjáratokat és a hódvárakat, mint a kakukk az énekesmadarak fészket. Kedvem lett volna lepuffantani. Rég lőttem hiúzt.
– Én utoljára Barguzin mellett. Hatalmas volt, egy gyermekbunda kitelt az irhájából.
– Egy egész bunda *egy* hiúz irhájából?
– Gyermekbunda. A vegyesipari szövetkezet elnöke csináltatta a fiának. Az állat fejét meg kipreparáltatta, ott lóg az íróasztala fölött. Persze az ő neve van rajta, nem az enyém.
– Ahogy az lenni szokott! A bérkilövő lő, az apparatcsik büszkélkedik! Én különben egy másik barguzini zsákmányodról is tudok.
– Mást pedig nem lőttem. Egy pénzmaszarvast céloztam még meg. Bak volt, nagy, a szagát mesziről megéreztek. Elvitettem.
– Elvétetted? De a Bisztrós Lizát nem vétetted el! – rikkant Kutya. Ivanuska elpirul. Nem tudja, gúnynak vagy elismerésnek vegye. Az emlékre mégis elmosolyodik.

– Formás teremtes volt. Igazán értette a dolgát.
– Elhiszem... – törli meg Kutya a szemét –, hallottam mástól is. Nem egy embertől hallottam. Nem egytől... Nem viszkett utána a micsodád?

– A micso...
Zörejek.
Felveszik a lőállást. A lomb embermagasságban remeg.
Testet nem látnak, de abból, hogy száraz ágak reccsennek, tudják, nagy testű lény van ott. Kaparászások az avarban. Fejükben megjelenik a Demonov által halálra ítélt tanár, amint gombát keres a lehullott nyár- és tűlevelek alatt. Kutya inai megfeszülnek, csontja roppan, mint a rénnak, ha megnyergeli a gazdája. Ivanuska könyöke lyukat vág a fölhányásban, melyben víz gyűlik meg.

A jövevény matat a lombok mögött. A cikázó zajokból csak nagyjából lehet meghatározni, hol van. Mintha játszana velük, mintha szórakoztatná, hogy ha pár lépést halad felfelé, az a halálát jelentheti. És akkor szétnyílik végre a cserje.

Két lövés dördül közvetlen egymás után.
Még a fák is abbahagyják ingásukat, még a szél is megfagy.

A fatörzsek között visszhangfoszlányokká szakadó lövésdörejek egymásra licitáló hullámain egy eldőlő test zuhanása zárja le.

– Nem ezért jöttünk! – dörren most Kutya hangja.
Társa sértett csodálkozással néz rá.

Leeresztett fegyverrel állnak a fejjel földnek fordult test két oldalán. Ivanuska a kezét tördeli, Kutya a fejét vakarja, torkát köszörüli és köp, mielőtt megszólal.

– Szép, szép, de tényleg nem ezért jöttünk.
– Nem.
– Jávor?
– Bika. Hat-nyolc éves.
– Méretes az agancsa. Ha nem is éri el azt, amit Szemanov a Szajánban lőtt, burjátiai rekordnak elmenne. Idei rekordnak.
– Elmenne.
– A helyi elvtársak biztos örülnének.
– Biztosan.
– Hogy aztán saját nevük alatt tegyék föl egy pártház, tanácsház vagy rendőrségi iroda falára.
– A saját nevük alatt.
– Így is az lesz. Nem vihetjük magunkkal, mert ha elvégezzük a feladatunkat, *az igazit*, pucolni kell.

– És mi van, ha a tanár itt van a közelben?
– Mi van, mi van... – csattan fel Kutya. – Az átkozott kérdéseid megint! Akkor az van, hogy óvatos lesz. Talán vissza is fordul. Mit nézel így rám? Te tán nem lőttél?
– Mert belevittél. Ki tudja megállni, ha a mellette lévő tüzel. És te lőttél elsőnek!
– Ééén?! Ki mondja?!

Ekkor bevillan Kutjának, hogy mikor megjelent a jávorszarvasbika, egy pillanatra összekeveredett benne minden, egy pillanatra azt hitte, a régi polovinkai vadászatok folytatódnak. De ezt nem mondja, gyengeséget nem árulhat el, ennek a másiknak, ennek a gyengének.

– Lőttem, na! Láttam, milyen remek példány. Elvégre vadászok vagyunk.
– Azok – bólint Ivanuska és egy még lombos nyárfaágat igyekszik letörni.
– Mit csinálsz?
– El kell rejteni a jávorszarvast.
– Minek?
– Nehogy meglássa a tanár.
– És ha meglátja? Annál jobb. Odamegy vizsgálni és ezzel szinte felkínálja magát nekünk. Gyérünk vissza a leshelyre!

Ivanuska háttal fordul az erdei útnak. Kutya belefúj fegyvere csövébe, csattogtatja a závárt, újratölt, óvatosan megtörli a távcső lencsáját.

– Megérte? – kérdi Ivanuska.
– Meg. Ilyen játékszere senkinek nincs.
– És az elsőkés, az megérte? Te nem rab voltál. Szabadon mozoghattál. Itt meg folyton azt kell lesned, nem szaglászni-e utánad. Még a városba sem mehetsz be.

– Milyen gyakran jártam én oda?! És hogy nem voltam rab?! Hogyne lettem volna! Ti hozzánk, az örökhöz vagytok láncolva, mi meg hozzátok. A lágernyik⁷ magáért felel, az őt magáért és a rá bízott őt lágernyikért. Cserébe kap egy kanállal több kását meg havi két kimenőt. És éppúgy elbánnak velünk, mint veletek. Grecki elődje például! Egyik nap cárként sétálgat, utasítgat, másik nap jön az NKVD és viszi az E-32-es tundralágerbe, a pokollágerbe.

– De hát így sem vagyunk szabadok!
– Szabad? Mi az, hogy szabad? Van ilyen errefelé? Szibériát rabok népesítették be, az itt lévők fele

7 Elítélt a lágerben.

katorgás⁸ volt, azok, ha letöltötték, amit kaptak, akkor sem mehettek vissza a szülőföldükre, a börtönnek dolgoztak, legfeljebb megengedték nekik, hogy egy kis házat felhúzzanak. A másik fele meg szökött muzsik volt, rabságból rabságba szöktek.

„Az Urálon túl a gróf meg a rendőr ült a nyakukon, itt a gróftól legalább megszabadultak” – gondolja Ivanuska, mert benne még él azoknak az estéknek az emléke, amikor a büszke szibirjások⁹ a múltból meséltek. De neki most valószínűtlen ez a büszkeség, kiszorítja a félelem.

- Irtózat belegondolni, hogy örökre rejtőznünk kell.
- Nem örökre. Ha elpatkol a Papa, jön az amnesztia.
- És ha te hamarabb patkolsz el?
- Azzal is vége a bujkálásnak.

Ivanuskát megüti ez a cinizmus.

Kutyának pedig végképp elege van Ivanuskából (azóta siránkozik, mióta elkezdtek a munkát Demonovnál), nem bánna, ha őt akarná likvidálni Demonov.

– Éppen hogy a láger tart örökké – oktatja ki Ivanuskát. – Hallottál te már olyanról, hogy valakinek azt mondta a komendánt: „Isten veled, letelt a büntetésed, mehetsz haza!” Én még soha. Amikor a harmincnégyesek tíz éve letelt, rájuk sóztak még tizet. A lágerből csak egyfelé van szabadulás – és fejével a Gorka tövében lévő lágertemető irányába bök.

- Így meg mintha élve lennék eltemetve. Mitől jobb ez?
- Ha másért nem, azért, mert van vodka.
- Ivanuska bátoranul – Van?
- Hát nincs? Tegnap benyakaltunk egy üveggel.
- De *itt*, van?

Kutya elővesz zubbonya alól egy laposüveget. Bosszantó ez is. Mert a feladatteljesítés utánra szánta. „Lehet inni előre a medve bőrére?” Meghúzza alaposan. Többször. Adná tovább, amikor óvatosságból iszik még annyit, hogy a fele elfogyjon. Aztán még egy kortyot, hogy látsszék, ki a főnök.

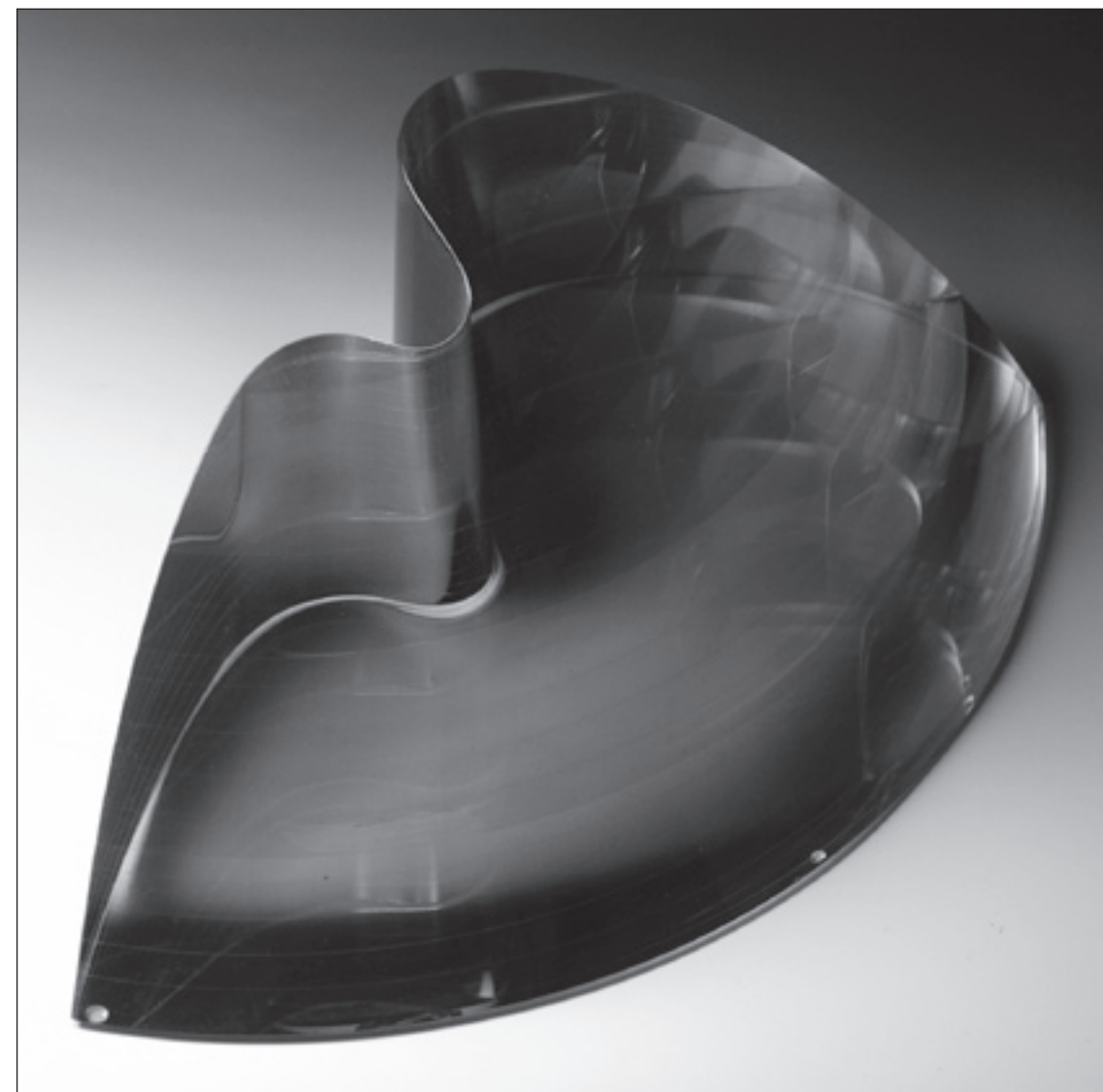
Ivanuska lassan, áhítattal emeli a szájához. A vodka nyers. Ez még nem lenne baj, de idegen, zsíros mellékíze van. Ránéz az üvegre, opálos, nyilván valami orvosi kence maradéka. Kortyol. Nem, nem jön finom, gabonás érzés, mely, ha a nyelőcsövet végigsimogatva elér a nyomorba, még ott lötyögve is kellemes bőföggésre ingerel. Helyette jön a kép, amikor felfedezték egymást Kutyával. A két polovinkai. Az egyik őr, a másik lágernyik. Aztán Kutya óvatos adományai; cigaretták, kockacukrok, melyek felbecsülhetetlen kincsek az elítéltnak, Ivanuskának mégis rossz érzése van mindig, mikor elfogadja. De elfogadja. Hálával. Aztán a beszélgetés az irtáson, a régi dolgok, a meghökkenés, hogy Kutya is szökni akar, és Kutya terve, hogy lehet az egészet Pompescsuk őr nyakába varrni. Aztán a szimulált vérhas az irtáson, a láger felé lépdelés Pompescsukkal a hátában, a futás és a remegés, hogy Kutya valóban megpiszkálta-e az ukrán fegyverét. És a fegyver nem szólal meg. Aztán az elbizonytalanodás a civil ruhát rejtő bozónál, hogy nem kéne-e mégis visszafordulni, hogy mi az, ami most elkezdődött, és ki irányítja. Aztán Demonov lovasszánja és fület sértően koppanós parancsolgatása, mely semmivel sem jobb, mint Greckie vagy a nadzilátoroké.¹⁰ Aztán az állatnyúzások, vízfordások robotja és, cserébe, esténként vodkába ájulás a padlászugban. A lágerben is ájulva aludt el. De az jobb ájulás volt. Cirbolyafenyő teát szüröcsöltek, kekszet, kenyérhéjat rágtak, fölhozták a régi dolgokat, és hogy mi lesz szabadulás után, és az életek szövődtek, mint egy sokszálú nagyregény, melynek ez a keserv csak egy fejezete. És meleg volt. Vágyik erre a melegre. „Visszavágyini a lágerbe, ez a pokol legmélye!” – gondolja Ivanuska, és lehúzza a maradék vodkát.

Sejtjei fellázadnak a szétáradó méregtől. Görcsbe rándul benne valami. Mintha belső szervei egymásra tekerednének. Nyel, öklendezik, de az görcs nem enged.

Eszébe jut, hogy Demonov egyik embere mesélt egy esetet: a hadiárva intézetté átalakított, valamikori Hochfeld-Zemscsik kastélyban a kisfiát volt meglátogatni Pervijplánból Ink rendőrhadnagy. (Ink annak a híres Szindbádnak munkatársa, aki lágernyikből lett detektív.) Búcsúzáskor a kisfiú elkecsereedik, sírni akar, és nem tud. Fuldokolni kezd. Mikor Ivanuska erre gondol, rájön, hogy rajta is a

könnyezés segítene. Ez oldaná föl a görcsöt. Megpróbálja. Nem sikerül. A fiút úgy tudták megmenteni, hogy egy tanár tűt vágott a combjába. Az éles fájdalomtól felordított a fiú, és végre kifakadtak könnyei. Ivanuska most, a küszködés fátylán át is megsajnálja azt a sosem látott fiút. Szeretne vele lenni, vigasztalni. Nem itt ülni, és várni, hogy szétduzzanthassa valakinek a fejét, akiről azt sem tudja, kicsoda. Elképzei, milyen lehet megfulladni attól, hogy nem tud sírni, és ahogy elképzei, már fuldoklik is, Kutya meg csak beszél, beszél valami kapitális usszuri szarvasról. Ivanuska már érzi, hogy a görcs egyre keményebb és nagyobb, kiszorítja tüdejéből a levegőt. Már többször levágná lábát, ha ez az ára, hogy könnyezni tudjon. És akkor megérzi az első cseppet a kézfején. És egy másodikat a csuklóján. És ugyanott egy harmadikat. De megkönnyebbülést nem hoznak. Megérinti szemét. Száraz.

Mert csak az eső esik, monoton, részvételen csepegéssel.



Üzenet a tengerből (2006; üveg, fémgőzölt, ragasztott, csiszolt, polírozott; 17x47x26 cm)

⁸ Katorga: kényszermunkatábor a cári rendszerben. A Gulag előzménye.

⁹ Szibériai telepes. Általában pozitív konnotációval. Kb: merész, terheit levető ember.

¹⁰ Munkavezető a lágerben.



Hídon át

Megyünk a Margit-hídon át,
a város remegő fénye
a vízre szórta hímporát.

Fáklyák tüzének csendje lent
a folyó fodrain, az est
körbezár, kékesen dereng.

S a csend a kulisszák mögött
egy lepusztult szobában már
a színjátékhoz öltözött.

S hiába térek győztesen
meg hajnalban, nyugtot nem ad
egy hideg kéz, egy öl nekem.

Orpheusz Euridikéhez

Én leszálltam érted az alvilágba,
és láttam: a lelked búzló cafat,
s tudtam már, hogy minden vágy hiába,
így azt akartam már, hogy ottmaradj.

De követtél, s úgy nőtt köréd a test,
mint borotvált fanszörzet, borosta,
s hallottam, hogy a hús kérlelni kezd,
mint egy meggyalázott szűz, zokogva.

Az új e-mailed-re válaszoltam –
felzúgott Hádész mélye győztesen;
erénytől s szépségtől megraboltan
már várt rám fent az örök gyötrelem.

Végül

„De a kezdet nehogy valamit megváltoztasson...”
(Sziij Ferenc)

Jó és rossz entitásai
feszítik szét a világot:
tágul, széthullik
a szubjektum,
az emberi test,
az iszonytató végtelenség
óriás esztergán
tengelyig leforgácsolódik:
nem lesz már senki,
aki kezd:
csak a semmi
vagy a köd:
fuit, fuit
hova írjam:
az égre mégsem lehet,
ha minden összetört.

Holtfényben

holtfényben
a sötét víz
mindig tintahideg
kőördögök hiába
keresik a cölöpöket
minden cölöpverő
magába motyog
minden fekete tömeg
egymásra mozog

Küldetés

Hajnalban egyedül indulj el
felfelé a kővirágos úton,
cirógatva haladj át
a mennyei fehér vattacukron.

Jönnek az őzek sereggel,
mind suta, nem kellenek
az ágas-bogas szarvak,
ha elfáradtál,
hátukon keresztben
megpihenhetsz,
de a lépcsőnél
ők is megtorpannak.

Most lassan,
lépcsőről lépcsőre,
gőggé kövült korokon át lépdelsz,
aranypalástod kibomlik:
úszik utánad a szélben...

Ne sírj, később még megkínálhat
a kenyérbelű fa,
a szájából még megitathat
a háromszínű csutora,
ha meztelenül, összekuporodva
lefekszel a kőre,
A szél anyja még betakarhat
egy lépcsőnyi időre.



SZPISJÁK HAJNALKA ◀

Hahó ember hóember

Hahó ember
Hóember
Kel a nap is
Hóreggel

Hallható a
Hóhullás
Van ámulás
Hórázás

Ki embere
A hónap
Hóból készült
Valónak

Álldogál ő
Hólesen
Mozdulatlan
Hókegyben

Hóból van a
Ruhája
Egész teste
Hópárna

Havat eszik
Kedvére
Hisz csak hóra
Van éhe

Hóbuckából
Hótejet
Napsütéskor
Mereget

Hóval mossa
Hótestét
Gyermek arccal
Hólelkét

Hófehérből
Megvarrva
Pelyhes hóval
Kirakva

Elkészült már
Öltönye
Ünnep váró
Hóéjre

Most látni ám
Hóarcán
Mosoly fut át
Nem hó-szán

Havas körben
Hósugár
Hóesésben
Táncot jár

Gyermekektől
Ölve
Ez hóléte
Legszebbje.

Benő

Fehér már a rét a mező
Havat hord a kicsi Benő.

Fázik piciny keze lába
Hó hullik be csizmájába.

Majd ha megnő kicsi Benő
Több lesz karjában az erő.

Így gondolván bátran dobja
Lapátját a nehéz hóba.

Kettőt sóhajt egyet fordul
Ez a hó ám nincsen vajbúl.

Beragad a piciny lapát
Benő mordul: Kutya-fáját!

Elég nekem már e jóból
Edzem magam jövő hóból!



Lájk á Hángári

(Alternatív szonett Márai Sándornak)

Fész tu fész bókolk. Tán naphosszat.
Hajlongok a monitorom felett.
Lájkolom a jót, törlöm a rosszat.
Lenyomom a spészt, majd pedig Delet.

Én puritán szöveget akarok!
Imázst, koncepciót és szenvedélyt!
Én hóféhér lepellel takarok
be minden magyar szót. A kedvéért...

...minden magyar szót. Azt is, mire nincs:
a nyelvi úr végtelen himnusza.
A pillangó, a gyöngy, a szív élnek,

Márai halott. Kezünkben a kincs:
emelkedjék hát nyelvünk nimbusza!
Kíp smájlín' – karót meleg szívének!

Morbus Hungaricus

1.

csizma a csillagos ég
talpa faszeg-teli fény
lámpavasakra húzott
térfigyelő kamerák
héja-szemében a nyáj
nézi, felette a láb
mozdulatát, hova lép

nézi a boncszike-élt
(pislog ezernyi piros
pont az akol közepén)
gyapja fehér csoda-mécs
falka hasal le köré
sóhaja zöld levegő
nő a tüdőn a gümő

2.

mint a kolomp, amikor
kósza juhára vigyáz,
réz-ereimbe erőt,
nyugtot így adsz, ha kopogsz,
bújsz, betakarsz te, ha már
bőrzik az éj-fenekű
tócza a hinta alatt

3.

áll a rohamkocsi-csend
nagy levegőt vesz a fent
nagy levegőt vesz a lent
ám belezsibbad a száj
úr-lehelet, mi kijön
dallama nincs, szövegét
rágva motyogja a nád

csak köhögés tör elő
görcs, ami tép, ami szúr
kér cigit és feketét
héja-szemével az Úr
nézi csomós köpetét
nézi a menny-patikát
csipkebogyó tea tán,
himnusz, egy aszpirin épp,
mentalevél, kodein,
szózat esetleg, amely
kellene, ír, ami még
Mindenható

2010. év végén a Körös Irodalmi Társaság elnöksége azzal a felhívással fordult alkotó tagjaihoz, hogy írjanak olyan verset, rövidprózát, esetleg rövid esszét, amely valamilyen módon kapcsolódik a Magyar Kultúra Napjához. A pályázóknak elkészült alkotásaikat 2011. január 20-án Békéscsabán az Ibsen Ház Stúdiószínházában a Magyar Kultúra Napja alkalmából rendezett esten fel is kellett olvasniuk. A több mint kétórás est végén a szakmai zsűri Fodor Györgynek ítélte oda az első, Becsy Andrásnak a második, és Kőszegi Barta Kálmánnak a harmadik díjat. A közönségdíjakat pedig Csapody Kinga, Banner Zoltán és Nagy Mihály Tibor nyerte el (ebben a sorrendben).



KŐSZEGI BARTA KÁLMÁN ◀

Magas a Fuji

anyám énekét
– szép az élet hallali –
gyakran hallani

menni sem tud már
anyám térdében a csúz
vén fában a görcs

szeretlek fiam
szól anyám halkán köztem
s a semmi között

üveges szeme
rám néz lelke már régen
nincs itt a földön

keveset szólunk
mindent megbeszéltünk már
mi fontos köztünk

lábát lemosom
tisztá vízzel himnuszként
szól szép éneke

kezét könnyemmel
áztatom mindnyájunknak
el kell menni(e)

a Kossuth-nótát
zengi imamalomként
hogy értsem meg őt

élni szeretne
mondja gyakran említi
már a temetőt

madárka teste
egyre könnyebb légies
rászáll a vén est

nappala sötét
magánya űzi a fényt
szorongva borong

szemét behunyja
eleget látott vele
jót is rosszat is

dudorász halkan
régi dalokat dalol
nem hallja senki

csak a szél fújja
vele odakint dúdol
rebeg éneke

ha volna isten
meghallaná biztosan
és segítene

de isten benne
él tanú rá élete
sorsa mindene

ha itt hagy elmegy
velem marad örökre
hisz ő az anyám

magas a Fuji
hideg vészesen kereng
hess el te kánya



Platty

Hat, hét, platty. Két összehorolódó fej, számolnak. A gyűrtöttebb, mákosabb – bár gyakran poénkodik a postással – le sem tagadhatná a kicsit, aki most tátott szájjal hallgatja a nagy beszámolóját a mélységről. Mééégegyszej. De kisfiam, nincs nálunk több víz, s a köveket is bedobáltuk már. Édesapaaa, naaa, mégegyszej – éneklő a gyerekhang, s mielőtt vita kerekedne, a mindent elnyelő táskából a váltónadrág és a túlélőkeksz mellől elővarázsolok egy újabb palack vizet. A két egyforma szempár egyszerre villant egy elismerő köszit, de már fordulnak is vissza, arccal a kútnak: hat, hét, platty. Jó nézni, ahogy dödörögnek, hol a trágyadombon ugrálva, kukacot keresve, hol a kisvasút sínpályája felett, vagy a motorcsónak távirányítóját berhelve beszélnek meg a naprendszert, a dínók kihalását és az emberi anatómia minden rejtélyét. Azt nem tudom, hova, de az biztos, hogy a gyerek feje nem csak elnyel, de minden információt el is raktároz.

Helyes, szőke kishű araszol egyre közelebb hozzájuk, most ő hallgatja leesett állal, ahogy megvitatják a középkori várak szerkezetét, a tűztorony funkcióját, s azt, ahogy ki tudja, hányadszorra számolják a másodperceket, mennyi kell, hogy a kő leérjen a vízbe, mikor egy éles hang egyre bántóbban közelít s rondít bele a nyugalomba. *Kedv s öröm röpkedtek*, de idegbeteg anyu odacsörtet, s ragadja karon a gyereket, s rángatja el a tér szélén álló templom felé: „Gyere már, ide bemegyünk, kell a kuttúúra”-felkiáltással. Hat, hét, platty.

Nyolc. Érted? Nyolc nyamvadt versszakot nem bír megjegyezni. Érettségije lesz, basszus, azért ezt kérdezni több mint szimpla mentőöv a pótvizsgán, ugye? Hányszor zengett ajkain, mióta az eszébe jutja ezt hallja az óvodában, minden ünnepen, az olimpián – dohogom egy késő augusztusi este. Halálhörgés, siralom Zajlik már helyettek – mosolyog rám a férjem, majd kaján vigyorral hozzáfűzi: – Semmi gond, majd ellalázza. Mint Király Linda.

Némi cinizmus a hangjában, de kiérezni, hogy érti, mitől vagyok elkenődve, miközben erőt adón és vigasztalón masszírozza a talpam.

Legyen a kilences kérdés – kéri a következő információt Emőke. Társasozós, csendes szilveszter, a társaságot leginkább az szervezte össze, hogy nem én voltam az ismeretségi körben az egyetlen feladagdt bokájú, mélységesen megbántódott kismama, aki az üzletben, ahol alkalmi ruhát keresett, majdnem elsírta magát, mikor egy katonai sátorlap méretű valamire mutatott az XS-es eladólány. Én legalább a plaza wc-jéig kibírtam, s onnan telefonáltam nagy hüppögések közepette, hogy én, nyilvános helyre ugyan nem. December 31., még 10 óra sincs, ragad le a szem, rongyos, kakaó és morzsanyomos Kérdezz-felelek tábla felé görnyedünk, olvasom az újabb információt annak a lánynak, aki egyetemen is alattunk járt, most is le van még pár hónappal maradva, irigyljük is rendesen, neki még megy a hajolgatás.

Az egyetlen vagyok a világon, amelyet 1990-ig semmilyen törvény, sem uralkodó, kormány vagy országgyűlés nem tett kötelező érvényűvé. – Jaj, ne, töriből sosem voltam jó – nyög fel a egy malac formájú marcipánt csócsálva.

Zivataros volt a születésem. – Na, témánál vagyunk, nyerítenek fel a fiúk a konyhából. *Témánál lehet, de ettől előrébb nem, kérek még* – töri a fejét a diákok által csak Emlőke néven emlegetett kolléganő.

1844-ben szert tettem dallamra is. – Csapattársam kezdené is dúdolni, egy linzerrel hallgattatom el.

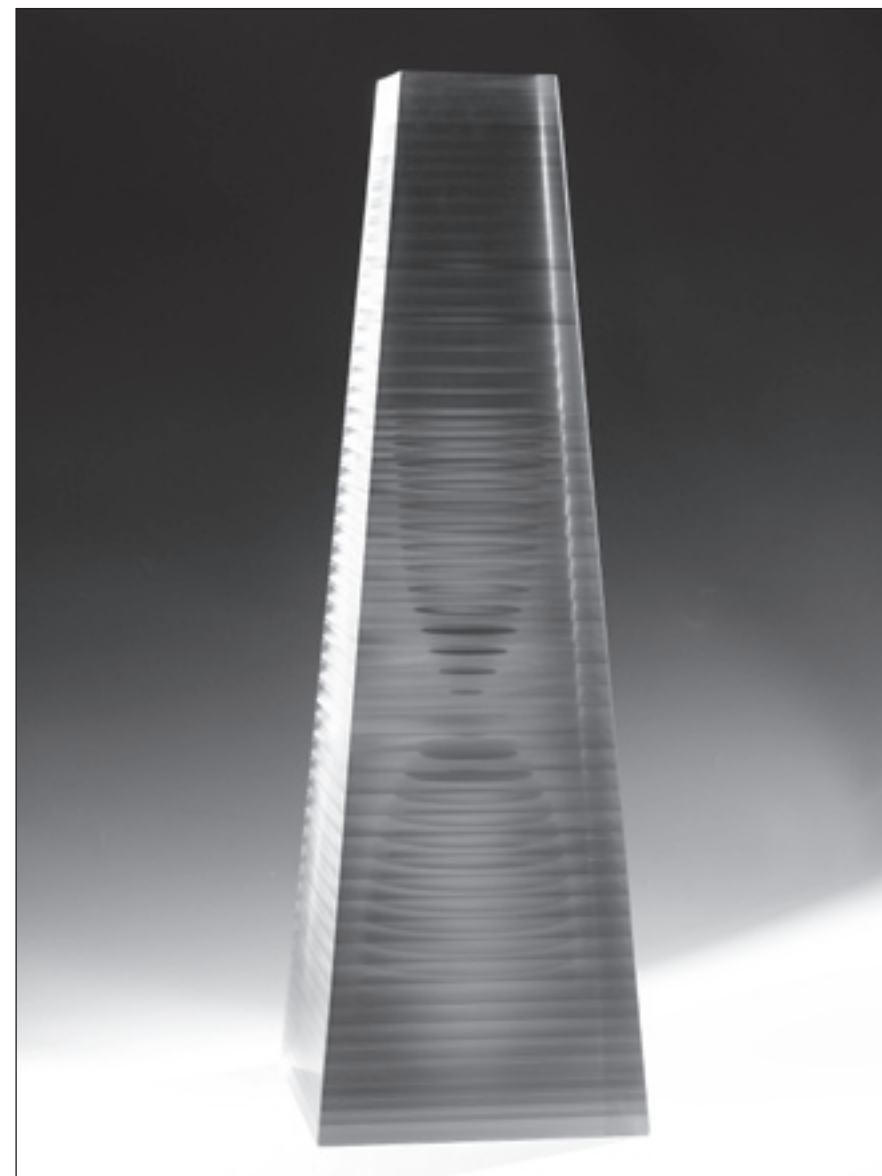
Amikor engem, akkor ünnepeljük a kultúrát is. Van zárjeles infó, azt is olvassam? – kérdezem halványan. Bólint. *Születésnapunk, január 22. Jaj, ezt tudnom kéne*, hebeg-habog, de még csak nem is pirul, meggyőződéssel magyarázza, hogy neki csak tizedikes osztályai vannak, majd most jön a romantika, biztos azért nem ugrik be.

A 11-es kérdést még benn van, hátha az segít... – próbálom biztatón mondani, s minden erőmet összeszedni, hogy ne üljön ki a döbbenet az arcomra. Ez már általánosban sem ment, Eszter néni mindig azt mondta anyunak, hogy rajtam méri, hogy meddig mehet el az osztállyal. Nem akarok kontroll-arc lenni, inkább olvasom:

Erkel Ferencre is apámként tekintek.

Emőőőő, lejárt az idő, nincs több kérdés, mondj már valamit, skandálják a többiek öt, négy, három, kettő, egy. Platty – nem talált, de süllyedt. El. Nincs győzedelmi ének, lelépjük a rabolt 12 pontot, éjfélkor csak kicsit módosítunk a tv-ben hallható üzeneten, Isten, áldd meg a magyart, két d-vel, két v-vel, majd a boldog újévet puszik közé dolbyban szűrődik a Himnusz:

*Hozz rá víg esztendőit,
Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövődőt!*



Erők (2008; üveg, fémgőzölt, ragasztott, csiszolt, polírozott; 70x22x22 cm)



22 metafora a magyar kultúráról

tűz, melyben a tűzgyújtó halálra ég
víz, aminek mélysége a magas ég
föld, ami a bőrödön is átüt – gyolcson a vér
levegő, amelynek délibábja holtodig kísér
tér, amely saját formáidba zár
idő, mely az örökkévalóság számlapján megáll
Nap, mely látni vágyót sohasem vakít
Hold, amely ezüstbe vonja gondjaid
erdő, melyben a vadakkal békében élsz
fészek, amelyet rabló kéz el nem ér
kastély, amelyben minden meghívott – király
hegyorom, melynek himnusza a vár
torony, mely szigorúan ég felé mutat
hangszer, amelynek húrja nem szakad
játék repülőkkal, melyeket ólomból öntenek
sziget, ahol boldoggá avatják a száműzötteket
bánya, amely a lélek kristályvizében oldja aranyát
hágó, amelyen át nem szűnik a honfoglalás
tenger, amelytől nem tudott Trianon megfosztani
kikötő, hajó, rakomány, vitorla –
őshaza, melyet nem hagyhatsz el soha...

Közelítésem a Himnuszhoz

magyar vagyok távolok
elhagyott kedvese
életet csak álmodok
s tűnök a semmibe
vígágom is elhagyott
kenyerem a bánat
aki volnék nem vagyok
tükörcsom látszat

hej tulipán tulipán
teljes szegfű szarkaláb
szeresetek igazán
élő fán a száraz ág
napkeletnek voltam én
fakadó virága
napnyugatnak mezején
hullok vak homályba

földarabolt szép hazám
fáj nekem míg élek
ősapáim igazán
rág a balítélet
vajon ki is tudja majd
hogyan valaha éltem
szórjátok szét hamvamat
a szerelmes szélben

csillaglángú éjjelen
naptűzű nappalon
ringatózó végtelen
énekét hallgatom
hívják álmos tengerek
de ösztönöm visszatart
fölemelem szívemet

„Isten, áldd meg a magyart...”



Műveltség és mágia

Gergely Ágnes költői pályáivéről

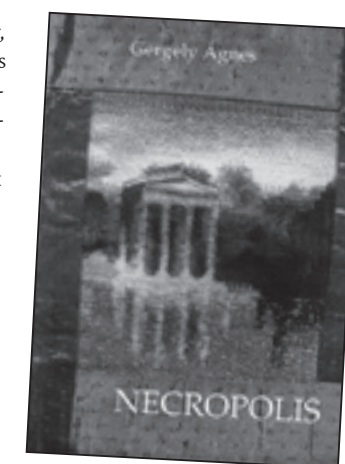
1

„Nemegyszer hallani, hogy a XX. századi meseterek költészete, Babitstól Nemes Nagyig és tovább, nemhogy nem követhető, de egyenesen irritáló, üres és unalmas. Akiből hiányzik az ő erejük, figyelmük, büszkén is alázatos fegyelmük, aki az élet-halál kérdések helyett csak az e világ cirkuszi porondját lesi, és hatalmi játszmának tekinti az irodalmat, az nyilván nem beszélhet másként – annál fájdalmasabb, ha az új nemzedékek tehetséges tagjai tekintik festett vérzésnek a takart sebet.” Szabó T. Anna fogalmaz így Lator László memoárkötetéről írott kritikájában.¹ E szavakkal nem egyszerűen a tanítvány laudálja a mestert, s nem is csupán a saját költői gyakorlat forrásvidékére utal a tisztelgés finom gesztusa. Szabó T. itt arra az irodalom-, de legalábbis stílustörténeti korszakváltásra is céloz, amely az eszmék és értékek viszonylagossága s a megöröklött formanyelvi eszköztár kiüresedettsége jegyében a kísérletező irónia, az újraíró játékoság, az önérdekű nyelviség távlatait nyitotta meg.

Korszakküszöböt feledés nélkül átlépni: szerencse és elhatározás dolga is lehet. Az 1933-ban született Gergely Ágnesnél mindenekelőtt az elhivatottság – az írói lét megszenvedett-kiművelt ethosza – magyarázza a korszakokon átívelő életmű mindig újszerű, de sosem hagyománytalan poétikáját. Amit Balassa Péter az *Újhold* szellemiségéről ír, az *Újhold*-örökös Gergely Ágnesre is föltétel nélkül áll: „Az *Újhold*tól nem úgynevezett esztétizmust, nem úgynevezett urbánusságot és legkevésbé sem elefántcsonttoronyt meg ilyesmit lehet tanulni, hanem az irodalom létezőmódját: életformát. Meg lehet tanulni tehát tőle, miként részesülhetünk egy kultúra (a magyarságé) egészéből úgy, hogy a sokat emlegetett európaiság nem »odakint«, a »másban« van (mert akkor pillanatok alatt idegen lesz), hanem bennünk, itt belül; hogy kultúrából részesülni igazán hozzátétel útján lehetséges; hogy a hely szelleme nem

lehet szellemellenes, semmikor, senki és senkik által, semmilyen körülmények között. [...] Az *Újhold*, miként a magyar irodalom java: a tartás irodalma (ez a hely már csak ilyen)”²

Vasasztergályos, tanár, újságíró, szerkesztő; költő, író, műfordító, esszéista és egyetemi oktató: fordulatos pálya, gazdag életút a Gergely Ágnesé. Egynémely életrajzi elemet, stilizált alakban persze, a művek is rendre fölszínre hoznak. S az olvasót éppen ez a fölszínre hozatal érdekli: a mindennapokból és absztrakciókból, nyelvből és empiriából, műveltségből és szorongásból kikevert irodalom mágiaja.



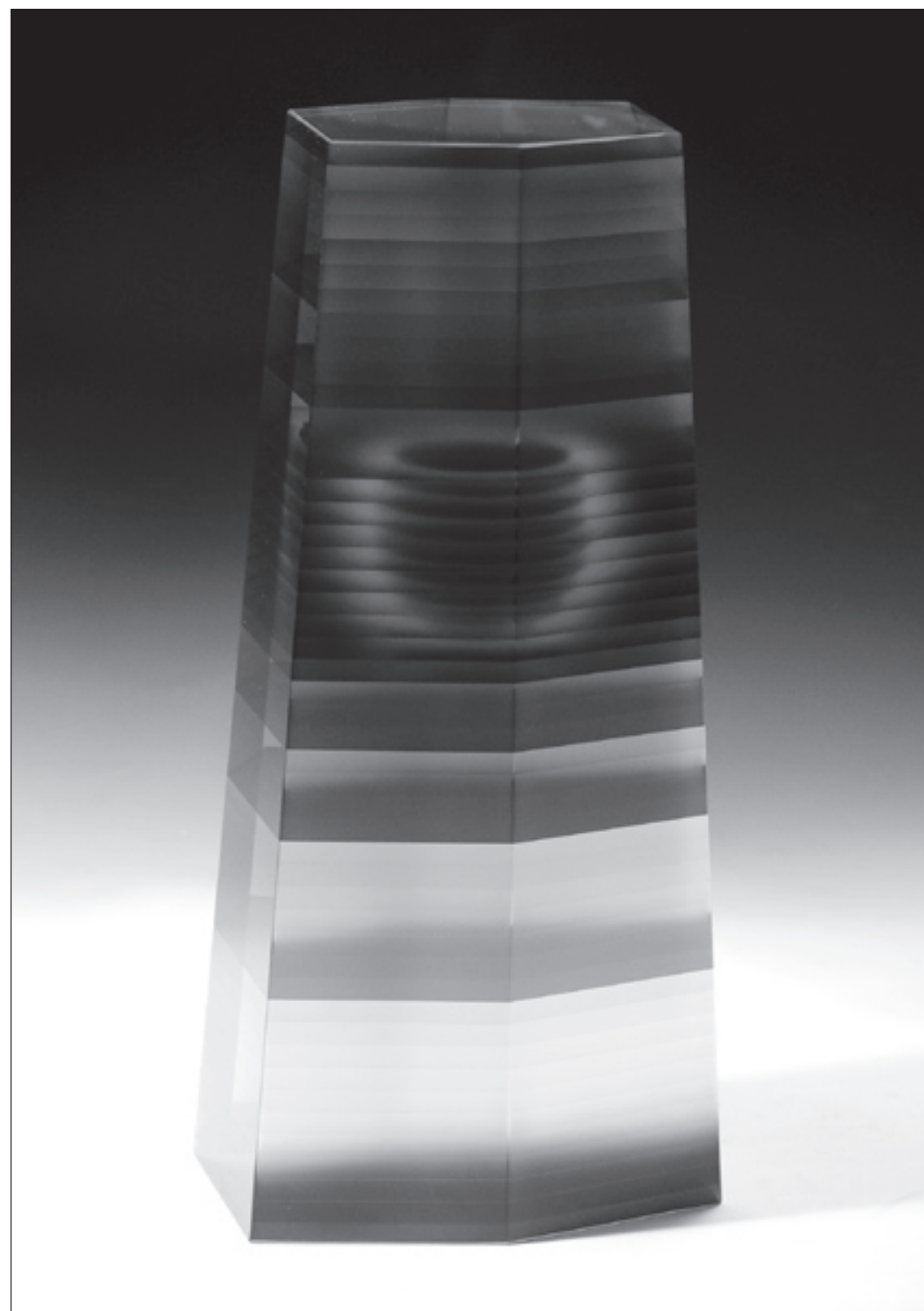
Balassi Kiadó, Budapest, 1997.

2

„A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején lezárult egy korszak a magyar líra történetében, amely Adyval kezdődött, s forradalmakon, nagy társadalmi földmozgásokon, történelmi kataklizmákon átítelve, azok hatásától nem függetlenül, a versbeszéd autonómiáját mégis mindvégig őrizve, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc és Nagy László nemzedékével érkezett el ahhoz a korszakfordító pillanathoz, amikor a magyar líra eszköztárának, versbeszédének megújítása megint időszzerűvé vált. Nem arról van szó, mintha az elvont tárgyiasság vagy a Juhász Ferenc-i, Nagy László-i mítoszalkotó vers-

1 SZABÓ T. Anna, *Áthelyítés* (Lator László: A megmaradt világ), Élet és Irodalom, 2011. június 24., 21. (A „festett vérzés” vs. „takart seb” értékválasztása szövegszerű utalás Babits Mihály Arany Jánoshoz című versére.)

2 BALASSA Péter, *Mi tanulható az Újholdtól?*, in B. P., *Átkelés I. Mi tanulható az Újholdtól?*, szerk. VÁRI György, Balassi Kiadó (Balassa Péter művei 6.), Budapest, 2009, 7. és 10.



Látomás a Szent Grálról (2001; üveg, fémgőzölt, ragasztott, matra csiszolt; 39x17x12 cm)

beszéd végképp kiüresedett volna, hiszen ezeken a lírai nyelveken, ezekkel az eszközökkel íródtak, s a mai napig is születnek jelentős költemények és életművek Kányádi Sándortól, Somlyó Györgytől, Bertók Lászlótól, Ágh Istvántól kezdve Takács Zsuzsán, Gergely Ágnesen át Ferencz Győzőig és másokig, magas színvonalon őrizve a magyar lírai modernizmus tradícióját.”³

Itt kell megszakítanunk Grendel Lajos gondolatmenetét, hogy folytatni tudjuk, immár közvetlenül Gergely Ágnes művészetére értve a megfogalmazottakat. Arra a művészetre, amely az önmagáért szavatólő szellem szabadságát hirdeti, de a közösséget felelős gondolat jegyében. S ami ennél is lényegesebb: sajátta kimunkált, tartóssá kiművelt formanyelv alakjában.⁴

A jambusok lázas fegyelve? A szentenciákat kedvelő versnyelv? Az ismétlések és változatok retorikája? Az ajánlások, mottók és vendégsszövegek esztétizáló jelenléte? Mind jellegadó elem Gergely Ágnes poétikai eszköztárában, de sem külön-külön, sem együtt nem magyarázhatják elégségesen a nagy költészet mindenkorai csodáját: a hang téveszthetetlen egyediségét.

Pedig folytathatjuk is a jellemzést. Hiszen a kérdésre, hogy milyen is a Gergely Ágnes-i költészet, készségesen sorakoznak elénk az ismérvek. S a lelkes olvasó örök magabiztosságával válaszolhatjuk, hogy emelkedett és ironikus, tragikus és groteszk, epikus és enigmatikus, antikizáló és modern ez a líra. Hogy intellektus és humor, erudíció és etika fogódkzik össze benne. Hogy éppúgy örömet



Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1994.

Pedig folytathatjuk is a jellemzést. Hiszen a kérdésre, hogy milyen is a Gergely Ágnes-i költészet, készségesen sorakoznak elénk az ismérvek. S a lelkes olvasó örök magabiztosságával válaszolhatjuk, hogy emelkedett és ironikus, tragikus és groteszk, epikus és enigmatikus, antikizáló és modern ez a líra. Hogy intellektus és humor, erudíció és etika fogódkzik össze benne. Hogy éppúgy örömet

3 GRENDL Lajos, *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010, 433.

4 Vö.: „[Gergely Ágnes] nemcsak a pusztá forma, hanem az annál sokkal-sokkal tágasabb költői szaktudás teljes birtokában van.” LENGYEL Balázs, *Közvetlenül és átütően* (Képes Géza: Csigaház; Orbán Ottó: Emberáldozat; Gergely Ágnes: Válogatott szerelmeim; Tózsér Árpád: Érintések), in L. B., *Verseskönyvről verseskönyvre. Lírának a hetvenes években*, Magvető Kiadó, Budapest, 1982 (második, bővített kiadás), 240.

leli filozofikus absztrakciók egymásra rétegzésében, mint kontúros képek asszociációs halmozásában; mindvégig ügyelve a személyesség és a tárgyiasság józan (mert álomi igazságokkal indokolt) egyensúlyára. Hogy éppoly lényegi tulajdonsága az angol-ír balladahagyomány emlékeztetének (Yeats vagy Auden művészi hatásának) saját minőségé szervesítése, mint a Yeats-féle „kelta homály” átsugárzása latin világossággal (szűrt pannon fényekkel, mondhatnánk). Hogy az ironia és a groteszk (a fajsúlyos ironia és a fájdalmas groteszk) nemcsak az adaptált limerikék badar derűjében, de a gyászlírai darabokban is föl-fölcillan. S hogy a zsidó és a magyar identitás rendeződik benne össze európai önazonossággá (s közép-európai sorsképletté) – a görög-római és a zsidó-keresztény szellemtörténet nem jelentéktelen mozzanataként.

A műveltség nyugatos-újholdas ethosza nemcsak lehetővé, de alkalmasint szükségessé is teszi ezt a poétikai összetettséget. Amely összetettség az egyes versek anyagában éppoly plasztikusan megmutatkozik, mint a zenei módra feszes kötetkompozíciókban s az életmű távlatos rendezettségében. Az eddig megjelent tizenöt verseskötetnek, azaz a lírai életműnek mintegy a fele válogatott-újraírt versek mellett közli a friss alkotásokat. (Ilyen összegző-visszatekintő könyvek: *Válogatott szerelmeim*, 1973; *Fohász lámpaoltás előtt*, 1985; *Árnyékváros*, 1986; *Királyok földje*, 1994; *A barbárság éveiből*, 1998; *Carmen lugubre*, 2005; *Útérintő*, 2006.)

S hogy mi változott az évek, évtizedek során? A korai versek és a frissebb alkotások, azaz a pálya kezdete és kiteljesedése közti viszony az olvasót kettős élménnyel ajándékozza meg.

Egyfelől nyilvánvaló: a legkorábbi, gyakran életképekre épülő s még gyakrabban vallomásos jelleggel kibontakozó szövegekhez képest a későbbiek s kivált a legújabbak formálisan bonyolultabbnak, tematikusan színesebbnek tűnnek föl. Az alanyi beszédmód, a személyes érdekltség nem szorul vissza, de mellette nagyobb teret kap egy személytelenebb s így egyetemesebb beszédforma – allúziókkal, szerepversekkel, *homage*-okkal; a nagyobb létbeli összefüggésekre mutatóan. (Szemérmes, *személyesség mögé rejtőző személyesség* a Gergely Ágnesé. A versek alanya magáról beszél, de általános emberi érvénynyel; saját sorsát lirizálja, de egyetemes tanulságokat keresve; önmagára figyel, de önmagát mint valamely teljesebb lét részesét veszi szemügyre.) További érdemi fejlemény, hogy a hetvenes–nyolcvanas évek vers-termésében mind merészebben tűnnek föl a szorongó kétely ironikusra hangolt, groteszkre színezett, humorba oldott alakzatai.

Mindezzel összefüggésben figyelhető meg, hogy az életmű nemcsak terjedelmében nő jelentéke nyen, de távlataiban is gazdagodik. A regényírói, műfordítói és tudósi munkásság gyarapodása mellett

(nagyjából a nyolcvanas évek elejétől) módszeresen tűnedeznek föl vegyes műfajú (*Absztrakt tehén*), sőt a verset prózával elegyítő kötetek (*Kobaltország*), szokatlanul komplex kötetkompozíciók kristályosodnak ki (*Jonathan Swift éjszakái*), s az angolszász non-szensz irodalom kreatív adaptálása sem várat sokáig magára (*Képtelen világ*).

A költő maga és a szakmai megolvasás is jobbra az 1978-as *Kobaltországot* nevezi meg a művészi fordulat dokumentumaként. A kötet kísérletező bonyolultságáról – a naplótól a karcolatig, az alanyi lírától a verselemző esszéig húzódó műfaji térről, az elmés ironiától a romantikus érzelmességig terjedő hangulati mezőről – pontos összefoglalást ad Lengyel Balázs egykorú kritikája: „Gergely Ágnes álomképekből, gyermeki emlékelemkből, problémái ad abszurdum kisarkításából felépít egy képzeletbeli országot – olyasféle költői *mozgástérként*, mint ahogyan Weöres a maga számára Psychét teremtette. Ez Kobaltország, amely azonos is meg nem is a mi világunkkal. [...] XVII. Enceládó, Kobaltország királya vitázik versről versre örök ellentétével, az udvari bolonddal, pontosabban a bolond vitázik vele, úgy és annyira keverve szavaiba a keserű igazat, a paradoxont és az ironiát vagy a szempontváltó ötletet, ahogy egy valódi udvari bolond persze sohasem is tehet. S a vitába, mely a lét és a közérzet alapkérdéseiről zajlik közöttük (élet, halál, szerelem, magány, közösség és azonosulás), csupán két asszony szól még bele; s hogy ez is dialektikus legyen: a feleség és a szerető. A vita nem filozófiai jellegű, de filozofikus. Egy nemcsak a magánytól, de egykori kirekesztettségétől is tépett idegzet (tipikus huszadik századi élménnyel telítve) és egy analízistortudat – mely a jelenségeket nemcsak önmagukban vizsgálni, de a világméret léptékeihez is arányítani képes – néz szembe itt adottságaival. Vet számot a világ szerkezetével és önmagával. [...] A költő a mesekertbe belerakta a kételyt, a vers mellé odatette a prózát – versfogalmunkat fanyarabbá igazította. Úgy gondolom, ez a kiigazítás nemcsak a *Kobaltország* egyedi értéke, hanem magyar versfogalmunk gazdagodása is.”⁵

Vilcsek Béla az *Útérintőről* írott méltatásában tér ki a pályakezdés és a *Kobaltország* közti poétikai léptékváltásra: „Köztudomású, hogy Gergely Ágnes meglehetősen későn kezdte pályáját. Első verseskötete (*Ajtófélfámon jel vagy*) harmincéves korában, 1963-ban jelenik meg, s újabb másfél évtizedet kell várni arra, hogy a kritikai recepció által egyöntetűen áttörésnek tekinthető *Kobaltország* című verses regénye megjelenjen. A késedelmes pályakezdésben és az önálló hang megtalálásának elhúzódásában nyilván szemé-

5 LENGYEL Balázs, *Mozgásterek* (Gergely Ágnes: *Kobaltország*; Fodor András: *A bábu vére*), in L. B., *Zöld és arany. Válogatott esszék*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, 467–470.



Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.

lyes-egzisztenciális okok is közrejátszottak (otthonuk kifosztásának, apja elhurcolásának és elvesztésének traumája, az ugyancsak politikai okokból történő erőszakos eltávolítása a Színház- és Filmművészeti Főiskoláról, a mindössze egy esztendeig tartó házassága a hatvanas évek elején, a tanári pálya feladásának kényszere stb.), melyekről nyilatkozataiban rendre őszintén be is számol, de nagy valószínűséggel ezeknél is fontosabban lehettek az elvi-alkotói indokok. Gergely Ágnes pályáján a nagy fordulat akkor következik be, amikor az életmű folyamatos rekonstrukciójának változásaira épülő egyéni alakításmódot sikerül összhangba hoznia a nagy költőelődök, a Nyugat első nemzedéke és még inkább az Újhold klasszikus vagy esztéta modernségének állandó művészet- és irodalomesszéjével. Onnantól kezdve azonban folyamatosan és egységesen magasan tartható a »léc«, magabiztosan vállalható akár a korszellemmel vagy a kordivattal való szembefordulás is.”⁶

A megújuló esztétikum varázsára később is fölfigyelhettek az értők; mint Legeza Ilona az 1994-ben publikált válogatáskötet, a *Királyok földje* kapcsán: „...igen sok vonás látszik azonosnak, állandónak szinte minden Gergely Ágnes-költeményben: a pazarul bőséges, egyszerre nemesen klasszikus és finoman modern nyelv, a hosszú, intellektuálisan tagolt periódusok nyomatókos szerepe, a gyakori rájátszások és allúziók a magyar és a világköltészet topozsaira, metaforáira, a versek dallamossága, visszafog-

6 VILCSEK Béla, *Konstrukció és rekonstrukció* (Gergely Ágnes: *Útérintő*), <http://kortars.com/regiweb/0712/vilcsek.htm>, nyomtatásban: Kortárs, 2007/12.

gottságában is nyomatékos zeneisége, a mondandó, az üzenet mindenkor erős összetettsége, finoman kipontozott ellentétjátékok szellemessége, a naivul nőies és a rafináltan racionalis gondolkodásmód együttese stb. Am az 1986 óta írt versek mégiscsak sok újdonsággal szolgálnak. Mindenekelőtt azzal, hogy miközben egyszerűbbé válnak, némi túlzással akár úgy is mondhatnánk, nyersebbé, és ugyanakkor áttételesebbé, rejtélyesebbé, titkolódzóbbá, sejtetőkké (*Péter-Pál után; Fenyőtű; Elégia egy tükörképhez; Hajnali áhítat; A pólóing; Tarokk* stb.). Olyasmiket is versebe emel az »új« Gergely Ágnes, amit a »régi« soha: elgázolt kutyatemetet, közhely-mondásokat, a »kollektív emlékezet« (*Ius primae noctis*) vegyes törmelékeit, külföldi utak anizsz-látványosságait stb. Am ezek a nyers, látszólag kidolgozatlan részek sajátos fókuszává válnak az új verseknek. A körjük szerveződött, a réginél is megkapóbban áradó, nagyívű versbeszéd egyrészt eltüntet-megsemmisíti őket, másrészt éppen ellenkezőleg, ellentétes ragyogásánál fogva még jobban kiemeli durvaságukat, megdolgozatlanságukat, a hatáslehetőségek egy egészen új tárházát nyitva meg. Intenzitását tekintve új az a jelképsugalló, mesterien kinyilvánító beszédmód is, ami e kötet legszebb darabjait oly magasra emeli, mint a *Mit jelent egészét*, egy-egy sor a költemény tündökletes zárlatát (*A 137. zsoltár*), olyan »félhosszú« vers menetét, mint a remek *Daemon est Deus inversus*⁷.

S érdemes hosszabban hivatkoznunk Báthori Csaba ünnepi írására is, amely élet és életmű alakulását egymásra olvasva ejt szót a gergelyi humanizmus művészi eredményeiről: „Gergely Ágnes élete messziről, biblikus vidéki időkben indul; az akadályok az emeltyűi. Apját, talán valahol Ausztriában, megsemmisíti a háború és az önkény; iskoláit nem járhatja végig rendes úton; első kötetét csak harmincéves korában adhatja ki; várakozásait és világ-váltó reményeit megghiúsítja a történelem; szerelmei beteljesedést hoznak, de biztonságot nem. A versek ösztönzése azonban minket közelítenek lehetséges harmóniákhoz. Ha Gergely pályafutására gondolunk, erre a magányos stafétára, elmondhatjuk: mindent megért és megértett ahhoz, hogy akár örökre hátat fordítson minden embernek. Úgy tűnik mégis, valami más történt: a költő eszmélete nemcsak megőrizte a személyes múlt tragikus tényeit, hanem ki is nyílt a világra. Az emberi szenvedést beemelte a műbe. A versekben örvénylő etikai mélyáramok fel-dúsították a magyar költészet gondolati, egyetemes belátásokra kifutó vonulatát”.⁸

⁷ LEGEZA Ilona, *Gergely Ágnes: Királyok földje*, <http://legeza.oszk.hu/sendpage.php?rec=li0695>

⁸ BATHORI Csaba, *Futás hosszú sorsban. Gergely Ágnes születésnapjára*, http://www.es.hu/bathori_csaba:futas_hosszu_sorsban;2008-10-16.html, nyomtatásban: Élet és Irodalom, 2008. október 3.

Másfelől azonban az is egyértelműnek tetszik: jól lehet szólam- és formagazdag, versnyelvi és világképi értelemben is alapvetően egynemű életműről beszélhetünk. Az ugyanazt a verset (az egyetlen) ezeregy változatban megírni kívánó misztikus-modern igyekezet – ez a például Beney Zsuzsa vagy Székely Magda költészetéből oly ismerős, kétségbeesett eltökéltség – Gergely Ágnes költészetének is sajátja. Csak jelzés-szerűen soroljuk egymás mellé a költői pálya két szövegszerű végpontját, az *Ajtófélfámon jel vagy* (1963) nyitóversének szakrális konklúzióját:

„A rádakasztott fény felé tekints”
(A boldog festő)

– s a *Jonathan Swift éjszakái* (2010) utolsó előtti költeményének fohászos metafizikáját:

„Uram, én hinni akarok.
Ne adj a sivatagnak át.
Ne adj a bűnnek több időt,
és ne adj neki logikát”
(Dániel).

3

E sorok írója a pályakezdés és az életmű kibontakozásának időszakával – a hatvanas–hetvenes évekkkel – *Takács Zsuzsáról* írott,⁹ a holokausztirodalommal mint az értelmezés lehetséges kontextusával *Székely Magdáról* készített¹⁰ kismonográfiájában foglalkozott. Így e kérdésköröket ezúttal fölrajzolatlanul hagyja. Tanulságosnak véli azonban számot vetni azzal, miféle kánoni összefüggések, befogadói viszonyok, kritikai állapotok között találjuk ma Gergely Ágnes líráját. Igen sajátságos ugyanis az az irodalomtörténeti periódus, amelynek kortársai lehetünk.

A posztmodern és az új érzékenység költészete, a túlreflektáltan „szövegközpontú” alkotásmód játéka, iróniára, relativizmusra hajló, vigasztalan derűje, a túldíszített és az alulstilizált, az intertextusokban tobzódó és a rontott nyelv esztétikájából merítő lírai beszéd – egyre több értelmező látja így – a kilencvenes évek végével kimerítette tartalékait. Mértéktartóbban fogalmazva: e többszólamú paradigma immár nem tűnik föl kiváltságos hagyománynak a legújabban föllépő lírikusok számára. A valamikori Telep-csoport „nemzedéke” (szerencsésebb volna talán ízlésközösségről beszélnünk), a többek által „új komolyság”-nak nevezett szellemiség fiatal költői, egyszerűen szólva,

⁹ HALMAI Tamás, *Takács Zsuzsa*, Balassi Kiadó (Kortársaink), Budapest, 2010.

¹⁰ HALMAI Tamás, *Székely Magda*, Balassi Kiadó (Kortársaink), Budapest, 2011.

az önelvű játéknál többet céloznak ugyan, ám ambíciójuk ehhez nem vesz igénybe klasszikus (verstani-lírayelvi) eszközöket. Túllenni a posztmodernen, de nem a modern elődök ígézetében – ha jól értjük, többségük e szándékban osztozik.¹¹ Kemény István, Marno János vagy Szijj Ferenc felértékelődött hatása ma Krusovszky Dénes, Nemes Z. Márió, Pollágh Péter és a többiek versnyelvi törekvéseivel magyarázható – amint a népies-látomásos formanyelv és a nyugatos-újholdas alaktan háttérbe szorulása is nagymértékben köszönhető ennek az ízlésváltó korszakfordulatnak. Kiss Anna, Lator László, Rába György vagy Székely Magda életműve ma éppúgy költészettörténeti zárványként van jelen irodalmi emlékezetünkben, mint a Gergely Ágnesé. Nem ő hat, nem ők hatnak elsősorban a hatást, ösztönzést, mintát keresőkre.

Az olvasó azonban megteheti, hogy egyidejűleg lapozza föl és lelje örömét Pilinszky János és Weöres Sándor, Nagy Gáspár és Székely Magda, Parti Nagy Lajos és Vasadi Péter, Iancu Laura és Takács Zsuzsa köteteiben. Bár a hatástörténet alakulásától egyetlen befogadó sem függetlenítheti magát (az olvasatlan mű nem hat, a tovább nem írt örökség bajosan válik hagyománnyá), a vonzások, választások, előítéletek

¹¹ A dolgozatíró óvatos magánvéleményként tűzi ide: e legújabb költészeti irányultság inkább kelti a kísérletező készülődés, az elhivatott keresés hatását, mintsem arról győzne meg, hogy az ide sorolható művek kész és tartós esztétikai teljesítményként vehetők számba. Felkészülés egy még be nem látható művésziségre: művészi tettek ez sem kevés.

és elfogultságok bonyodalmas, személyes-személytelen rendszere nem korlátozza lehetőségeinket, inkább csak *lehetőségek gyűjteményébe* zár.

Márpedig Gergely Ágnes műveihez különösen csábító út vezet.

Hiszen Gergely költészete már első verseskötönyében készen állt a míves tanúságtételre. S azóta, kötetről kötetre megújuló érvénnyel, szakadatlanul s gazdagon tanúskodik a szép és a jó igaza mellett, rendíthetetlen kitartással mutatva föl a kultúrává formált élet, a mágiává emelt beszéd, az igazsággá tisztított gondolat hatalmát. A világháború és a holokauszt történelmi tapasztalata verseit nem az elhallgatás közélébe sodorta, nem is a parttalan kísérletezés terepévé tette: Gergely Ágnes poétikája a szellem- és irodalomtörténeti hagyományokhoz az erkölcsi súlyokat hordozó művészet felelősségével keres mindig új utakat. Báthori Csaba vallomása sokunk olvasásélményének adhat hangot: „Gergely Ágnes versei visszaadják azt a hitemet, hogy a líra nem hal meg”.¹²

¹² BATHORI Csaba, *A líra él (Gergely Ágnes: Necropolis)*, in B. Cs., *Játék sötétül. Esszéik II.*, Napkút Kiadó, Budapest, 2007, 5. Lásd még: „S mivel úgy gondolom, erkölcsi (nem csupán művészi) döntés az, ki hogyan beszél az irodalomban, Gergely Ágnes költészetét tettek tartom. Itt még s megint látni lehet a betűktől az irodalmat.” BATHORI Csaba, *A líra él*, 8. – „Gergely Ágnes lírája a vers-vers melletti szavazat a nemvers-vers korában.” BATHORI Csaba, *A tisztesség íze (Gergely Ágnes: Carmen lugubre)*, in B. Cs., *Játék sötétül II.*, 13.

► SOLTÉSZ MÁRTON



Dobsirató

Gergely Ágnes hallgatása közben¹

Tóta Péter Benedeknek

„Minden rímből jelkép, minden ütemből jel lesz”
(Kosztolányi Dezső)

Tekintve, hogy Gergely Ágnes új kötetének alcíme *Versek négy arckép alá*, fűlszövegírója és kritikusainak többsége egyaránt négy portré körvonalait tapogatta – talán nem is teljesen alaptalanul. Búcsú, elmúlás, fájdalom, számvetés – ezekkel a terminusokkal közelítettek e versgyűjteményhez. A magam részéről azonban már az elején jelezném: a *Jonathan Swift éjszakáinak* olvasásakor a legkevésbé sem izgatott Gergely Ágnes biográfia-civil személye, létszubsjektumának élettörténete, kapcsolata e homályos arcképek tulajdonosai-val. Kizárólag kötetének szövegsubjektuma érdekelt, ez az átlagon felüli műveltséggel megvert, a „talált” irodalomban, azaz a költői hagyományban létkulcsot kereső, s e keresés költőisége révén maga is létkulcsot teremtő Én.

No meg persze önmagam – saját képem a költőről. Egy időben Gergely Ágnes neve egyet jelentett nekem a *Pompóné* könyvével. Ő volt az a poetessa, aki oly mélyen értette, s oly érthető formában nyújtotta át nekem a „képtelen” költészet tudományát, amely néhány éve – Mikszáth szövegközi költeményei és Havasi Attila műfordításai kapcsán – izgatott. Aztán nemrég ő lett nekem Joyce is – a *Kamarazene* és a *Dublini emberek*. Ám korábbi olvasmányaim, kamaszkori emlékeim sem homályosíthatják el azt a tényt, hogy a verset – voltaképpen mindegy is, ki írta – *magamnak, magamért* olvasom. És most, amikor megpróbálok előadást

tartani erről a könyvről, e kétségtelenül macher oráció felületén minden bizonnyal ismét fölismerhetővé válnak ennek az őszinte, tiszta olvasásnak a nyomai.

1. (Ki)mondás

Írás közben elsősorban az érdekelt, ami esetleg Önöket is érdekelheti, ami a személyes megváltás ígértén túl ehhez a kötethez vonzott, valamint az a kétségtelenül súlyos indok, amiért vállaltam, hogy egy olyan bensőséges eseményről adjak számot, mint a versolvasás, ráadásul egy „kedves ismerős” érett kötetének olvasása. Nos, végül is találtam valamit, ami mindnyájunkat érdekelhet, s ami egyúttal mindnyájunkra vonatkozik, mert mindnyájunkat meghív, megszólít a Gergely-lírában. Ez pedig a zeneiség.

Szóval a zenehallgatásról fogok beszélni, melynek közösségisége a költészet eredendő oralitásával, performansz-jellegével függ össze. Utassy írja egy helyütt: „a verset nem írják / a verset élve élek”. És valóban, kezdetben – leírás helyet – kimondták, memorizálták, szavalták, s így folyamatosan átköltötték (ha tetszik: *életben tartották*) a verset. A szellemi anyag tonális formája (a rímrend, a ritmika és a metrika) a mondanivalónak így nem pusztán keretként, de egyúttal elsajátíthatóságának, azaz lételemiségének biztosítékaként is funkcionált. Az az érzésem, hogy amikor Genette a forma transtextualitásáról, azaz az architextusról beszélt, talán mindenekelőtt erre, az elsajátításnak, a belsővé tételnek alapot adó permanens újrakódolásra gondolt.

2. Kottázás

Hallgassák meg először *A Nyugat centenáriuma* című vers egy részletét:

egy nagyalmú fiatalember
az Isten ujján átszakad
száz éve itt élnek közöttünk
ők mozgatták a tárgyakat

Az első két sor hangszínét a vokálisok dominanciája határozza meg – evidensen mollos hangszerezés ez. A második két sorban ezzel szemben erőteljesebb a dúr-érzet: itt meg épp a konzonánsok vannak hangzásbeli túlsúlyban. Ráadásul tonális duplumokkal van dolgunk, egyrészt az „élnek közöttünk” szavak határán, a két „k” formájában – mert ezeket csak a grammatikai kompetencia szegmentálja, a zenei nyelvi kompetencia eredeti percepció formájukban őrzi meg őket –, illetve az „itt” és a „közöttünk” alakokban. Mintha a mondanivalót valójában ez a tonális antiparallelitás szervezné, mint ha ez mozgattá a tárgyakat (Sartre kifejezésével: a *dolgokat*) – a dolgoknak tekintett szavakat.

Hasonló a helyzet az *Angyal a kertben* második versszakában. Miközben hallgatják, figyeljenek itt is a mássalhangzó-kettőződésekre: a valódi hosszúhangzókra és a latensekre:

Régóta sejtem, eljőn,
derengve vár rám,
törékeny csattogással
teli a párkány.

Ugye, a „vár rám”! Hangzásra olyan, akár a „várrom”, a következő sor végére ráadásul két újabb duplumot vonz, s egyúttal előre jelzi őket. Van ezen kívül egy ismétlődő hangalakzatunk is: a második sorban a „derengve” alak teljesen „e”-re hangolt, a „vár rám” pedig teljesen „á”-ra. Ugyanezt ismétli a „törékeny” és a „csattogással”, majd a „teli” és a „párikány”. De van itt más is: felelgető fonémák, asszonáncok, rejtett hangkapcsolatok egész erdeje. Az első sor végén hallott „eljön” „ö”-jére a harmadik sor első szóalakjának „ö”-je felel („törékeny”), a „törékeny” utolsó szótagjának szoprán kérdésére („-keny”) a „párikány” utolsó szótagjának altja – válaszol („kány”).

Az *örök vonat* következő két sorának tonalitását a „hazábnál haza” szekvencia töismétlését kiemelő dupla explozívák („tt”, „bb”) mellett a labiodentális spiráns vonzása-előrejelzése szervezi. Már a második szóalakban jelzi magát a komor végzet (a „vonat” és a „végső”) „v”-je, amely a versszak utolsó sorát uralja. Figyeljék csak:

Bárhogy vonzott a hazábnál haza –
a vonaté a végső éjszaka.

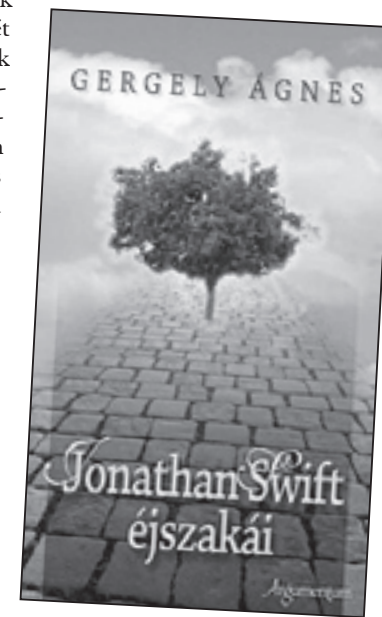
A kötet hangstruktúrájában tehát három alapvető tendenciát figyelhetünk meg: a magánhangzók és mássalhangzók elrendezésének szólamszerű játékát, a mássalhangzó-duplázás hangsúlyteremtő erejének kiaknázását, illetve a vonzás-előrejelzés ősi technéjét. Ezek együttes alkalmazásának remekbeszabott példája *Az állomáson* című költemény:

A cigarettafüstben,
a dzsesszdobban, a klubban,
a pezsgősüveg alján –
„Figyelnek. Priusom van.”

A dupla mássalhangzók elhelyezése itt olyannyira meghatározza a verssorok lüktetését, hogy a zenei nyelvi kompetencia a „pezsgősüveg” alakot „pezsgő süveg”-gé bontja – az újrássegmentálás során, azaz a megszólaltatás pillanatában tehát a „süveg” fonolexéma nyitó spiránsa automatikusan hangsúlyt kap. Egyértelmű, hogy a versszak centrális szerepű jelölője a „dzsesszdobban” alak, hiszen itt, az „ssz” hangban érintkezik az explozívák („c”), spiránsok („s”, „sz”) és affrikáták („dzs”) teremtette duruzsoló, suttogó, ciripelő tónus az első két sor erőteljes duplázásaira épülő lüktetéssel.

Mindezen – tudva, hogy Gergely Ágnes a *Dobsirató* című kötet egyik fordítója volt – persze nem lepődünk meg. Sőt, e kétségtelenül magyar nyelvű versek olvasása közben elragadtatva hallgatjuk a nigériai poézis ritmikáját, ezt az idegen, mégis megnyugtatóan harmonikus és ésszerű tamtamot („és nemtelen, és ellebeg” *Santa Fé*). Ahogyan nem lepődünk meg az olyan verscímeiken sem, mint a *Cantabile* vagy a *Fuga*. Csakhogy előfordul, hogy már nem elég a fülünk a vers megértéséhez, a *Cantabile* című költemény sajátosan autoreflexív metaforikája például nem engedi, hogy a ritmust közvetlenül kapcsoljuk össze a szervezésében álló sor szemantikájával: hiszen az estéli nyolc itt nem a nyolc órás esti gyorsra utal, hanem a kétszer nyolc soros, soronként nyolc szótagos vers formájára.

A kék lugas, estéli nyolc,
ami megtörtént, s ami nem.
Úgy dobog a veszprémi gyors,
mint aritmias szívütem.



Argumentum Kiadó, Budapest, 2011.

¹ Az itt olvasható szöveg egy eredetileg (a Bárka folyóirat fölkerésére született) méltató-könyvbemutató írás, amely végül esztétikai előadássá érett. A váltás magyarázata éppen az írás alapgondolatában rejlik, amely a lírai nyelv működés módját a (meg)hallgatásban és a (permanens újra) megszólaltatásban jelöli meg. E logika értelmében ahhoz, hogy a recenzió, a kritikus, az irodalmár lényege szerint szólaltathassa meg az új költészetet, elsősorban az olvasói beszédpercepciót (hallást) és beszédprodukción (megszólaltatást) kell készítetnie. Ennek a célnak pedig kétségtelenül az előadás műfaja felel meg a leginkább. A szöveg elhangzott a Pest–Budai Esztétikai Kör 2011. november 3-i ülésén

A vers címe legalábbis fölteszi a kérdést, hogy a *Fűgát*, s annak visszatérő sorát – amelyet a kötet értelmezői a legradikálisabban kapcsoltak össze a „négy portré” narratívájával –, olvashatjuk (vagy blattolhatjuk-e) úgy, mint egy zenedarab partitúráját? Mármint a fűga – mint zenei műfaj – az imitációra épül. A szólamok egymást kergetik, s tulajdonképpen egyetlen motívum vonul végig a darab összes szólamában, amelyek kánonszerűen követik egymást. Polifónia a versben? Minden bizonnyal nem erről van szó. Vegyük sorra a műfaj részeit! Az *expozió* a már említett, három ízben is visszatérő sor: „De a cipőit nem tudtam kidobni”. A *kidolgozási rész* egyes elemei, így a „Nem tudjuk, / hogy lesz ez a profán részletekkel”, illetve a „Memento mori” szekvenciák a *repríz*ben immár egymás mellett térnek vissza, s a *coda*, mely a zenei fűgákban gyakran hosszabb-rövidebb tonikai orgonaponttal társul, ismét a nyitó sort variálja: „De a cipőit nem, / nem bírtam kidobni, nem bírtam, / nem bírtam kidobni.” Nos, bár igyekeztünk beazonosítani a műfaj alkotóelemeit, és ezek mindegyikét hallani véltük a szövegben, e darab inkább csak *fughetta*, sőt *fugato*, hiszen egy nagyobb formaépítmény, a *Jonathan Swift éjszakáinak* alkotórésze. Alkotórésze egy nagyobb egységnek, s közben maga is komplex, szintetizáló „alkotmány”, hiszen az 1933-as Kosztolányi-litániát idéző motívumbetétről, a „botoltam” jelölőt még meg sem említettem.²⁵ Vajon meghalljuk az egyik műben a másikat? Tegyük kísérletet:

[...] De a cipőit,
a cipőit nem bírtam kidobni.
A lépéseit utcákon, tengerparton,
levegőben. Ahogy a hegyoldalban
megy előttem, és elbotlom, ő kiegyenesedik.
És a szeme fölsegít. A keze mozdulatlan.
[...]
Elévülhet az áldás?
Vagy él, akár a törvény? Vagy mint a sors,
Átokra váltható? S akár a lépést,
fölissza a homok, megfogja a betonba ékelt
lábnyom, hogy el kell botolni,
örökösen el kell botolni? Nem tudjuk,
hogyan lesz ez a profán részletekkel.
Memento mori.
[...]

²⁵ Kosztolányi *Hajnali részegség* című versének egyik sora: „hol lelkek és göröngyök közt botoltam”.

3. Hall(gat)ás

Végül még egy fontos dologról szólni kell, mielőtt átnyújtánám a kötetet. „A rémület szünetjelét az ember hallja csak” – írja Gergely Ágnes a *Ballada* című versben. Jelet hallani? – tehető fel máris a kínálkozó kérdés. De hiszen a szünetjel írásban van, azaz a partitúra része! Hogyan lehetne azt hallani? Ám ha saját versolvasói pozíciónkra gondolunk, arra, ahogyan némán (belső fülünkkel) vagy hangosan olvassuk, hallgatjuk és interpretáljuk a verset (ritmikájának, metrikájának szuverén jelentéstartalmat tulajdonítva), máris nyilvánvalóvá válik, miről is van szó. A rémület szünetjelét, amely a vers hangtesté(ke)n van – csak a versolvasó ember hallja meg, hiszen egyedül az ember tud verset olvasni, egyedül az ember tudja dekódolni a másik embertől származó, jelekben rögzített létbizonytalanságot, szorongást, halálfélelmet. A versnyelvi hangjelelés, amelynek eseteit fentebb kiemeltük – bár tágabb értelmezésükre nem tettünk kísérletet –, a vers hangtestébe helyezik a költői létmegnyilvánulás értelmét. Ezek a jel(zés)ek egyaránt sorolhatók a forma retorikájához és a líra auditív aspektusához is – a választás csupán megközelítés kérdése. Ami itt a legfontosabb, az a *kimondás* és a *meghall(gat)ás* pillanata (és pillanatnyisága), azaz a nyelv lírai működése.

A szavak azonossága, maradandósága, hovatovább halhatatlansága tehát nem a kőbe vésésben áll, csakis a mondás, az újramondás, az újraolvasás költői pillanataiban: „Vésheted kőbe, elhull / ház, kút, bűn, út, erény. / Egy pillanatig éltem, / akár a fáklyafény.” – írja a költő (*Sámson*). Hogy visszatérjek előadásom bevezetőjéhez: ne a búcsúra, az elmúlásra, a fájdalomra és a számvetésre – a kései versek kapcsán szajkózott közhelyekre – összpontosítsunk e kötet olvasásakor! Az ugyanis, hogy Gergely Ágnes, a költő meddig fog még élni, nem azon múlik, hogy Gergely Ágnes, az ember, ebben a kötetében (vagy bárhol máshol) számot vetett-e a halállal, hogy magára hagyták e régi szerelmei. Egyedül azon múlik, hogy versei meddig *élnek*, azaz hogy meddig *örizzük* meg szavait emlékezetünkben, meddig hordjuk nyelvünkben verse sorait.



SURINÁS OLGA ◀

Csabai Kortárs Fesztivál

Mágikus realizmus, fikcionalitás és emlékezés a Viharsarokban

1. Bevezetés

Grecsó Krisztián két regényének – az *Isten hozott*nak és a *Tánciskolának*, valamint Szilasi László *Szentek hárfája* című kötetének az összevetését nem az motiválta, hogy Békéscsabán játszódó regényeket hasonlítsunk össze. Békéscsaba neve egyik regényben sem fordul elő. Árpádharagos és Tótváros terei, utcái, marginális helyzete, a benne élő emberek nyelve, nemzetisége, a városokban élő tipizált alakok, problémáik, esetleg emlékeik, a városokat uraló szabályok alapján azonban nem nehéz rájönni, mi szolgálhatott a regények helyszíneinek előképül.

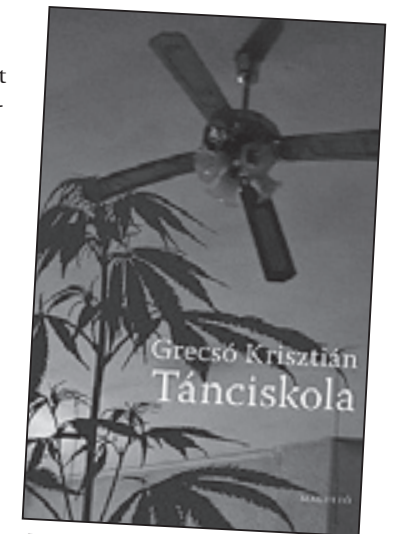
Mind a három regény alkalmazza a mágikus realizmus technikáit, tartalmaznak ilyen jellegű formai jegyeket. A regények mindegyike a nyomozás, kutatás, egy titok felfejtése köré épül. Tematikai egyezés a megkísértés-történetekkel való párhuzam is, valamint az ezzel járó archetipusok, képek, mágikus vagy annak tűnő események, látomások, démoni elemek felbukkanása.

A másik tematikai egységet a szövegvilág szabályrendszerének feltárása képezi. Főképp a fikcionalitás aktusa¹ érdekes itt – mi a jelentősége annak, hogy egyes helyszínek és események a referencialitás illúzióját keltik. Milyen jelentéstöbbletet kapnak az imaginárius és a fiktív elemek? Mi köti össze ezeket az elemeket, hasonló-e szerepük, pozíciójuk a szövegekben és a szövegek közötti viszonyításban? Alapanyaguk igen hasonló: egyazon helység (és történelmének) ismertetése, jelentős lexikai tudásra és tapasztalatra építettek, miközben merítették a helyi legendákból és hiedelmekből, berögzült szokásokból, s a beemelt intertextusok és irodalmi toposzok között is fellelhető hasonlóság. A létrehozott szövegvilágok hasonlóak abban a tekintetben, hogy több felbukkanó helyszín, történelmi és közéleti személyiség, esemény a referencialitás illúzióját kelti, amellet, hogy önnön fiktív jellegét is

hangsúlyozza. Tehát a szövegek tematikai hasonlósága és a fikcionalitás az elsődleges szempontom, de igyekszem kitérni a szövegek egyéni zamatára is.

A harmadik fejezet az emlékezéshez való hozzáállást, és ennek kapcsán a regényekben megjelenő problematikát nagytja ki. Itt egy korszerű pszichológiai modell, Bartlett (re) konstruktív emlékeztetizálásának beemelését tartom célszerűnek.² Valamint egy klasszikus filozófiai probléma: a Platón által felvetett írás és emlékezés összefüggéseit is érdemes figyelembe venni az elemzés során³ – ez utóbbi markánsabban jelenik meg az *Isten hozott*ban és a *Szentek hárfájában*, mint a harmadik regényben. Izgalmas kérdéseket vet fel, hogy az irodalomelmélet az emlékezést, mint múltrekonstrukciós folyamatot kérdőjelezi meg, míg ezek az írók az emlékezés tárgyát, a múltat hozzák be a hitelesség-hiteltelesség játékába.

A vizsgált korpusz összevetését a közös műfaji jegyek, a szövegvilág hasonló elemei és az emlékezéshez, íráshoz való hasonló beállítódás motiválta. A két szerző szakmai és személyes pályáján több találkozási



Magvető Kiadó, Budapest, 2011.

¹ Wolfgang Iser: *A fikcionalitás aktusai*. In: *Az irodalom elméletei IV.*, Jelenkor, Pécs, 1997, 51–85.

² A témáról bővebben ld. Frederic Charles Bartlett: *Az emlékezés: kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*, Gondolat, Budapest, 1985.

³ Itt Platón Szókratészsel folytatott dialógusára gondolok a *Phaidroszban*, ahol a bölcselő amellet érvel, hogy az írás csak a szóban kifejtett gondolatok rögzítésére, emlékeztetésre szolgál, de nem helyettesíti az emlékezés folyamatát.

pont is megtalálható a három regényen kívül – egymás munkáit figyelemmel kísérik, 2006-ban közös felolvasóestet is tartottak Szegeden.

2. A mágikus realiztikus jegyek megjelenési formáiról

A regények egyik találkozási pontja a mágikus realizmus, melynek elemeit mindhárom mű tartalmazza, alkalmazza. Az irodalomtudományban széles körben ismert és alkalmazott terminusról van szó – talán túlságosan is: egyesek regényírási technikát, mások műfajt látnak benne. Vannak nézetek, melyek szerint a latin-amerikai regényekre vonatkoztatható,⁴ és vannak, akik szerint a posztmodern és a mágikus realizmus nemcsak, hogy érintkeznek, hanem majdhogynem egymást lefedő fogalmak is.⁵ A fogalom használatakor Bényei Tamás *Apokrif iratok* című munkájára támaszkodom,⁶ ami a mágikus realizmust történetileg, írásmódját tekintve és emblematisz műveit vizsgálva mutatja be.

Bényei a fogalom története és az ide sorolható művek azonos elemei alapján a következő megfigyelési szempontokat különíti el, melyekre elemzésemben jómagam is kitérek:

Fantasztikum: inverzió és mellérendelés

Bár sokan ezt emelik ki először⁷ – már csak az elnevezés miatt is (mágikus és realiztikus) –, amikor mágikus realista regényekről beszélnek, többről van szó, mint a fantasztikum jelenlétéről vagy hiányáról. A mágikus realiztikus regények klasszikus értelmezésében nem mesei, fentről jövő transzcendencia hatja át a regényvilágot. A mágikus realista látás- és írásmódban a fantasztikum a „*valóság rejtett tartozéka*”, vagy a „*psziché sajátossága*”.⁸ Több annál, minthogy intellektuális kételkedés lép föl a fantasztikum megjelenésekor.⁹ A fogalom tisztázására vállalkozó iskolák képviselői abban mindenestre egyetértenek, hogy a terminust alkotó szavak nem antinóm fogalmak.¹⁰ Ami az olva-

sónak fantasztikumnak tűnik, az az elbeszélő, illetve a szereplők világának szabályrendszerében adekvát jelenség. Jó példa erre a sárasági gazdátlan árnyékok megjelenése, vagy az összefüggéstelen szóáradat, mely a falu lakóiból reggelente tör fel, vagy az örökös szomjúság, de megemlíthetnénk a steril Franczek Gyula és az apasági teszt kálváriáját az *Isten hozott*-ban. Példa erre az alvilági méhkeréki gödörben magából hideget árasztó alvilági albínó figurája a *Tánciskolában*. Vagy éppen a hat belelőtt golyó után futásnak eredt Omaszta és az őt kergető Grynaeus jelenete a *Szentek hárfájában*. Ezekben a példákban közös, hogy az elbeszélők *familiarizálják a fantasztikumot*¹¹ – így az olvasás során a kódolás tekintetében ütközések jönnek létre az olvasó által ismert világ és a regényvilág között.

Tipikus eszköze a mágikus realista regényeknek a szent és profán elemek összemosása, egymásba játszsása.¹² Mindhárom regény produkálja ezt az összemosást, bele-belecsempész egy oda nem illő kategóriát, ami általában ironikus színezetet ad az elmondottaknak. Vizsgáljunk meg három rövid idézetet a művekből, ahol ez a jelenség tapasztalható.

„Például régi és új szerzetesek jelentek meg az utcán. Mennyit emlegette Péter a bencések övén himbálódzó három csomót: mostanában vizsgálhattam meg először! Mint ahogy azok a festett arcú, kopasz fiatalok is nemrégiben kezdtek föltűnedezni, akiknek kézzel hajtós harmóniumuk van, és bársnyos hangon éltetik istenüket a sétálóutcán.”¹³

Az ironia itt nemcsak a két össze nem illő kategória egymás mellé helyezésében van, hanem már az „új szerzetesek” kifejezésben is. A mű a rendszerváltás utáni helyzetet festi le, mikor az egyházak visszanyerték státuszukat, de a kivívott demokrácia eredményeképp megjelentek a szélsőséges, lázadó elemek is. Szintén a szent és profán összemosása történik meg ebben a részletben, szintaktikailag is:

„Jocónak égett az arca a szégyentől, néhány lépést oldalazott, aztán ő is visszament a lakókocsizhoz, neki persze már közönsége is volt, addigra két asszony várta, hogy elkészüljön a lángosa, Jocó mégis odasétált, és miután kimondta, hogy ámen, behunyta a szemét, kitátotta a száját, hagyta, hogy a feketevárosi nagypiac sütődése betolja a szájába a sajtos-tejfölös lángost, és várja, hogy ő azt, mint Krisztus testét, magához vegye.”¹⁴

Ebben a jelenetben Szalma Lajos kezdi el beidézni az áldozás közben elhangzó mondatokat, elegyítve azokat a lángossütőnő pajzán megjegyzéseivel, míg nem Jocó is bekapcsolódik ebbe a furcsa rituáléba, ahol is a fent idézett résznél Krisztus teste szintaktikailag is rávetítődik a sajtos-tejfölös lángoséra. A jele-

net blaszfém jellege mellett ironikus jelentésárnyalatot is kap, pláne ha vizuális képzelőerővel megáldott olvasóval van dolgunk. A harmadik jelenetben szintén világi, tudományos fogalmak és transzcendens kifejezések kerülnek egymás mellé:

„A szemét néztem. És arra gondoltam, hogy a szem, maga a szemgolyó nem az a különösen kifinomult bio-optika, antropológus, angyali lencserendszer, amin keresztül be lehet látni valahová, mégpedig magába a lélekbe, hova máshová, hanem hogy éppen ellenkezőleg. Lezár. Eltömít. Azért van odátéve, hogy ne láthassál még véletlenül se be. Két vak kis műanyag billiárdgolyó [...]”¹⁵

A hazálatogató Kanetti leépült, alkoholista osztályfőnökével való találkozásáról ír így, ahol az olvasói elvárásokat derékba törve az angyali lencserendszer helyén csak két billiárdgolyót talál, mi mást lelhetne a kocsmatöltelékkel lecsúszott, annak idején nagyra becsült tanárának szemében. Mintha Kanetti nemcsak hogy nem tudna a másik lelkébe látni, de nem is akarna.

A másik ilyen fikciós eszköz az inverzió, amikor szerepek, sorrendek, nemek, vagy az idő múlása válik fordítottá.¹⁶ Mágikus realista regényekben gyakorta úgy jelenik meg ez az alakzat, hogy például egy kis jelentőségű, helyi esemény válik sorsfordító tényezővé. Ilyen események az *Isten hozott*-ban és a *Szentek hárfájában* is előfordulnak – az elsőnél például Pannika néni gépirói tehetsége és a *Klein-napló* létrejötte, vagy Szilasi regényében a Kehrheim és Ladik beszélgetése alatt zajló sakkjátszma lehet – ahol azt sugallja a szöveg, mintha ezek a lépések valamiféle kódolt üzenetet tartalmaznának. Inverz Kucsera egész figurája a *Tánciskolában* – ilyen elem a tükörrírás megjelenése, vagy a tolató tejesautó ismétlődő képe.

Okozatiság és képiség

Mindhárom műben megfigyelhető egyfajta mágikus, szükségszerű kauzalitás, amelynek szabályai csak a cselekmény előrehaladtával válnak érthetővé, követhetővé. Az olvasó gyakran szembesül azzal, hogy a regény egy szála zsákutcába vezet, félrevezették. A kauzális gondolkodás Nietzschénél is trópusként jelenik meg: az okozatiság a valóság mitologizálása tudatunkban, egyfajta hamisítás, utólagos rendszerezés.¹⁷ Ezt Bényei monográfiája is kiemeli, mikor

¹⁵ *Szentek hárfája*: 226.

¹⁶ Bényei (1997): 64.

¹⁷ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*, Ikon, Budapest, 1995, 23.



Magvető Kiadó, Budapest, 2011.

a kauzális gondolkodás fikcióként való manifesztálódásáról értekeznek.¹⁸ Az okozatiság alakzattá válik, az események összekötése maga is egy trópus. Az olvasó feladata ennek a szabályrendszernek az elfogadása, felkutatása, megértése. Mindhárom regény szereplői egy nyomozásban, keresésben vesznek részt, ahol a részleteket külön időrétegekből, különböző emberektől, nyomokból igyekeznek összeilleszteni, megkonstruálni. Gyakran kapnak egymásnak elmentmondó információkat, ekkor a rendszer újrastrukturálására kényszerülnek. Az *Isten hozott*-ban a feltárandó titok Klein Ede története volt, s ennek összefüggései

a falut sújtó titokzatos eseményekkel – büntetéssel, amit végül Gallér-Klein Gergő származása köt össze. A *Tánciskolában* Szalma Lajos viselkedése, céljai, a környezetében zajló események voltak a legkevésbé logikusak, a leghomályosabbak. Ezt párhuzamosan próbálják megfejteni az olvasók Voith Jocóval. Szalma Lajos maga is tesz kétértelmű utalásokat, hol vezettegeti, hol félrevezetgeti Jocót, hogy tervét megvalósíthassa. A kép végül Judit vallomásából áll össze. Mindkét műben megjelenik az oedipuszi nyomozással való összevetés, a *Tánciskolában* talán méginkább explicit módon.¹⁹ Központi szerepet kap a látnok archetípusa, amit az *Isten hozott*-ban az Üvegszemű Tót képvisel, míg a *Tánciskolában* nemcsak Teiresziasz neve bukkan föl többször: az *Oidipusz király* cselekményéből is beidéződnek elemek.²⁰ Szilasi regényében szintén több titokzatos esemény után is nyomozás zajlik: bal eset éri mindazokat az embereket, akik az Omaszta-rejtélyt igyekeznek megfejteni. Ebben a regényben az interpretációs szintek úgy épülnek egymásra, ahogy a nyomozás egyre inkább szétszalazódik – Dalmand és Palandor az Omaszta-rejtélyre koncentrálnak, Ladik nyomozása már a robbantásos merényletre is irányul, Kanetti pedig Ladik után is kutat. Szilasi regényében a nyomozás párhuzamot mutat Robbe-Grillet nyomoz-

¹⁸ Bényei (1997): 83-85.

¹⁹ Egyrészt tematikailag is emlékeztet Oidipusz történetére a *Tánciskola* cselekménye: Jocó teherbe ejti a lányt, akit apja szeretőjének tartanak a faluban, másrészt az apa haláláért is önmagát hibáztatja a főhős. Ugyanakkor Szophoklész drámájának szereplői is megemlíthetnek a műben, Oidipusz és Teiresziasz egyaránt.

²⁰ Pl. „a történés elől a történésbe futottak [...] most persze már mindegy, itt vannak egy mitológiai bélyeggel, bűnnel az életükön, és akár meg is vakíthatnák magukat, az sem lenne sokkal rosszabb.” *Tánciskola*: 197.

⁴ Angel Flores: *Magical Realism in Spanish American Fiction*, Hispania, 38/2, 1955, 187-192.

⁵ Brian McHale *Postmodernist Fiction* című írásában például Latin-Amerikát lényegéből fakadóan posztmodern helynek nevezi. Brian McHale: *Postmodernist Fiction*, Methuen, 1987, 52.

⁶ Bényei Tamás: *Apokrif iratok – mágikus realista regényekről*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.

⁷ A már említett Flores-tanulmány például a realizmus és a fantasztikum összeolvasztásáról beszél.

⁸ Bényei (1997): 55. Franz Roh *Nach Expressionismus* című tanulmánya alapján.

⁹ Bényei (1997): 55.

¹⁰ Amaryll Chanady: *Magical Realism and the Fantastic – Resolved versus Unresolved Antinomy*, Garland, New York, 1985, 101.

¹¹ Bényei (1997): 61.

¹² Bényei (1997): 66.

¹³ *Isten hozott*: 114.

¹⁴ *Tánciskola*: 34.

zást tematizáló szövegeivel:²¹ nem tudni, miből lesz nyom, a nyomozás folyamatában zsákcák vannak, egymásnak ellentmondó vallomásokot kell feldolgozni a nyomozónak, és különös jelentőséggel bírnak a geometriai formák, az útvonalak, valamint a sakkozás, mint embléma.²² A sakkozás emblémája Makovicza elbeszélésében új értelmezést kaphat: a templom kövezete sakktabla-mintájú, így a szereplők válnak metaforikusan sakkbábukká. Az *Isten hozott*-ban és a *Szentek hárfájában* a nagy időeltérésekkel felvett vallomások az információ romlását is tükrözik. A vallomások szerepéről és ezzel is összefüggésben az emlékezetről még több szó esik a harmadik fejezetben.

Genealógia

A problematikus genealógiát szintén a mágikus realiztikus regények sajátjának tartják – a szereplők önazonossága, jelenléte, eredete kérdőjeleződik meg.²³ Az önazonosság problematikájára a *Szentek hárfája* szereplői többek között a gyakori tükörbe-pillantásokkal reflektálnak. A gimnáziumban lévő nagytükörben, mely alatt egy felirat hirdeti, „*Ügyelj megjelenésedre*”, a történetek hősei rendre megnézik magukat, és eközben furcsa szorongó érzés tölti el őket.²⁴ A *Tánciskolában* Jocó egy alkalommal észreveszi a tükörben, hogy hirtelen sokat fogyott, amit az elbeszélő ekképp kommentál: „Hová tűnt tizen-négy kilónyi Voith József? [...] Lehet, hogy abban a méhkeréki földes pincében, vagy menekülés közben fogyta el a tizen-négy kiló egy részét? Nem volt válasz. Csak egy meglehetősen idegen dr. Voith József, akit a tükörben látott.”²⁵ Az *Isten hozott*-ban inkább az árnyékok azok, amik jelenlétét igazolnak – a múlt jelenlétét. Ezért jelennek meg az ellopott képek árnyékai a jelen helyszínein, büntetésként, hogy a lakosok ne feledjék el a múltat, amíg helyre nem jön valamiféleképpen az a kollektív bűn, amit a falu lakossága Klein Edén elkövetett. Bár itt is akadnak elbizonytalanító effektusok, hiszen volt olyan kép, amit pontosan délben készítek, ott nem lehetett árnyéka a tárgyaknak, embereknek.²⁶ Ahogy annak idején Klein Edére vetődött a gyanú árnyéka, úgy vetődött az ártatlanul elítélt, száműzött bűnbak miatt a falakra a múlt árnyéka. A jelenlét megkérdőjelezése szintén hangsúlyos elem. Példa lehet rá Jocó a drogos hallucinációk során a *Tánciskolában* – mikor a *kicsi Teiresziasznak* nevezett drog hatására testet vált Ildikóval. Vagy az *Isten hozott*-ban a *Klein-napló* szövege, a *Szentek Hárfájában* a holttesttel eltűnt Grynaeus személye.

21 Pl. *A kűkkölő, A rádiók*

22 *Szentek hárfája*: 56–106., 236., 266., 291.

23 Bényei (1997): 112–126.

24 *Szentek hárfája*: 25.

25 *Tánciskola*: 232–234.

26 *Isten hozott*: 23.

Az alapvető ontológiai bizonytalanság miatt az eredet témája fetisizálódik,²⁷ ez válik az egyik legfontosabb kérdéssé. Szilasi rá is játszik erre, mikor Árpádharagos és a tótok betelepülésének legendáit boncolgatja – és sorra emlegeti a békéscsabai legendákat, mondákat, a róluk szóló gúnyolódásokat,²⁸ de fikcionálja az egyik létező békéscsabai monográfia létrejöttének a körülményeit,²⁹ s a regényvilágban azonos szintre helyezi emergentív árpádharagosi legendáival.³⁰ De nemcsak a város lakóinak kétséges itt a genealógiája, hanem például az új személyazonosságot kapó Zádor-Ladiké, a törvénytelen születésű Bérese, a Bottoni-Both-Bottka családé, vagy épp a talált gyermek Palandoré. Az itt is megjelenő rekonstruált, vagy éppen feltételezett eredet is a mágikus realiztikus regények jellemző tematikai jegye.³¹

Az *Isten hozott*-ban is expliciten jelenik meg ez a genealógiai problematika és tematika. Gallér Gergely tabuként kezeli árvaságát, próbálja pótolni a hiányzó családot. Ezt ideiglenesen a falu közösségéből kiközösített kaliberben, Franczekben találja meg. Franczek személyére Bece és Metz szintén apaként tekint – a három fiú mindegyikének problémás az apához való viszonya. A regényben nemcsak Gergely árvasága tabu: a zsidó kultúrában Isten neve nem ejthető ki, csak körülírható, utalni lehet rá – ugyanúgy, mint teszi azt az *Isten hozott* elbeszélője, mikor az „*Örökkévalót*” emlegeti. A regénybeli „mennyei atya” képe helyén az Ószövetség büntető istene körvonalazódik, aki a bűn jóvátételéig átokkal sújtja a falu közösségét. Franczek szerepe is összetettebb egy egyszerű apapótléknál. Sárasságban tekintélyes pozíciót jelent a *kaliberség*, ami egyfajta kommunikációs képességet jelent a túlvilággal. Az idősebb férfi a mester pozíciójába kerül, igyekszik bevezetni a fiúkat a transzcendens és világi ismeretekbe egyaránt. Egyedül Gergely lázad fel időnként a férfi pozíciója ellen, és érti meg végül Klein Ede személyének jelentőségét. A *Tánciskolában* is hasonló felállást találhatunk – Jocó hol követi, hol elítéli Szalma Lajos karakterét.

A mester-tanítvány párhuzamnál szeretném felhívni a figyelmet a *Tánciskola* és a *Szentek hárfája* közös beidézett szövegegyüttesére – a Faust-toposzra. A *Szentek hárfájában* már a regény kezdetén felhangzik az idézet: „*lente, lente currite noctis equi*”³². Az idézet tulajdonképpen átvétel már Marlownál is – Ovidius *Átváltozások* című munkájából. Christopher Marlow

27 Bényei (1997): 113.

28 Pl. *Szentek hárfája*: 21.

29 Rell Lajos: *Békéscsaba népe*, In: Korniss Géza (szerk.): *Békéscsaba – történeti és kulturális monográfia*, 1930.

30 Példa erre az árpádharagosiak evangélikusainak éjfél miséje – Szilasi beszélt is ennek fiktív mivoltáról a békéscsabai könyvbemutatón.

31 Bényei (1997): 114.

32 *Szentek hárfája*: 23.

Doctor Faustus-át Kehrheim adja oda Ladiknak, amit meg is találunk hagyatékában – Kanetti nem is tudja értelmezni, hogy milyen jelentőséggel bír a könyv Ladik életében. Az idézet nem is igazán a száműzött kémhez, hanem sokkal inkább Makovicza Bálint – Makaóhoz tartozik, akinél a „*Silence. Silence. Makaó*.” zárómondat összecseng a regény elején megjelenő idézettel.³³ A *Tánciskola* szintén Faust történetét idézi fel – csak itt Thomas Mann tolmácsolásában kerül bevonásra a megkísértéstörténet. Míg Makoviczát lázálomok, víziók kísértik, s szinte megtébozólul, megnémul, addig Jocót és Szalma Lajos további tanítványait szakmai és személyes sikerekkel kecsegteti az álmokban és tudatmódosult állapotban vissza-visszatérő alvilági figura. A gonosz figurája a templomban is megjelenik a *Szentek hárfájában* karácsony éjszakán, az ünnepi prédikációra kiválasztott Máté-locusban,³⁴ mielőtt Grynaeus elköveti a gyilkosságot. Az *Isten hozott*-ban szintén alvilági figurák kísértene a falu lakóinak álmaiban – mindhárom műben motivikusan tűnik fel, vagy rántja le a szereplőket magával egyfajta démonikus hatalom.

Határok

A mágikus realiztikus regényeket jellemzően nyelvi sokszínűség hatja át, az élőbeszéd imitálása, karneváli tobzódás jellemzi, amit Bahtyin heteroglosszia terminusa fed le legpontosabban.³⁵ Mindhárom regény több nyelven szólal meg: a *Tánciskolában* annak ellenére, hogy tótvárosi történetről van szó, a várt szlovákkal ellentétben román nyelvű betétekre bukkanhatunk. Az *Isten hozott*-ban ógörög és héber szavak törnek fel a sárasságiakból ébredéskor.³⁶ A *Szentek hárfájában* a magyar mellett szlovák, latin, angol, német és olasz nyelven is szól a regény. Az elbeszélés polifon jellegét³⁷ a narrátorok sokasága és egyenrangúsága adja. Az író egy békéscsabai író-olvasó találkozón egy

33 *Szentek hárfája*: 23.

34 *Szentek hárfája*: 36. vö. Máté 10:26, illetve kontextusával (Máté 10:25 – Belzebubról).

35 „Nun umfasst Bachtins Konzeption der »Heteroglossie« bekanntermaßen mehr als lediglich stilistische Vielfalt im Roman. [...] Der Roman ist Bachtin zufolge dasjenige – das einzige – literarische Genre, das es vermag, die real existierende Sprach- und Stimmenvielfalt abzubilden und in ihrer ganzen Breite darzustellen.” Florian Gelzer: *Dialogizität und erlebte Rede – Spuren romanistischer Stilkritik in Michail Bachtins Romantheorie*. In: *Wirksames Wort* 1, 2006, 140.

36 *Isten hozott*: 115.

37 „[...] legalapvetőbb vonása az önálló, egymástól elváló szövegek és adatok sokasága, a teljes értékű szövegek igazi, gazdag polifóniája. [...] egyenrangú tudatok és világlátások sokasága kapcsolódik itt össze valamilyen esemény egységében, anélkül, hogy ezáltal a közöttük húzódó éles határok elmosódnának. Mihail Mihajlovics Bahtyin: *A szó esztétikája (válogatott tanulmányok)*, Gondolat, Bp., 1973, 32–33.

poháron prezentálta a regény szerkezetének logikáját. A pontos megjelenítéshez érdemes több oldalról, irányból megvizsgálni az adott tárgyat, de hozzátartozik az is, hogy a bemutatáskor az idő múlásával létrejött változásokat se hallgassák el. A regényben egy fejezetben belül akár több narrátor is megjelenik – a *Dalmand és Palandor* címűben Ladik és Kehrheim szólalnak meg felváltva – mintha ez is egy ahhoz hasonlatos játék lenne, mint amit beszélgetésük alatt közvetítésen hallgatnak. A narrátorok minden esetben homodiegetikus elbeszélők, ők maguk is a történet részesei: elbeszélői szubjektumuk, szerepük összemosódik a történet szereplőjével. Az időhatárok is elmosódnak a vizsgált regények narrációjában, néhol jelen idejűnek tűnik, néhol pedig retrospektív elbeszélői szerepet vesznek fel. De nem csak az elbeszélés és a regény cselekményének ideje kavardik össze.

Előfordulnak meredek stílusváltások mindkét műben, a tudományos hangvételtől a kötetlen élőbeszéd imitálásán keresztül megjelennek szleng elemek és tájszavak is. Tudományos a hangvétele például Szalma Lajos kiselőadásainak a kertben termő tudatmódosító szerekről, a *Szentek hárfájában* Ladik feljegyzései között található egy tanulmány az evangélikus templomról, az *Isten hozott*-ba a teológiai fejtegetések hozzák be ezt a hangnemet. Az élőbeszéd imitálása legélénkebben a kocsmajelenetekben tűnik fel, amire mindhárom műben bőven akad példa. A *Tánciskolában* a költői leírásokból gyakran kitűnik egy-egy szleng kifejezés,³⁸ míg az *Isten hozott*-ban hasonló funkcióval bír a tájszavak használata.³⁹ A regények mindegyike tartalmaz az írással kapcsolatos önreflexív megnyilvánulásokat. Újszerű, friss leírás például Kanetti mód-szere, mikor a falfirkákkal festi le a rendszerváltás utáni várost, és emeli ki a műfaj öniróniáját: „*A bolondok neve mindig a falon ragad*.”⁴⁰

Mindhárom regényre jellemző elem a tilalmak áthágása, a határok átlépése is: mágikus realista regények sajátossága formailag és tematikailag egyaránt, hogy keveredés, elmosódás, valamint túlzás, mértéktelenség, fölösleg mutatkozik meg bennük.⁴¹ A túlzások megjelenhetnek burjánzó szóvirágokban, de hosszabb digressziókban is, melyek nem olyan erősen kapaszkodnak a történet főszálához. A történetek sokaságából az olvasó választhatja ki a történet útvonalát, s a látszólagos zsákcák, töredékek is hozzátartoznak a regény világába.⁴²

Ezekben a regényekben a fontosabb cselekmények igen gyakran a város peremén, határvidékén játszódnak, ahol már nem ugyanazok a szabályok érvényesek,

38 Szadizsak, be vannak tépve, csulázott, zöld stb.

39 Mászkós, fujtós, kanta stb.

40 *Szentek hárfája*: 228.

41 Bényei (1997): 126.

42 John Haffenden: *Novelists in Interview*, „Salman Rushdie” London, Methuen, 1985, 239.

mint a központban: felvillanhatnak itt Dalmand és Palandor vallatásai Germinában, vagy Szalma Lajos kirándulásai hobbitelekre. A vizsgált regényekben a szexualitás is jelentheti ezt a határátlépést. Mindhárom regényben egyfajta belterjesség figyelhető meg, a monogámia teljes hiánya. Barátok, rokonok osztoznak ugyanazokon a nőkön. Grecsó regényeiben a szexualitás szinte minden esetben rituális jelleget ölt, és fontossá válik az aktus résztvevőin kívül a mester szerepe is, aki a beavatást felügyeli, szemtanúként követi, néhol pedig átveszi az irányítást a másik teste fölött. Mágikus realista regényekben gyakran megjelenő elem, hogy a test szemiotizálódik, önazonosságot létrehozó nyelvi elemmé válik – véletlenül nem ad a *Teremtő egy gyönyörű lány szájába petárdát* olvashatjuk az *Isten hozott* fedőlapjának idézetét, de Judit lebénulása a *Tánciskolában* és Dalmand csonkasága, vagy Kanetti tolókcocsiba kerülése is indokolt: Judit bátyja kicsapongásai miatt bűnhődik, míg Dalmand és Kanetti a rendíthetetlen nyomozás következtében kerül korlátozott helyzetbe.

Mágia és realizmus

Klein Ede naplója az *Isten hozott* főhőseinek egy olyan tudást birtokló írás volt, aminek újbóli megszerzését és tartalmának megfejtését tűzték ki fő célul. Makaó úgy vélte, *Tranosciusa* még a legzavarosabb, legdémónibb helyzetben is megvédi őt, az apokaliptikus leírások a könyv elvesztése után következnek. Jocónak a nagyon vágyott, hirtelen felindulásból megvásárolt kerékpárja szimbolizálta a szabadságot, Szalma Lajosnak a kertjében termett növények nyitották ki a harmadik szemét. Ezek talizmánok, fetisizált tárgyak, melyeknek leírása közben „az elbeszélés egy eleme mintegy behatol a történetbe, hogy ott hozzon létre valami változást – „vagyis a nyelv ilyenkor mintegy úgy lép ki referencialitásából, hogy közben mégis megnevez”⁴³ – írja Bényei a talizmánokról. Hasonló, a művekben fellelhető tematikai elemeket sorol fel, amelyek jellemzik a mágikus realista szövegeket. Például a névmágia – ahogy Gallér Gergely felvállalja a Klein vezetéknévét, megszűnik a falut sújtó átok. A *Tánciskola* több hőse is képes gondolatokat kitalálni (Csicsely, Judit). Szalma Lajos az alkimista pózban tetszeleg. A *Szentelek hárfája* evangélikus temploma pedig a híresztelések szerint el van átkozva, az Omasztagyilkosság után nyomozók pedig baleset áldozatává válnak. De főképp nem ezek miatt állíthatjuk egy regényről, hogy mágikus realizstikus mű.

Bényei az apokrif fogalmát látja bevezetendőnek: egyrészt, mert ezek a művek a szakrális szövegek formái eljárásaival élnek, csak autoritással nem rendelkeznek, az igazsághoz való transzcendens viszonyal. A történelemhez való viszonyt is ehhez a fogalomhoz köti: bizonyos eseményeket korrigálnak, vagy eddig

43 Bényei (1997): 98.

rejtett, másfajta kontextusba és okozatiságba helyezik azokat.⁴⁴

Mágikusnak nem szakralitásuk miatt nevezik ezeket a szövegeket, nem is amiatt, mert egy ősi-mitikus világrendet teremtenek a racionalitással szemben. A mágikus realizmus az átváltozás és a mimézis aktusát rejt magában,⁴⁵ ezért is van különös szerepe a referencialitásnak, hogy folyamatában váljon láthatóvá az imagináció során, melyik elemből mi lesz. A mágikus realizmus ebben a felfogásban a világ nyelv általi újraalkotása.⁴⁶

A vizsgált regények nem feltétlenül dobozolhatóak be csak a mágikus realizmus kategóriájába. De kétségtelen, hogy a kortárs magyar próza több képviselője is ehhez a műfajhoz közelít, alkalmazza akár a fent említett retorikai és tematikai elemeket. Ezekhez a művekhez legközelebb állónak Darvasi prózáját érzem, aki szintén az ambiciózus, fiatal dél-alföldi író-nemzedék tagja. Erre a frissnek mondható jelenségre, új irányvonalra szerettem volna felhívni a figyelmet a művek olvasása kapcsán.

3. Békés-csapda – avagy a fikcionalás aktusai

Iser a fikcionalás aktusairól szóló tanulmányával nagy hatással volt azoknak a kortárs műveknek az értelmezésére, melyeket a realizmushoz való visszatéréssel jellemeztek. Írásában arra mutat rá, hogy a referencialist a fiktívvel oppozícióba állító értelmezések idejétmúltak, nem adekvátak. Ezeket a fogalmakat szembenállás helyett az imaginárius terminust bevonó viszonyrendszerben mutatja be. A határesetekre is kitér: mikor a fikcionális szöveg a valóságnak megfeleltethető realitáselemeket tartalmaz.

„Ennyiben tehát a fikcionális szövegben egy világosan felismerhető világ tér vissza, mely azonban magán viseli a fikcionalitás jegyét. E világ tehát zárójelbe van téve, hogy tudtunkra adja: az ábrázolt világ nem egy adott világ, csak úgy kell érteni, *mintha* az lenne. [...] A zárójelbe tétel jelzi, hogy az ábrázolt világhoz fűződő minden „természetes” beállítódásunk felfüggesztendő. Ennek következtében az ábrázolt világ nem is öncélúan tér vissza, s nem merül ki egy olyan világ jelölésében, mely már előtte adva volt.”⁴⁷

A „mintha-szövegeknek” a befogadáselméleti hatásuk is egészen más, mint azoknak a szövegeknek, melyek nem akarják a realitás érzetét kelteni. A mintha-szövegek esetében azonban, az a szövegvilágolt olyanakká képzelte el, mintha az igazi volna, az összehasonlító elemek konkretizálódnak, és átlépik a

44 Bényei (1997): 142.

45 Bényei (1997): 74.

46 Bényei (1997): 80.

47 Wolfgang Iser (1997): 70.

szövegvilágolt.⁴⁸ Iser emellett a kettős irányultság mellett hangsúlyoz egy másik lehetséges következményt, ami a vizsgált korpusz szempontjából jelentőséggel bír:

„Ha a Mintha módusza képes a befogadóból a beállítódásainak megfelelő aktivitást és képzeleti tevékenységet is kiváltani, hogy ezáltal reakciókat hívjon elő, akkor felmerülhet a kérdés, vajon az irrealizált szövegvilág mennyire birtokolja az általa működésbe hozott elképzelhetőség visszahatásait a befogadóra. Más szóval: vajon a Mintha nemcsak a zárójelbe tett világgal kapcsolatban leírt határátlépésnek az okozója, hanem még egy ugyanilyennek, ami a befogadóból kiváltott aktivitást illeti?”⁴⁹

Ez a hatás a befogadókra mindkét esetben tudatos koncepció részét képezi a vizsgált szövegekben. Közismert tény a Grecsó Krisztián körül kirobbant médiabotrány, ami a *Pletykaanyu* megjelenését követte. Szegvár lakosai identifikálták magukat a novelláskötet szereplőivel, és perrel fenyegetőztek, míg a szakma elismerően nyilatkozott a pletyka műfajának újragondolása és beemelése, a játékos nyelvezet és a vidéki milió érzékletes megalkotásával kapcsolatban. Az *Isten hozott*ban nem csak ez motiválta a megjelenített települések előképűl szolgáló város- és falunevék elferdítését, átírását. Tótváros neve magában foglalja attribútumát is, vagyis hogy tótok, magyarországi szlovákok lakta településről van szó. A száműzött vagy önkéntes száműzetésben élő fiú, bár hangoztatja, hogy választott otthonáról van itt szó, ide sem illeszkedhetett be. Tótváros utcáit járva, a szobrokat szemlélve is sárasági barátainak szemével tekinti a műalkotásokat.

„Tótvárosi magányos sétáim alatt elképzelem azt is, mit mondott volna Bece a földmérő-szoborra akkoriban, mikor még ízig-vérig sáraságiak voltunk. [...]

Az új Bece cinikusan nevetne; micsoda szívszorító erőlködés, vetné oda. [...]

Dezsőt [...] temérdek alkalommal elképzelem, mire hogyan reagálna és mitől rázná ki a hideg. Arról is megpróbáltam fantáziálni, hogy milyen volna ő itt, úgy, hogy otthonosan érzi magát. Igaz, ez nem sikerült, mert újra és újra azt láttam magam előtt, ahogy ostoba falusi vendégként egyre zavartabban viselkedik. A földmérő szobornál például úgy tenne, mintha egy nevetséges szobor elemzése után el tudná dönteni, helyes volt-e egy idegen lelkű, átok és örökség nélküli

48 Iser (1997): 75.

49 Iser (1997): 76.



Magvető Kiadó, Budapest, 2011.

város könyvtárába szegődnöm.”⁵⁰

Itt a mintha-effektust, Szilasi terminológiájával élve, a fitogatott figuráció⁵¹ adja. Egy létező szoborról alkotott, Gergely fantáziájában megjelenő interpretációban is igyekszik hűen leírni, hogyan értelmeznék barátai a műalkotást. Még képzelődéseiben is összeveti a vágyai szerinti és a reális válaszokat, és végül egy valósnak vélt szöveget alkot. A sáraságiasságát levetközni nem tudó Gergely Feketevárosban sem talál magára, miközben otthonától is eltávolodik. A sáraságiak szemében – ami a kollektív tudatnak köszönhetően részben Gergely aspektusát is képezi – Sárasághoz viszo-

nyítva Tótváros egy unalmas, sivár, örökség nélküli hely. Nem választott otthon ez, mint amit olvasóival a regény elején elhitetni kíván az elbeszélő, hanem a zsidó kultúra archetipusának: a bűnbak száműzetésének helyszíne, a sivár pusztaságnak megfeleltethető helyszín – így térhet a főszereplő a regény legvégén identitása felvállalásával, megtalálásával haza.

Másik regényében, a *Tánciskolában* szintén a száműzetés helyszínékként jelenik meg Tótváros, mind a bukott karrierű, „bukott angyal” Szalma Lajos, mind Voith Jócó részéről. Tótváros értelmezésénél a mottó lehetne akár az egyik közhelyes békécsabai falfrírka is: „A valóság csak azoknak való, akik nem bírják a drogokat.” A szöveg fő mintha-retorikai alakzata, ahogy megalkotja ezt a szövegvilágolt, az alul-imaginált szigetek⁵² létrehozása. Eleinte egyszerű képletnek tűnik a fiktív-referencialis határok elválasztása – módosult tudatállapotban jelennek meg a valóstól eltérő elemek –, de ez a szöveg is

50 *Isten hozott*: 59.

51 Az alakzat tulajdonképpen megfeleltethető a Bényeinél említett burjánzó figurativitás terminusának. Szilasi László: *A referencia-illúzió a mai magyar prózában – mintha-változatok*, Lettre, 2006, 63. szám – <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre63/szilasi.htm>

52 Szilasi így foglalja össze a terminus kiemelendő tulajdonságát, az alul-imaginált szigetek szövegvilágolt képző erejét: „[...] kivételes összetettségben és részletezettségben jeleníti meg az imagináció túlhatalma által uralt fikció-képzés azon legvégtetesebb, ugyanakkor igencsak konvencionális eseteit, amelyeken belül a referencia illúziója és a realizmus megteremtésének lehetősége esetleg tényleg létrejöhet. A referencia illúziója e színes, többszörösen túljelölt terek által körülölelve, általuk becsomagolva, ám felületüket néhol áttörve valósulhat csak meg.” Szilasi, 2006. i.m.

csak a látszatát kelti egy realista olvasási módnak: a szereplőkről józan állapotban is kiderülnek imaginárius képességek, elemek, mint például Csicsely gondolatolvasó-képessége. Csicsely alul-imagináltság szempontjából központi figura: az elbeszélő folyamatosan kételkedik mágikus képességeiben, valamilyen turpisságot sejt a csodák mögött – krumplipucolós mutatványa, mikor tenyerében megjelenik a semmiből egy tisztára pucolt krumpli, majd a „varázslat” önleplezése is ilyen elem. Ismét bonyolultabb a helyzet egy egyszerű trükknél: mikor Jocó a varázslat megismétlésére kéri Csicselyt, nem tudja reprodukálni az akciót, Jocó vélekedésével ellentétben:

„Jocó az első mondatoknál elgondolkodott, aztán minden átmenet nélkül megkérte Csicselyt, hogy mutassa meg a krumplis trükkjét, eszébe se jutott, hogy a mutatványhoz nem elég a módszer, de burgonya is kell hozzá. Csicsely szemén átvillant valami, valami méltatlankodó hév, nem tiltakozott, úgy nézett Jocóra, mint egy árulóra, egy valamikori jó pajtásra, aki nyeglen kifecsegi a titkait.

– Nincs nálam krumpli.

Jocó különös gomolygást érzett a gyomrában, malícia volt benne, indulat, erő, és mindezek úgy örvénylettek ott, akárha egy tárcsás mosógép keverné őket, szinte rosszul volt, [...] miközben a jobb kezében érezni vélt egy a semmiből megjelenő, tisztára mosott, meghámozott, egészséges burgonyát... Rémülten figyelte kezét, [...] Oidipusz nézhetett így, mikor megértette, hogy az a kereszteződésben megölt férfi az apja volt...

Nem volt ott. Szerencsére nem volt a kezében semmi.”⁵³

Jocó tudatában összemósódik a hallucinációk és a kispolgár valós világa, már testi tüneteket is produkálva. A fenti jelenetben még a gyakran emlegetett intertextus jelentőségét is fölülírja. A két Grecsó-regényben a mintha-hatást a testiség, a materialitás, mint az (ön)kontroll, önazonosság egy lehetséges nyomaként való tételezéssel is erősíti.

Szilasi regényében is egy összetett szöveg- és regényvilágot tapasztalhatunk, ami az előzőkhez hasonlóan egy „mintha” előjelével ellátott világot tár elénk színes, gazdag eszköztárral. A szerző jól kiismeri magát ezek közt a retorikai alakzatok közt, hiszen egy tanulmánya is megjelent a referencia-illúzió határán egyensúlyozó kortárs magyar regényekről.⁵⁴ Ebben az írásban hat olyan retorikai elemet sorol fel, mely a referencialitás illúzióját adja olvasóinak. A kiazmus metaforáját, a fitogtatott figurációt, a cselekményalakító és megnevezett trópusok, a deviancia és konvenció, a matéria és az alul-imaginált szigetek csoportjait különíti el. Több példát is lehetne említeni ezekre az alakzatokra a *Szentek hárfájából*. A kiazmus metaforá-

jára jó példa a *Kanetti és Omaszta* című fejezet elején található Árpádharagos- városleírás, amit Olaszországgal, Nyugat-Európával vet össze⁵⁵, sőt a *Nyugat* folyóirat egy tanulmányát is beemeli itt hivatkozással együtt.⁵⁶ Ahogy a nyugatba beleízlő⁵⁷ Kanetti hazakerkezik, és elszívja utolsó West cigarettáját, undorral fordul a rendszerváltást éppen csak az elbeszélés idejében megülő kelet-európai, kelet-magyarországi kisváros felé. A változások irányát leginkább a falfirkák mutatják.

A cselekményt továbbblendítő beszélgetések igen gyakran kocsmákban zajlanak, melyek tipológiáját, leírásait egyébként Grecsó regényeiben és a *Szentek hárfájában* is megtalálhatjuk. A kocsmák jellemzik törzsközösségeiket, vagy éppen fordítva, a beszélgetések jellegétől függően látogatják a szereplők hol az Olvasót, hol a Kishajót, a Strigát stb. A városokat egyrészt a kocsmatipológia tekintetében, másrészt a fejezetcímadó főszereplők aspektusából száműzetésnek megült helyszíneként, harmadrészt a kulináris élvezetek, különlegességek⁵⁸ és a peremvidékek kultiválása szempontjából hasonló helyként ábrázolja a két szerző.

A nyomozás aktusáról szólva érdemes pár szót megemlíteni, különösképp, ha a *Szentek hárfája* szövegvilágát vizsgáljuk. Ladik nagyon pontosan leírja személyes tárgyaihoz való viszonyát, hozzájuk tartozó emlékeit, kötődését. Ilyen például az öltözéke vagy a Kehrheimtől kapott Goethe-kötet – a *Vonzások és választások* (a szövegben első megjelenésekor *Wahlverwandschaften* címmel),⁵⁹ amit Dalmand látott el marginális jegyzetekkel. Ez Kanetti számára már nem válik jelentéssé, nem tűnik fontosnak a Ladik-múzeum tételes listájából. Sőt, több olyan információ mellett is elsiklik, amely Ladik történetében központi jelentőségű volt (Marlow, Bottoni szerepe), és olyanokat emel ki, amelyekről Ladik saját elbeszélésében még csak említést se tesz (például a Kipling-kötet alapján készített skicc).⁶⁰ Itt az olvasó ismeretei nem kerülnek átfedésbe a negyedik fejezet narrátorának ismereteivel, az olvasó többet tud a regény homodiegetikus elbeszélőjénél

– a narrátor megbízhatatlanná válik.⁶¹ Így az olvasás jelentésteremtő aktusa⁶² kétszeresen is játékba, mozgásba hozza az eseményeket – egyrészt a szöveg belső szabályrendszerében nyomon követhetjük, hogyan sikkadnak el információk, és hogy nyerne jelentőséget és válnak az értelmezés alapjává más adatok, amelyeknek eddig nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget (pl. Ladik fotói). Másrészt az olvasó, aki betekintést nyerhetett Ladik beszámolójába, amit Kanetti nem tehetett meg, felülbíráhatja Kanetti értelmezését, vagy pedig Ladik elbeszélését kell megbízhatatlannak vennie – tehát az, hogy melyik elbeszélő és narratíva kerül legitimált helyzetbe, implikálja a válaszoló olvasó megjelenését.⁶³

A fitogtatott figuráció szintén jelen van a *Szentek Hárfájában*. A valóságkeltés eszköze például, hogy a Ladik és Béres történetéről szóló részben, a nyomozási jegyzőkönyvet imitáló (mely szövegtípus amúgy is a valóság, az események pontos lejegyzését szolgálja) elbeszélésben a politikai állásfoglalást kifejező részek kihúзва, de mégiscsak jelen vannak. Duplacsavart helyez el itt is, mint ahogy teszi azt a szerző az Ottlik-mottó esetében is, melynek következtében Békéscsaba a hiányával válik jelenvalóvá a regényben.⁶⁴ Mindenesetre egy város szövegszerű megteremtése függ az elbeszélő attitűdjétől, nézőpontjától, melyben a megfelelő találás (imagináció) esetén ugyanúgy beleillenek és az olvasó számára is befogadhatóvá, koherenssé válnak a fiktív elemek és a valóságtartalommal rendelkezők egyaránt.⁶⁵ Szilasi tanulmányának sorait szeretném a fejezet zárásaképp idézni, hogy miért is kell az ilyen típusú regények esetében a fikcióhoz való viszonyt tisztázni:

„A referencia kérdéseinek részletes tisztázása nélkül aligha fog egyhamar elmúlni a jelen állapot, amelyben (azt hiszem) a legtöbbünk hajlamos azonnal, lelkesen és nagyon hangosan realizmust kiáltani, ha olyan szöveggel találkozunk, amely ellenőrizhetőnek

vélt tényeket rögzít, hagyományos műfaji modelleket követ és nem vidám.”⁶⁶

4. Emlékezés, emlékezet, írás

Az emlékezés aktusát két aspektusból vizsgálom. Az első Bartlett (re)konstruktív emlékezet-elmélete. Eszerint a világról való tudásunk az addig elsajátított sémákra épül rá, szélsőséges esetekben azokat valamelyest átalakítja, de a történetek elmesélése, rekonstruálása, a felelevenítés során nem a megtörtént, hanem a sémák segítségével elraktározott információt adja elő az emlékező személy.⁶⁷ Az *Isten hozott*ban és a *Szentek hárfájában* (amelyek a harmadik regénynél sokkal erősebben építenek a krimi műfaji hagyományaira) is problémát vet fel a nyomozás során a vallomások különbözősége.

„A gyilkosság leírása minden esetben a legapróbb részletekig egybevágott. Eldördül a lövés, eloszlik a füst – ettől kezdve azonban mindenki mást látott, hallott, vélt érzékelni. Minden tanúvallomás alapjaiban különbözött. Ahs, akinek pedig a dobozolás és csoportosítás volt a módszere, ebben az esetben egyszerűen képtelen volt létrehozni a halmazait. Minden egyes vallomás külön dossziéba került.”⁶⁸

A *Szentek hárfájához* hasonlóan az *Isten hozott* szereplőinek is meggyűlik a baja az emlékezettel: a *Klein-napló* nyilvános felolvasásán történeteket igyekszik Gergely rekonstruálni. Bonyolítja a dolgot, hogy a narrátor egy emlékezésről szóló történetet is emléken keresztül mesél el:

„Dezső és Ignác a botrány után néhány héttel kilopták a naplót, Dezső pedig, mint egy önkéntes kishíró, fölolvasta a régi téesziroda és a faház mögötti bozótosban az összesereglett kíváncsiskodóknak. A hallgatósággal szokatlan dolgok történtek. Az utólagos élménybeszámolókat egyetlen biztos pontjának az tűnt, hogy Klein Edéről szó esett a bizonyos írásban, amin ezek után hamarjában rajta ragadt a Klein-napló elnevezés. Ezen apróságon kívül azonban mindenki teljesen másra emlékezett...”⁶⁹

Az emlékezés hitelességének lerombolásával az elbeszélhetőség is megkérdőjeleződik, hiszen mindkét regény esetében homodiegetikus elbeszélővel van dolgunk. Az emlékezés komplexitását Grecsó első regénye tetézi a kollektív emlékezet fogalmának egyszerre történő beemelésével és törlésével. „A józan paraszti közöny törli és megújítja a kollektív emlékezetet, túlélőképessé és állandóvá teszi a falut – nemzedékek váltják egymást a kis térben, anélkül, hogy valójában

66 Vö. 51. lábjegyzet.

67 A rekonstruktív emlékezetéről és a sémaelméletéről bővebben vö. 2. lábjegyzet.

68 *Szentek hárfája*: 65.

69 *Isten hozott*: 113.

61 Paul Ricoeur: *A szöveg világa és az olvasó világa*. In: *Narratívák 2. – Történet és fikció*, Kijarat, Budapest, 1998, 16–17.

62 Ricoeur: 22–23.

63 Ricoeur: 18.

64 „Ottlik ebben a kis szövegében arról beszél, hogy egy írónak arról kell írnia, amit ismer, emiatt neki Budáról kell írni, mert Buenos Aires, Hongkongot, Szevasztopot, Békéscsabát nem ismeri. Gondoltam, Békéscsabát akkor én kiveszem, és akkor a mottó az ellenkezőjét fogja jelenteni az ellenkezőjének. Kettős csavar: Békéscsaba a hiányával van jelen ebben a könyvben” – nyilatkozta Szilasi a békéscsabai író-olvasó találkozón. A beszélgetés szövege itt olvasható: Elek Tibor: „*Igazság van, létezik valahol, csak mi, emberek nem férünk hozzá*” – *Beszélgetés Szilasi Lászlóval*, Bárka, 2010, 6. sz.

65 Renate Lachmann: *Erzählte Phantastik – Zu Phantasiegeschichte und Semantik phantastischer Texte*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2002, 238–270.

53 *Tánciskola*: 237–238.

54 Vö. 51. lábjegyzet.

55 „Végignéztam a sorban álló Lada taxikon, aztán elindultam a központba gyalog, centro storico.” *Szentek hárfája*: 212.

56 A Makaóra várakozó Dalmand és Palandor szintén a *Nyugatot* olvassa a merénylet előtt, bár erre csak a cikkek címéből következtethetünk.

57 Ezt mondja ki szó szerint a felidézett „Taste the West!” óriásplakát is.

58 Mint például a haragosi lókolbász elkészítésének a leírása, ahol végül a ló húsát saját beleibe töltötték vissza, nem mindennapi problémákat vetve fel ezzel – például a külső-belső oppozíció felbontását.

59 *Szentek hárfája*: 115.

60 *Szentek hárfája*: 241.

bármilyen változna. A falusiak megkopott ruhaként öltik magukra elődeik sorsát, a külvilág létezéséről pedig jóformán tudomást sem vesznek.”⁷⁰ A kollektív emlékezetet viszont a falu egyik tekintélyes kalibere tagadja a regény egyik fő konfliktusának, a „nagy összevesszés” tabujának kimondásakor.

„Azt gondolod, hogy az Írás más alakjai kevésbé fontosak erre felé? Éppen annyira fontosak, mint ők, és éppen annyira lényegtelenek is. Tényleg úgy vélted, hogy itt meg van jelölve minden idő? Hogy csupa jeles nap az élet, és mert néhány nyavalyás szellem visszamászkal, közös múltunk is van? Közös tér – közös idő? Jellemző! Ilyet is csak egy magadfajta, gazdátlan nyomorult találhatott ki!”⁷¹

És itt rátérhetünk a másik sarkalatos pontra az emlékezéssel kapcsolatban – az Íráshoz, a krónikás szerepköréhez. A fent említett sorok egy szakrális írásra, a Bibliára utalnak, de szakrális pozíciót kap a gépelésben elszabadult Pannika néni is, aki megfélemlített helyzetében ezt tagadni igyekszik:

„Pannika néni csak annyit tudott mondani Dezsőnek, hogy sohasem volt még ekkora élményben része. Úgy érezte, a nyelv után vágat. [...] Nemcsak a keze, de az egész teste önállósította magát, olyan volt, akár egy pümkösi zongorára vagy egy hajnali szerelmeskedés. [...] De állj! Sehova tovább. Ő a többiről nem tud. Se aszúborrá, se salakká nem változtatott semmit, ő nem művész, nem kaliber, ő csak kopírozni tud, szóról szóra azt írta, amit a tévészelnök mondott.”⁷²

Az emlékezést itt egyrészt a politikai rendszer, a megfélemlítés korlátozta. A politikai befolyásoltságú emlékezést vagy feledést Szilasi regénye egy ironikus megjegyzéssel kommentálja: „Úgy tűnt, tulajdonképpen mindenre van szemtanú.”⁷³ Visszatérve az *Isten hozott*hoz, Pannikát a begépelte szöveg kapcsán szabotázs vádjával meg is hurcolták. De az emlékezés a gépelt iromány szövegével kapcsolatban is eltér a falu lakosságánál – és itt írja vissza Grecsó újfent a kollektív emlékezés aktusát, mert a napló felolvasását végighallgató falusiak saját sorsukat vélték kihallani, míg mások halottaskönyvnek titulálják az írást. A mű végén pedig Metzők csak üres lapokat találnak a *Klein-napló*ban, Gergely önmagára találása, a megbocsátás kitörölte az átkot, ami a falut a meghurcolt Klein Edére emlékeztette.

Szilasi regényében Kanetti figurája foglalkozik az írás jelentőségével, és veti fel a platóni kérdést, hogy ha leírunk valamit, azzal elveszünk-e a lehetőséget, hogy memóriánkat trenírozzuk, míg ha nem írjuk le, nem dokumentáljuk az eseményeket, azok könnyen fele-

désbe merülhetnek. „Megírtam, megsemmisítettem, semmire nem emlékszem belőle.”⁷⁴ – írja a narrátor Kanetti a rábízott feladról, a tetszőleges témáról megírt tanulmányról. „A szó elszáll, az írás marad” közhelyét visszaírja az elbeszélés a falfirkákkal is, amiket rendszerint letörölnek, lemosnak. Így van ez az ’56-ban az Olvasó ablakára felírt Dante-idézzel, amit végül egy másik írással, egy lejárt *Népszabadság*-gal törölnek le az üvegről.⁷⁵ Erre a jelenségre reagál ironikusan Kanetti volt tanára a következőképpen: „*A bolondok neve mindig a falon ragad.*” Kanetti összevesszése munkájáról, az írással kapcsolatos következő megnyilatkozás egyfajta visszaírást képez. A megmaradt töredékekből már nem tudja rekonstruálni a dolgozatot, és a tanulságot sem látja meg benne, a tanulmány egésze action gratuiitá válik. „Mintha sohase is lett volna. Mintha létre se jött volna. Tátong a helyén egy lyuk, rés, repedés, rianás, ami már soha többé nem fog tudni betömődni.”⁷⁶

A *Tánciskola* emlékezet-struktúrájának érdekes eleme a kezdő jelenet, mikor a Szalma Lajos sárga permetezőjének működése közben keletkezett ritmus indítja el a képekben, jelenetekben felvillanó emlékeáradatot. Abban ez a regény is kapcsolódik a másik kettőhöz, ha az emlékezést vizsgáljuk, hogy a narrátor itt egyben a történet szereplője is, a homodiegetikus elbeszélő, önéletírást, memoárt imitáló elbeszélés-módja az emlékezet és az önéletírás kapcsolatára hívja fel a figyelmet. Ez egy problematikus pontja és egyedi vonása is a fiktív autobiografikus szövegeknek. Akadályt jelent az emlékezet, vagy annak hiányosságai a szavahihetőség, a referencialitás (hitelessége) miatt. Az emlékezet hiányosságai pozitívvá is válhatnak, amennyiben az elbeszélés mikéntje is megfigyelés tárgyává válik. Így megfigyelhetővé válnak az egyéni és a kollektív emlékezet sajátosságai.⁷⁷

5. Befejezés

A három regény adekvát részeinek tematikai, stilisztikai és retorikai vizsgálatával rá lehetett mutatni a mágikus realizmushoz közel álló elemekre. A regények több hasonló formai és tartalmi jeggyel rendel-

keznek, bár igen gyakran eltérő funkcióban, amire igyekeztem rávilágítani. Az összevetés jelentőségét egyrészt abban látom, hogy felhívja a figyelmet erre a kortárs prózában egyre jobban terjedő jelenségre – a realizmus illúzióját keltő irányzatra – jelen esetben Szilasi László és Grecsó Krisztián regényei kapcsán. Másrészt felhívja a figyelmet a naiv olvasat veszélyeire is: a fiktív-referenciális opposíció kódfejtésének

értelmetlenségére, lehetetlenségére. Személyesen is sokat tanultam a vizsgálat során, hiszen békéscsabai-ként nehéz volt kivonni magam a referenciális olvasat alól. Ettől függetlenül szilárd meggyőződése, hogy minél nagyobb rész kerül az olvasó- és a szövegvilág halmazainak metszetébe, annál élvezetesebbé, izgalmasabbá, annál inkább kihívássá válik az olvasás, az értelmezés.



Fény-tér (1999; üveg, fémgőzölt, ragasztott, csiszolt, polírozott; kétrészes; 42x40x38 cm)

70 Koncz Tamás: *A forradalmár és a szemtanú*, Új Könyvpiac, 2005. szeptember 9. <http://www.ujkonyvpiac.hu/cikkek.asp?id=1298>

71 *Isten hozott*: 292.

72 *Isten hozott*: 113.

73 *Szentek hárfája*: 234.

74 *Szentek hárfája*: 218.

75 „Az oroszán egy napja többet ér, mint a birka száz esztendeje.” – 228.o. Vö. „Meglio. Vivere. Un. Giorno. De leone. Che. Cento. Anni. Da pecora.” – 194. A Dante-intertextus szerepe azzal is bonyolódik, hogy a falra felírt idézetet a bent ülők nyelvtanilag kijavítják – ezzel rombolva patetikusságát, és kifejezve azt a kettős irányú retorikát, hogyan lehet elterelni a figyelmet egy tárgyról, miközben arról beszélünk.

76 *Szentek hárfája*: 245.

77 Philippe Lejeune: *Emlékezet, dialógus, írás*. In: *Önéletírás, élettörténet, napló*, L'Harmattan kiadó, Bp., 2003. 138.

► TÓFALVY ÉVA



Gyulától Kazohiniáig

„Szathmári Sándor a jelenkori világ nagyszerű satirikusai közül való, és egyenrangúként foglal helyet nagy és világszerte ismert fivére: Swift, Wells, Anatole France, Madách és Karinthy mellett.”

William Auld, 1964

Szathmári Sándor, a magyar utópiarövidelmek mestere nem készült írónak, s hogy mégis az lett, ahhoz az a harminc viszontagságos év kellett, amely születésétől első regénye első fogalmazványáig eltelt. Az íróvá válás rejtélyes útját nemzeti és személyes tragédiák tették számára olykor elviselhetetlenül nehézé. Ez az életút Békés megyéből indult, és időnként vissza-visszakanyarodott a szülőföldre, s volt két olyan év az író életében, amelyet Békés megyei mikrokozmoszban töltött, s mint majd látni fogjuk, ez volt az egyik legfontosabb szakasz az életében.

„Az író: öröklött képességei, az alkat, gyermekkorának emlékeztető élményei, a szülőföld, az átvett tradíciók, a nemzet, s a szellemét termékenyítő áramlatok.” – Ezt Németh László Móríc Zsigmondra vonatkoztatva írta, de tulajdonképpen minden íróra érvényes.

Honnan és hogyan, milyen poggyással érkezett Szathmári a magyar irodalomba?

Gyulán született 1897 június 19-én. Szathmári Sándorként anyakönyvezték, ez is maradt a hivatalos neve, viszont szépirodalmi műveit „i” végződéssel jegyezte, megkülönböztetendő magát apjától, aki több könyvet publikált Szathmári Sándor néven. Igaz, ezek jogi és pénzügyi szakkönyvek voltak, de a névazonosság egy lexikonban vagy katalógusban zavaró lehet.

Szathmári mindkét szülője református polgári családból származott, mindketten tisztas jómódban nőttek fel, és szép reményekkel kezdtek hozzá közös életükhöz.

Édesapja Debrecenből került Gyulára. Jómódú, művelt családból származott, az ő apja, Szathmári Pál, asztalosmesterként műhelyt tartott fent, és bőkezű adományozóként volt ismert. Szép összeggel járult hozzá a Zenede alapításához is. A Debreceni Református Kollégiumban taníttatta fiát, aki miután megszerezte jogi diplomáját, állami szolgálatba állt, s mint állami tisztviselő került első szolgálati helyére, Gyulára. Ott ismerkedett meg Losonczy-Szizjártó Margittal,

akit hamarosan feleségül vett. Felesége apja patikus volt, Szeghalmon volt gyógyszerész.

Losonczy-Szizjártó Margit egyetlen lány volt, aki annyi szeretetet kapott gyermekkorában, hogy felnőttként ép lélekkel tudta átvészelni a rá váró életet, ami sorscsapásokkal volt teli. Az évek során tizenegy gyermeknek adott életet, közülük négyet eltemettek, s a többi is csak nagy áldozatok árán tudták felnőni. Első otthonuk Gyulán átmenetinek bizonyult, az elkövetkező évtizedekben jó párszor költözködtek, így a stabil, nyugalmas otthon örökre vágyalom maradt a család számára, amit az apa, aki tudta, hogy mit vállal, amikor állami szolgálatba lépett, belenyugvással tűrt, azonban az édesanya és valamennyi gyermek megsínylett, különösen a leendő író.

Szathmári mindvégig ideálisnak találta szülei házasságát, amelyben a bekövetkező tragédiák ellenére megmaradt az egymás iránti szeretet és megbecsülés.

A házaspárnak Gyulán három gyermeke született, Sándor volt a harmadik. Két idősebb testvére azonban meghalt, így ő lett a legidősebb gyermek a családban.

Ahogy múltak az évek, minden egyre nehezebb lett. Szathmári négy éves volt, amikor el kellett hagynia Gyulát, a szeghalmi nagyszülőket és a rokonokat, a megszokott környezetet. Apját ugyanis 1901-ben áthelyezték Szombathelyre. Ennél a változásnál még túl kicsi volt ahhoz, hogy megértse, mi történik körülötte, de a két haláleset és a radikális környezetváltozás szorongóvá tette.

Szathmári Szombathelyen lett iskolás, ott végezte az elemi első két osztályát. Szombathelyen a legmaradandóbb negatív hatást a római katolikus hittan tette rá, mivel református szülei kényelmi okokból a lakásukhoz legközelebb eső iskolába iratták be, ami katolikus iskola volt. Itt érte az újabb szorongás-gerjesztő élmény: a templomot misztikus félhomályával, szobraival ijesztőnek találta, s minden nap nehéz szívvel ment a misére.

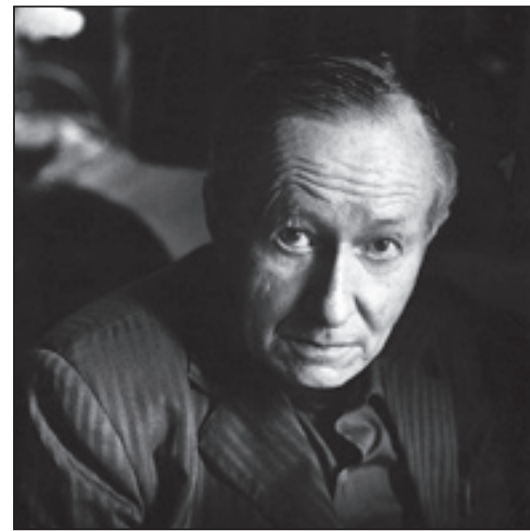
Megkönnyebbült, amikor megtudta, hogy elköltöznek Szombathelyről, s az új iskolában evangélikus hittant fog tanulni. Azonban a következő helyváltás nagyon megviselte az egészséget. Az Árva vármegyei Alsókubinban, amely 1904-től lett apja új szolgálati helye, bár a kilométerben mért távolságot tekintve nem volt rosszabb Szombathelytől, mint Gyula, Szathmáriék mégis egy egészen más világba kerültek.

Alsókubinban, ahonnan ablakukból a Magas Tátrára láthattak, télen nem volt ritka a mínusz 32 fokos hőmérséklet. A születésétől fogva gyenge fizikumú fiú gyakran megfázott, s egyik lázas betegségből a másikba esett. Később „reménytelen kis vakarc”-ként jellemezte magát, aki csoda, hogy életben maradt. Viszont amit pozitívumként könyvelhetett el alsókubini tartózkodásukból, az a nemzetközi nyelv szükségességének felismerése volt. Miután szlovák és német anyanyelvű gyerekekkel is kapcsolatba került, elkezdett gondolkodni azon, hogy kellene egy olyan nyelv, amely egyik népnek sem a sajátja, viszont ha mindenki megtanulná, közelebb kerülnének egymáshoz az emberek. Annak idején azt hitte, hogy ez a saját ötlete, amikor azonban tizenhét éves korában megtudta, hogy létezik az eszperantó, azonnal lelkes hívévé vált, bár csak 38 éves korában sajátította el a nyelvet.

Alsókubin után megint hatalmas változás következett a Szathmári-család életében: csaknem ezer kilométeres viszontagságos utazás után 1907-ben megérkeztek Sepsiszentgyörgyre, apja szolgálatának új állomására.

A kamaszkorba lépő fiú itt kezdte meg gimnáziumi tanulmányait a híres Református Székely Mikó Kollégiumban. A szombathelyi katolikus, majd az alsókubini evangélikus hittan után jött a református, de ekkorra Szathmári már szkeptikussá vált a tételes vallásokat illetően. A sok hittanváltás tette azzá. „Egy azonban mégis megkapott a kálvinizmusban, annak tiszta magyar, paraszti volta. Mikor a dísz nélküli, végtelenségig egyszerű templomban az ünneplőbe öltözött parasztok a pappal együtt éneklék (...) a zsoltárokat, úgy érzem, hogy a kérges tenyerű becsületesség, a meggyötört és meghajszolt jobbágyi nép jött ide megnyugodni, mert itt maguk közt vannak.”- emlékezett vissza.

Így lett Jézus-hívő anélkül, hogy bármelyik keresztény/keresztényen egyházhoz csatlakozott volna. Ez



a „felismerés” vezette azonban húsz éves korában a keresztényszocialisták táborába. Azért tehetjük idézőjelbe a „felismerés” szót, mert Szathmári a keresztényszocializmusban is a saját eszméit látta viszontatükröződni, akárcsak a nemzetközi nyelv ideáját az eszperantóban. Később is jellemző lett rá, hogy amiben a saját elképzeléseit vélte megvalósulni, oda csatlakozott, illetve minden fórumot felhasznált eszméi terjesztésére, ami azonban később politikai melléfogásokban nyilvánult meg.

Fél év sepsiszentgyörgyi tartózkodás után újabb költözés következett, a Sepsiszentgyörgytől négyszáz kilométerre fekvő Lugosra, Krassó-Szörény vármegye székhelyére, ahova Szathmári Sándor az áthelyezését kérte. Ennek a városnak volt egy nagy előnye a család számára: pár órással utazással elérhették a Békés megyei rokonokat.

Különösen a kamaszdó fiúnak lett szüksége hamarosan a szeghalmi nagyszülői ház nyugalomára. Lugosi tartózkodásuk elején ugyanis olyan tragédia történt, amely után Szathmári már soha nem tudott lelkiileg rendbe jönni: tanúja volt csecsemőkorú öccse halálhírének. Immár a negyedik gyermeküket veszítették el szülei, de Szathmári a többiek halálára nem emlékezett, ez az esemény viszont annyira megrázta, hogy sokkot kapott. Rémálmai voltak, kiabált álmában, vizionált, minden sarokból a halál nézett rá, és amikor reggel felébredt, úgy látta, hogy elfordult tőle a világ. Apja szemorvoshoz vitte, aki szemideg-kereszteződési problémát gyanított a furcsa jelenség mögött. A múlt század első évtizedében valószínűleg nem volt egyszerű Lugoson olyan pszichiátert találni, aki segíthetett volna, talán nem is gondoltak rá a szülők, érdekes módon azonban a gyerek tudta, hogy lelki eredetű a panasza. Ezt később igazolva látta: valahányszor lelki megrázkódtatás érte, elfordult tőle a világ. A szemével azonban tényleg volt baj, amit a szemorvos nem vett észre: Szathmári színvak volt. Ő maga is csak tizenhét éves korában tudta meg, amikor diagnosztizálták nála, addig azt hitte, hogy mindenki ugyanúgy látja a világot, mint ő: az alapszín a fehér, a többi pedig a barna különböző árnyalata.

A sérült lelkű gyereknek sok törődésre lett volna szüksége, azonban a szülőknek a gyász, a beilleszkedés nehézségei, a nagy család fizikai igényeinek kielégítése is épp elég volt. Régebben zeneszó hallatszott a házban, anyja zongorán, apja hegedűn játszott, erre

azonban már nem jutott idő, sem az apjának akvarellek festésére, ami hajdan az egyik kedvenc foglalatossága volt.

Az édesanya a gyász leteltével megint gyermeket várt, ő maga is pihenésre szorult, s egyre több feladatot adott legnagyobb fiának. Egyre gyakrabban kellett a hat kisebbre felügyelnie, akik zsarnokoskodtak felette, és tovább folytatták csínytevéseiket, amiért ő kapta a büntetést. Keserűségében öngyilkos akart lenni. Édesanyja rángatta vissza a második emeleti ablakból. Szathmári ekkor elhatározta, hogy neki nem lesznek gyermekei. Így is történt.

A szabadulást, ha csak két hónapra is, Szeghalom jelentette, ami maga volt a paradicsom. Az addig magányos nagyszülők kitörő örömmel fogadták az unokákat, és minden jóval elhalmozták őket. A szeghalmi nyarak jelentették Szathmárinak a felhőtlen boldogságot. Később, az otthontalanság éveiben pedig a nagyszülői ház nyújtotta a menedéket.

Egyvalami zavarta ott: nagyapja nem találta őt elég edzettnek, s attól tartott, hogy unokája nem lesz alkalmas katonának, vagy nem fogja megállni a helyét a katonaságnál. Szathmári azonban lévén gyenge fizikumú és idegzetű, viszolyogva hallgatta nagyapját. A kudarcba fült nevelési kísérletre így emlékezett vissza:

„A harctérre muszáj elmenni, és ha kell, meghalni a hazáért, mert különben gyáva vagyok. (...) Mindenesetre megkérdeztem, hogy miért nem szabad gyávának lennem, mire megmagyarázta, hogy az csúnya dolog, de nemcsak csúnya, hanem a gyávát főbe lövik.

A hazát nagyapám felvilágosításai alatt kezdtem megismerni, mint az élet nagy csapását, amely vagy az ellenséggel lövet főbe, vagy maga végzi el.”

Ez a mondat kulcsfontosságú: Szathmári élete folyamán soha nem értékelt semmit olyan nagyra, mint az egyén életét, nem talált olyan ügyet, amelyért az egyénnek érdemes lenne feláldoznia az életét, s ez a meggyőződése, bár paradoxonnak hangzik, hozzájárult ahhoz, hogy örökös félelemben éljen.

S ide vezethető vissza az idők során kialakuló béke-ideológiája, ami minden jelentős művéhez eszmei alapot ad majd. Az ellenségeskedést, a háborút a *Hiába jövő*-kötetében, a *Kazohiniá*-ban és a *Gépvilág*-ban is a teljes pusztulás követi.

A Lugosi Állami Főgimnáziumban tanuló serdülő fiúnak nem az irodalom volt a kedvenc tantárgya. Egyrészt született matematikai zseni volt, pillanatok alatt megoldott már 5 évesen bármilyen feladványt, holott a megoldás mikéntjét nem tanulta. Másrészt kiskorától kezdve a műszaki dolgok érdekelték. Maga szerette készíteni a játékeit, ajándékozási alkalmakra szerszámokat, fémdarabokat, csavarokat kért, s miután megtervezte a játék-gépet, meg is csinálta. Gyerekként mozdonyvezető akart lenni, később azonban a géptervezés mellett döntött. Élete nagy csalódása volt, hogy nemcsak mozdonyt, de semmilyen gépet nem vezet-

hetett színvaksága miatt. A harmadik gimnáziumtól kezdve a Műegyetemre készült.

Ekkor azonban egy új, fiatal magyar tanárt kapott: Vajthó Lászlót, aki később több nemzedékkel szeretette meg az irodalmat. Nagy tudásához a diákjai iránti őszinte szimpátia társult. Bár kezdetben, akárcsak osztálytársai, Szathmári sem vette komolyan a túl fiatal tanárt, hamarosan érdekelni kezdte az, amit az új magyar irodalomról mond.

Vajthó tanácsára vett először a kezébe Karinthy *Így írok ti* című művét. Emiatt később őszinte hálát érzett Vajthó iránt. A Karinthy iránti, szinte rajongó tisztelete vezette el az irodalomhoz. Ennek ellenére kitartott a mérnöki pálya választása mellett, más szóba sem jöhetett nála.

1915-ben érettségizett, s beiratkozott a budapesti Műegyetem gépészmérnöki karára. Már az első szemeszter csalódást okozott neki, de azért nem hagyta ott az egyetemet, gondolván, hogy idővel majd csak érdekesebbek lesznek a tanulmányok, s marad ideje a felszabadult diákéletre is. Egyelőre azonban azt tapasztalta, hogy „A műegyetemi hallgató nem diák, hanem az élet legerheltebb robotosa. Ha valakiben van hajlam és tehetség, a műegyetem hivatása azt kigyilkolni, kiszárítani belőle.”

Ám megint rosszabbra fordultak a dolgok. Hamarosan az életkörülményei is romlani kezdtek. A háború csak nem akart véget érni, s otthonról sem tudták már a szülei támogatni, mert a háborús körülmények közt Lugoson a nyolc tagú családnak sem jutott elég élelem. Apja addig is csak tandíjra és kollégiumi díjra küldött pénzt, az egyetemista léthez elengedhetetlen könyveket már Szathmárinak kellett előteremtenie, nem beszélve az élelmiszerekről. Magánórák adásával ugyan keresett némi pénzt, de mégis éhezett. Annyira lesóványodott, hogy reggelente felkelni is nehezebbre esett. Kimerült állapotában súlyos betegségek támadták meg.

Harmadéves volt, amikor fél évre ágynak dőlt. 1918-ban skarlátot kapott, és kórházba került. Az őszirózsás forradalom előtt és alatt folyamatosan beteg volt, a skarlát szövődésével bajlódott. Csak tavasszal kezdett lábadozni, a kommün alatt. A kommünnel nem szimpatizált. Ekkor döntött úgy, hogy hazamegy Lugosra. Arra gondolt, hogy ha meggyógyul, tud segíteni a szüleinek, testvéreinek.

Így is tett, amint felépült, dolgozni kezdett Lugoson. Matematika órákat adott, és írt egy matematika tankönyvet a nehezen tanuló gyermekek számára. Sajnos, a könyv kéziratban maradt, és Szathmári nem őrizte meg. A következő munkát a ruszikai márványbányában vállalta, ahol technikusként helyezkedett el. Ekkor kezdett társadalmi kérdésekkel foglalkozni. Személyesen megtapasztalta Ruszicán a bányászok kizsákmányolását, ami ellen szót emelt, majd felmondott.

Visszatérvén Lugosra keresztényszocialista di-

ákkört alapított Széchenyi Kör néven. Ekkor kezdett írni. Azt tervezte, hogy a körben előadják színpadi jeleneteit. De...

1920. június 4. A gyásznapi. A legrosszabb, ami történhetett: az ország feldarabolása. Családja azok közé a családok közé tartozott, amelyeket a nemzet tragédiája a lehető legközelebről érintett. Szathmári eddig, ha éhezett is Budapesten, és évekig nem volt pénze a hazaútra, tudta, hogy van otthona, ugyanabban az országban, ahol született, ahol szülei, nagyszülei, testvérei élnek.

Két és fél évet töltött Lugoson. Az, hogy ott is maradjon, a teljes perspektívtalanságot jelentette volna számára. A románok mindent üldöztek, megszüntettek, betiltottak, ami magyar. Még a kis Széchenyi Kör is. Nem volt más választás számára, mint elszakadni a családjától és visszatérni Budapestre tanulmányaihoz.

Egy sikertelen illegális határlépési kísérlet után visszahonosítási igazolványért folyamodott. Ezt 1921. február 19-én meg is kapta, s március 4-én elindult Budapestre. Így emlékezett vissza a búcsúzásra: „A vonat megindult, és megindultak könnyeink. Odalent szüleim, és – micsoda szimbólum! – egy magyar, egy román és két német barátom integettek, míg a vonat el nem tűnt velem, bele a bizonytalan jövőbe.”

Hamarosan azonban a jövő kilátástalanságát kellett megtapasztalnia. Szathmári szó szerint Trianon árvája lett.

Mindössze másfél éve volt hátra egyetemi tanulmányaiból, amikor megérkezett Budapestre. Azt remélte, hogy igénybe véve az összes lehetséges támogatást, ennyi idő alatt be is fejezi az egyetemet, s mint okleveles gépészmérnök a román megszállás alatt rekedt családját is segíteni tudja.

Jelentkezett a Menekültügyi Hivatalnál és a Műegyetem rektoránál. A támogatást valóban megkapta, egy menekült-igazolás és egyetemi tandíjmentesség formájában, ám sem lakása, sem kosztja nem volt. Öt évig tartott a hajléktalanság és az életét veszélyeztető éhezés. 1926-ban végre letette utolsó szigorlatát és kézbe vehette diplomáját.

A kivézetett ország az elcsatolt területekről érkező menekült-áradatot nem tudta kezelni, ezrek éltek vagonokban, komfort nélküli sufnikban. Ilyen nehéz történelmi helyzetben az emberek közösen próbálnak tenni a közös bajok ellen. Így történt ez a hazájukból elmenekülni kényszerült erdélyi fiatalokkal is.

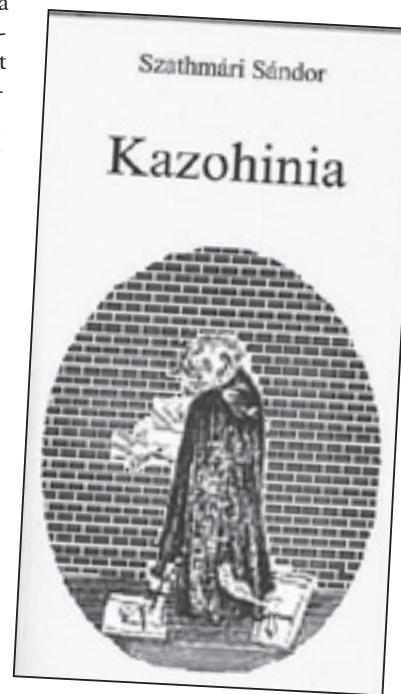
Szathmári, bár nem volt született erdélyi, mégis befogadták, hiszen tíz éves korában költözött szülei Erdélybe, majd a Bánságba, eszmélő éveit töltötte ott, s másfél évtizeden át minden oda kötötte. Budapesten nem voltak gyermekkori barátai, ismerősei, viszont akik átjöttek, kényszerből vagy önként, a menekült székely fiatalok ismerték, s maguk közül valónak tekintették.

1921-ben megalakították a szülőföldjükről elüldözött székely diákok a Székely Egyetemista és Főiskolai Hallgatók Egyesületét (SZEFE). A trianoni békediktátum után a román hatóságok megszüntették az összes magyar nyelvű felsőfokú oktatási intézményt (kivéve a teológiákat). Akik tiltakoztak az égbekiáltó igazságtalanság ellen – mint például a kolozsvári egyetem bezárása ellen több száz fiatal –, azokat nem kívánatos személynek minősítették, és kiutasították szülőföldjükről. Még azt sem engedélyezték számukra, hogy látogatónak hazamenjenek, még akkor sem, ha beteg szü-

lők meglátogatására vagy temetésére mentek volna. A tomboló román sovinizmus nem akart magyarokat látni Erdélyben.

Csanády György, a Székely himnusz költője, a SZEFE fő alapítója, így fogalmazta meg, mint jelentett számukra az egyesület: „1920-21-ben öten építettük a Székely Egyetemista és Főiskolai Hallgatók Egyesületét, ami akkori hontalanságunkban hazánk, szegénységünkben otthonunk, árvaságban anyánk, világból kiesettségünkben egész világunk volt.”

Szathmárinak is a SZEFE volt azt a közösség, ami reményt adott számára. Társai megbecsülték, hamarosan megválasztották az 1921. április 21-én megalakult Hunyad – Olt nemzetség pohárnokának. Ő is igyekezett letenni valamit a közösség asztalára; 1923. októberében megalakította a SZEFE Színi Szakosztályát. Folytatta egyetemi tanulmányait, annak ellenére, hogy nyomorgott. A SZEFE sok segítséget nyújtott tagjainak, ám túl sok volt a rászoruló, s Szathmárinak az élelemből kellett volna több. Egyetemista élete második szakaszára így emlékezett vissza: „...szünet nélkül éheztem. Reggelit egyáltalán nem ettem, délből a menekült menza elképzelhetetlenül sovány, kevés és zsírtalan kosztját ettem, este pedig a Verpeléti úti menza még soványabb lötyedékét. Az



Magvető Kiadó, Budapest, 2011.

állandó, vad éhség már pozitív fájdalmat jelentett, és csonttá soványított.”

Rádásul sosem tudta kipihenni magát. Szathmárinak egyre rosszabb és rosszabb albérletekre futotta, és mindig újat kellett találnia, mert a külvárosokban, ahol olcsóbb volt a szállás, előbb-utóbb kiderült valami elviselhetetlen rejtett hiba, például patkány-, egér-, vagy poloskainvázio éjszakánként. Az ablaktalan, komfort nélküli sufnikért is a saját pénztárcájához képest sokat kellett fizetnie. Pihennie, aludnia kellett volna, hogy nappal tanulni tudjon. Mégpedig nagyobb energiával, mint régen, ugyanis a két év kihagyás érezte a hatását. Ruházkodásra egyáltalán nem futotta, a SZEFEHÉ segélyakcióból kapott időnként néhány holmit, amelyek lógtak vézna testén.

Az 1921–22-es télen kénytelen volt ingyenszállásra menni. A szegény diákok szállása a szó szoros értelmében nyomortanya volt, ahol az ember meghúzhatta magát, hogy megse legyen a szabad ég alatt. A barakk-tömegszállás az Üllői út 125-ben volt. Felöltözve kellett aludni, s mivel fűtés nem volt, még a közös mosdóvályúban is megfagyott a víz. Tehát mosakodni sem lehetett, nemhogy fürödni, zuhanyozni.

Hogyan lehetett ilyen körülmények között talpon maradni? Hogyan lehetett nem elzúlleni? Hogyan lehetett tanulni, vizsgázni, precíz műszaki rajzokat készíteni? És egyáltalán, valami mással foglalkozni, mint a gyarló test állapotát?

Szathmáriban ekkor hatalmas élni vágyás volt, ragaszkodott régi álmához, a mérnökséghez. A nyomor azonban a jobb- és baloldali radikális mozgalmakhoz egyaránt vonzódo fiatalembert faragott belőle.

A SZEFEHÉ-ből nőttek ki azok a fiatalokat tömörítő társaságok és mozgalmak, amelyekben Szathmári a Horthy-rendszerben szerepet vállalt: a Bartha Miklós Társaság és a Habsburg Ellenés Liga. Mielőtt azonban bekapcsolódott volna a fiatalok radikális mozgalmaiba, szervezete nem bírta tovább az embertelen körülményeket, és súlyos betegnek került kórházba. Élet-halál közt volt, immár másodjára öt éven belül.

És ekkor Magda húga, aki nemrég ment férjhez Gyulára, meghívta őt magukhoz. egy évre felfüggesztette tanulmányait, s Gyulára költözött. Az 1922/23-as tanévet tehát szülővárosában töltötte, próbálta kiheverni budapesti gyötrelmeit. Ugyanakkor nem akart húga és sógora terhére lenni, állást keresett. Sógorának sikerült számára hivatalnoki állást szerezni a városházán. A Gyulán töltött egy év alatt valósággal újjászületett, s összegyűjtött annyi pénzt, hogy folytatni tudja az egyetemét.

Közben nem feledkezett el a fővárosban nyomorgó sorstársairól. Támadt egy ötlete, hogy hogyan segíthet nekik. Közzétett egy hirdetést, amiben arra kérte a polgárokat, hogy aki teheti, lásson vendégül karácsonyra egy-egy SZEFEHÉS fiataalt. Nagyon so-

kan jelentkeztek, ezért Szathmári megbízta egyik SZEFEHÉS barátját, hogy verbuváljon fiatalokat. Hamarosan meg is érkezett vagy ötven fiú. Barátságok, szerelmek szövődtek, s a húsvéti vendéglátást már a karácsonyi vendéglátók kérték.

Gyulai tartózkodásának végén, 1923 júliusában tragikus hírt kapott Lugosról: meghalt az édesapja. Apja, aki megalkudott a rákényszerített körülményekkel, és felesküdt a román államra, mert nem vállalta öt kiskorú gyermekével a repatriálást, azt érte csak el, hogy mind a magyarok, mind a románok megbecsülését elvesztette. Hiába mentegetőzött, hogy nincs hova menniük, ezt kellett tennie, mindenki elfordult tőle. A román közigazgatás berendezkedésével azonnal nyugdíjazták, nyugdíj nélkül, azaz elbocsátották, de ezt nem így fogalmazták meg. Szathmáry Sándor öszeomlott, és egy éven belül meghalt.

A gyulai év alatt Szathmári barátokat szerzett, és amikor 1923 őszén Budapesten, a Liliom utca 13-ban a Marta Mater cselédotthon helyén megnyílt a Békés Megyei Diákotthon, hívták, hogy lakjon ott ő is. Ideális megoldásnak bizonyult az oda költözés, kollégiumi díjat nem kellett fizetni, csak a közmű költségekhez kellett hozzájárulni. Talált egy nagyon szerény állást is, csavarokat leltározott. Munka mellett folytatta a tanulást. Ugyanakkor végre valódi diákéletet élhetett egészen 1926-ig, amikor befejezte tanulmányait.

A Békés Megyei Diákotthonban épp olyan társaságot kapott, mint amilyenre vágyott. A kollégiumi szobába ketten költöztek be először: Nóti András és Szathmári, s a nevük első szótagjából alkották meg a szoba nevét: Nosza! Ez a név egyben buzdítást is jelentett a következő lakóknak, akik idővel mind ismert és elismert személyiségek lettek a magyar művészeti- és irodalmi életnek. A már említett Nóti András, aki egyébként Nóti Károly író öccse volt, szobrászművész lett, Kohán György festőművész, munkásságát kétszer Munkácsy Mihály-díjjal (1960 és 1964) és Kossuth díjjal (1966) ismerték el, s Gyulán a képtár az ő nevét viseli. Hincz Gyula nemzetközileg is ismert festőművész lett, itthon minden lehetséges díjat megkapott: Munkácsy Mihály-díjat 1952-ben és 1957-ben, Kossuth-díjat 1958-ban, Erdemes művész lett 1964-ben, Kiváló művész 1968-ban. Képességei ellenére elismerésekben kevésbé gazdag pályát tudhatott magának Illéssy Péter festőművész, művészstanár, aki a KALOT Szépművészeti Műhely igazgatója lett, Tamkó Sirató Károly, aki a kollégiumi időkben jogot tanult, később azonban mint a magyar avantgard költészet úttörője lett ismert, és végül Szathmári Sándor.

Ebben a Békés megyei mikrokörnyezetben, ahol a nála fiatalabb diákok között szinte visszafiatalodott, tervezni kezdett, remélve, hogy a délelőtti mérnöki munka mellett délután lesz ideje művelődni és írni. A bohém művész társaság oldotta keserű hangulatát, s ideig-óráig elfeledkezett gondjairól.

Két fiatalemberrel került közelebbi barátságba: Illéssy Péterrel és Tamkó Sirató Károllyal. Illéssyvel annak haláláig fennmaradt a barátság. Tamkó Sirató Károllyal viszont egy idő után riválisok, majd ellenségek lettek. Hogy miért, az külön tanulmányt érdemelne. Szathmári Illéssy Péter temetésére írt egy búcsúztatót, amelynek szövege fennmaradt kéziratban. Ebben olvashatjuk: „Mindvégig szegény ember maradt. Rákosi idején a Vásárcsarnokban kocsifestéssel tengette életét. Jellemző, hogy egyik legjobb képét, a Menyasszony öltöztetést nagy szegénysége idején pottom pénzért eladta. Egyik műértő barátja látta meg és visszavásárolta szintén pottom pénzért.”

1924-ben Szathmárit felvették a MÁVAG-ba (Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára, 1925-től Magyar Királyi Állami Vas-, Acél és Gépgyárak) mezőgazdasági gépszerkesztő óraberés mérnöknek, s ezzel elindult mérnöki karrierje. A MÁVAG, amely a magyar gépgyártás fellegvára volt, kiemelt állami vállalat, gépek széles skáláját gyártotta (épp 1924-ben készítette el a hazai mozdonygyártás európai hírűvé vált sorozatának, a 424-es gőzmozdonynak az első példányát), s köztudott volt, hogy a MÁVAG-ban kiváló szakemberek dolgoznak. Közük bekerülni nagy lehetőséget jelentett. Szathmárirra azonban sokkolóan hatott a gyári hierarchia. Kezdeti örömet beárnyékolta a főnökei lekezelő modora, akik a kezdőtől örökös hajlongást vártak el, alárendeltjeiktől nem fogadtak el ötleteket, ellenben elvárták utasításaik ellenvetés nélküli végrehajtását.

Szathmári továbbra is a létminimumon élt, az elégtelen táplálkozástól kihullottak a fogai, betegesen sovány volt, mindez azonban észrevétlen maradt előljárói előtt, csak arra ügyeltek, hogy jól ápoltan jelenjen meg a munkahelyén, s mosolyogva teljesítse a mérnöki munkától egyelőre igencsak távol álló feladatokat.

Tudta, hogy nem ő az egyetlen, aki így él: tömegek vergődnek alárendelt helyzetben, minden megbecsülés nélkül, a napi megélhetésért küszködve. Egyre radikálisabb nézeteket vallott, és gondolatait szerette volna irodalmi formában is kifejezni. Igyekezett úgy felfogni helyzetét, mint anyaggyűjtési lehetőséget leendő műveire.

Szathmári gondolkodását, mint azt már említettem, a keresztényszocializmus, s nemzetközi nyelv ideáját megvalósító eszperantizmus, és Karinthy Frigyes művei formálták, amelyeket csaknem betéve tudott, majd mindez a húszas évek közepétől egy erős Szabó Dezső-hatással is kiegészült. Megpróbálta mindezeket egy ideológiává, ahogyan ő nevezte, „esz-mé”-vé kovácsolni, igaz, hogy számára ez nem volt nehéz, de annál nehezebb volt elfogadtatnia. Nem is sikerült, pedig mindent megtett érte.

1926-tól cikkeket írt jobb- és szélsőjobb oldali lapokba a radikális társadalombírálat szellemében. Álnévként – s ez nem meglepő – a Békéssy Sándor nevet használta. Végül is békési volt, ha nem is két s-sel és y-nal. Ezeket a cikkeket később jobbára szégyellhette, mert nem hivatkozott rájuk, kivéve azokat, amelyeknek nem volt antiszemita felhangjuk. Hogy miért visszhangozta cikkeiben a korabeli közbeszéd zsidóellenes fordulatait? Nem tudjuk. Ő sohasem magyarázkodott, hiszen, mint megjegyezte, nem a zsidókat támadta, csak a zsidó tőkéseket. Ezt elfogadták mind a keresztény, mind a zsidó barátai. Az antiszemita nézetek hangoztatásával azonban felhagyott, amikor az 1930-as évek elején kommunista lett.

Szinte észrevétlenül ment át az egyik táborból a másikba.

Annál különösebb, hogy neofita kommunistaként nem a kommunizmus apoteózisát írta meg, hanem épp ellenkezőleg, a kommunizmus rémtetteit vetítette előre a *Hiába Jövő*-kötetében. Pedig a kommunistaságot komolyan gondolta. Annyira, hogy elutazott Bécsbe, ugyanis Budapesten nem volt szovjet követség, és jelentkezett a Szovjetunióba mérnöknek. Utána hazament, és folytatta a véres, kizsákmányoló kommunista jövőről szóló regényét, és várta a meghívást a Szovjetunióba. Szerencséjére, nem válaszoltak beadványára.

Így aztán 1935–36-ban megírhatta a *Kazohiniát*.

Ezt az utat tette meg tehát a „magyar Orwell” Gyulától Kazohiniáig. Idős korában azt írta magáról, hogy „Az én felfogásom és hajlamaim mindig távol voltak környezet kilencvenkilenc százalékától, és egész életemben magános szigetet jelentettem.”

Ebben bizonyára nem tévedett.

► SZILÁGYI ANDRÁS



A fény szellemi minősége

Bohus Zoltán szobrászművész üveg- és fényuniverzumáról

A Bohus Zoltán üvegszobrász hetvenedik születésnapját köszöntő – *Fény* címmel jegyzett – kiállítás nem mindennapi élményforrás lehet a látogató számára. A budapesti Vízivárosi Galériában történt korábbi bemutatkozás, de a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum Téglá Termében¹ kiállított anyag is kiváló lehetőséget teremt arra, hogy a nemzetközileg elismert szobrászról beszéljünk.

Bevezető

A művészet a lélek ünnepe. Ilyen nagyszabású kiállítás alkalmából a mi lelkünk is ünnepi ruhába öltözik, különösen akkor, ha Munkácsy Mihály példáját követő, Békéscsabáról elindult művészt köszönhetünk. Bohus Zoltán eredetileg festőnek készült, de személyében egy nagyra becsült szobrászművész alkotásai érkeztek a Munkácsy Múzeumba. A tárlat címe: *FÉNY*. A művész a kiállításon tizenhat alkotását mutatja be, amelyek között a Munkácsy Mihály Múzeumban őrzött két műve² is látható. Megfigyelhető, ahogyan szobrainak áttetsző anyagszerűségét a nyers, rusztikus téglafalú kiállítótér ellenpontozza. És felmerül a kérdés, hogy Bohus Zoltán művészete milyen szerepet tölt be a magyarországi üvegszobrászat alakulásában? S ebből következően, milyen jellegű konstruktivizmusról van szó az esetben? A válaszokat, a közelítéseket, a célkövetés szellemi irányát közvetlenül az üveg „áttetsző” metaforája intonálja. Eszerint bátran megfogalmazhatjuk, hogy illúzió nélkül nincs művészet.

- 1 A Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Munkácsy Mihály Múzeumában rendezett Bohus Zoltán-kiállítás megnyitósövegének szerkesztett változata. A tárlat 2011. május 12. és július 10. között várta a látogatókat. (A szerk.)
- 2 Kapuk (1996; üveg, fémgőzölt, ragasztott, csiszolt; polírozott; 51x22x14 cm; Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Munkácsy Mihály Múzeuma; leltári szám: 2004.35.1) Vétel a NKA Iparművészeti Szakkollégiuma támogatásával. Ezüst sztratoszféra (1999; üveg, fémgőzölt, ragasztott, csiszolt; polírozott, matta csiszolt; 23x56x27 cm; Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Munkácsy Mihály Múzeuma; leltári szám: 2007.1.1) A művész ajándéka. (A szerk.)

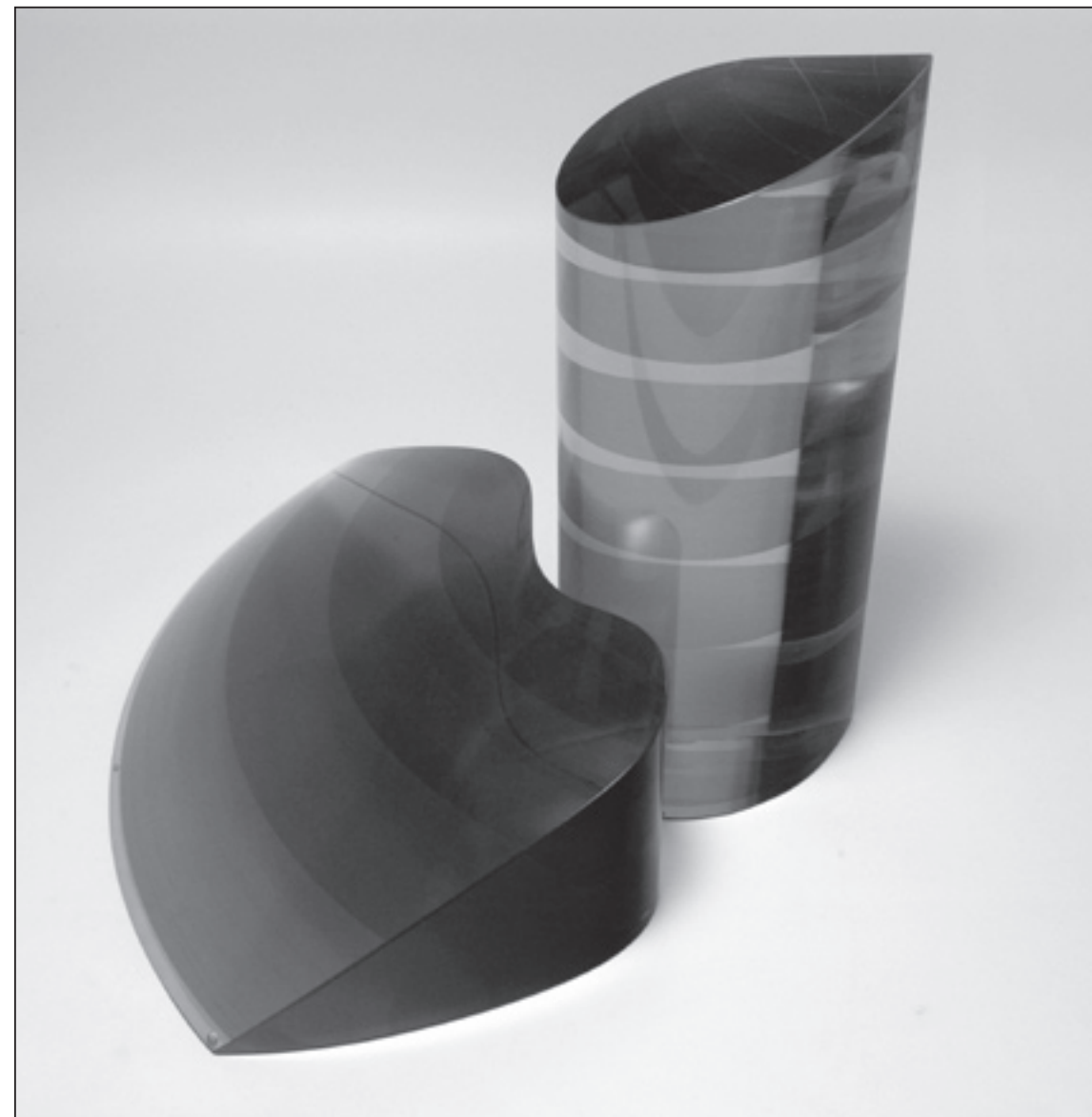
I. Törékeny anyag és forma

Véleményem szerint jelenünk szobrászata az új technológia emberi vonulatát fejezi ki. Természetesen tudjuk, hogy a művész az előbbi közvetítője, ám bizonyos esetekben konstruktőr, egyben tervező, illetve mérnök is. Bohus Zoltán ismert alkotói tudatosságáról, de talán őt is foglalkoztatta már a gondolat, hogy a mű egyszerre materiális és transzcendens természetű. Tehát pusztán anyag marad-e az elkészült mű, avagy képessé válik a szellemi minőséget nyert átlényegülésre?

Bohus Zoltán szobrainak nem feladata a látvány utánzása. Ennek engedve plasztikai mintha a saját koruk ideaformáját keresnék. Mintha keresve kutatnák azt a redukált ősfomat, amely a fény segítségével akár szublimálódásra is képes. Mintha az üvegen kicsapódó pára lecsorgó cseppjei nem vízcseppek lennének, hanem üveggyöngyökké válnának.

Talán nem mindenki előtt ismert, hogy a felhevített üveg nyersanyaga gyors hűtésen átesve nem tud kristályosodni, ezért válik áttetszővé. Bohus Zoltán vizuális szellemterében nem az a kérdés, hogy miből lettek a dolgok, vagy milyen fizikai változások történtek, hanem inkább az, hogy milyen formaszekvenciák mentén nyitható meg a tér. Pontosabban, az üveg áttetszőségében milyen virtuális térrendszer szimulálható a fény formakeltő, formateremtő természete szerint?

Bohus Zoltán szerkezetelvű geometriai gondolkodása az új kapcsolódási pontokat, illetve az átjárhatóság technológiai lehetőségeit kereste. Ez az analitikai szemlélet rendhagyó volt a hatvanas–hetvenes évek magyar avantgárd szobrászatában, amikor az iparművészet és a képzőművészet határai elmosódóban voltak. Az útkeresés első fontos állomásának az *Aggódás* (1969) című nonfiguratív üvegplasztikát tekinthetjük. Már ekkor látszott, hogy Bohus Zoltán művészete a szubsztanciális értelmezési tartományokba vezet, bár a végeredmény ekkor még korántsem volt tökéletes. Az 1973-ban elkészült VIT-emlékműnél megfigyelhetjük, hogy a két egymás felé fordított félgömböt alkotó



Organikus tér (2006; üveg, fémgőzölt, ragasztott, csiszolt, polírozott; kétrészes; 43x45x40 cm)

síkküveglapok szélei töredezettek, nem lecsiszoltak. Az útkeresés újabb elágazását a felületalakítás finomodása jelzi. Ekkor már nem csupán az arányrend, hanem a kivitelezési pontosság is feltétele a szépségnek. Tükrösímára polírozott krómácelplasztikáit az új geometrikus szemlélet absztrakciója hatja át. Ugyanakkor megjelenik egy új komponálási elem, a megvilágítás, a mindig változó fény-árnyék effektus. Itt már a plasztikai formák emberi érzékelésének kiterjesztése kerül előtérbe. Ez a plasztikai műforma új kapcsolatba lép bizonyos építészeti funkciókkal is (*Hengerek*, 1975). Az életpálya egészét tekintve a fenti periódus nem tekinthető kitérő időszaknak (Bohus Zoltán és Csiky Tibor: *Nonfiguratív relief*, 1976). Az Állatorvosi

Egyetem kertjébe készült köztéri munka viszont már egyértelműen jelzi, hogy számára az üveg válik a megfelelő kifejezésformává. Az optikai effektusok tudatos alkalmazását már az 1977-ben felállított *Séji* című plasztikánál is megfigyelhetjük. A saját ellentétébe átforduló formák használata, vagyis, hogy a negatív forma a néző számára pozitív formaként jelenik meg, tulajdonképpen azt jelzi, hogy Bohus Zoltán vizuális szemléletét a geometrikus térképzés dialektikája, illetve az ez irányú esztétikai felvetések határozzák meg (*Térszpirál I.*, 1977). A fentiekben vázolt műteremtési szándékot az egyes művekhez készített tanulmányrajzok is hitelesítik. Ebből következően a szerkezet és a forma törvényszerűségei kerülnek előtérbe.

Bohus Zoltán szobrászatát a mérnöki munka pontosságához közelítette, és az összetett struktúrákat is geometriai alapformákra vezette vissza. A hibás kapcsolódási pontokat, a meg nem konstruált logikátlan következtetéseket sem az ipari-technikai struktúrákban, de a társadalmi jelenségek rendszerében sem tartja alkotó jellegűnek (*Formula sorozat I–VII.*, 1980–1981).

Ennek ellenére Bohus Zoltán művészetében nem elsősorban a „fejlődés”, hanem a korábban megismert ipari technológia, valamint a társadalom fejlődését korlátozó viszonyokra való reflektáló alkotói attitűd a meghatározó. Ezt az újrakezdésre irányuló szabadságvágy megnyilvánulásának tekinthetjük (*Térspirál II.*, 1978). Az általa követett esztétikai alapvetés tehát nem csupán a megtervezhető társadalom utópiájában rejlő felvilágosult eszményeket, hanem a technológiai folyamatból következő új kifejezési nyelvet és működést is érvényesíteni kívánta. Pontosabban fogalmazva, Bohus Zoltán üvegszobrászata olyan állítássá vált az idők folyamán, amely létező elvként vallja, hogy vannak olyan tapasztalás előtti fogalmi konceptusok, valamint fogalmi kategóriák, amelyek a valóság megismerésének sajátos, de érvényes formái lehetnek. (*Belső világ I–II.*, 1988). Ekként az állítás a létrehozott szoborban artikulálódik, vagyis az érzékelhető formából kiinduló mű létrehozása olyan új eljárássá vált, amely a logikai összehasonlítást, az analízist, a szintézist, az elvont és konkrét, absztrakt és általános gondolkodást egyaránt feltételezi.

II. Szemléleti áthatások

Ez utóbbi különösen fontos törekvés Bohus Zoltán szobrászatában, hiszen a kezdetektől felismerte a matematika, a geometria jelentőségét a formaképző alkotófolyamatban. Tulajdonképpen a plasztikai formák logikai útját követte, amelyben egymást is átható tudományos, technikai és művészeti irányzatok áthatásai érvényesülnek. A hetvenes évek szimpózium mozgalma acélszobrászati művésztelepet hívott létre Dunaújvárosban és Győrben. Így a hetvenes években az acél (*Hengerek*, 1975), majd az acél-üveg-fény alkalmazását a nyolcvanas évektől az üvegre és a fényre szűkíti. Ezt a fokozatosságot követi a minimal art korszak kiteljesítése is, amelynek kialakulásában az ipari anyagot felhasználó strukturalista irányzat sajátos felvezető szerepet töltött be. Ez az irányzat Bohus Zoltánt is inspirálta alapformákat „minimalizáló” művészetének létrehozásában. Az alkotó abban is bízott, hogy a végletekig redukált geometriai formák variációit a honi hatalom nem tudja majd a maga számára kisajátítani (*Nonfiguratív szökökút*, 1979). Ekkor szemléletének középpontjában a „művészi érték nulla fokához” való közelítés állt. Az ideológiával terhelt magyar művészettel szemben, az úgynevezett „legkisebb művészeti értékhez” közelített, vagyis a hétköznapi értelemben

vett üveg-tárgykultúrától próbálta radikálisan elválasztani művészetét. Jelentős szerepet játszott (Csiky Tibor szobrászművésszel együtt) a sajátos magyarországi újkonstruktivista minimalizmus kialakításában, amely magában foglalja az Iparterv generáció társadalmi utópiájában rejlő közéletformálás eszményét is. Bohus Zoltán álláspontja szerint ennek a közéletformálásnak, illetve közízlésformálásnak a művészet lényegéből kell következnie, amit művein kívül az oktatásban is hangsúlyosan meg kívánt erősíteni (Bohus Zoltán–Mengyán András: *Acéloszlop-cmlékmű*, 1979). Művészetében ekkor az ipari-technológiai eszközök felhasználásával készült plasztikai formák megújító jellege volt az izgalmas, pontosabban az új technológiai folyamatokban felismerte a művészi kifejezés új szabadságát. A síküveglapokat egymásra ragasztotta, majd az így kapott rétegezett plasztikai tömböt vagy simára csiszolta és polírozta, vagy matt felületet alakított ki rajta. A fény egy része áthatol az üvegrétegeken, a másik része pedig visszaverődik, illetve tükröződik. Így a plasztikák sajátos módon virtuális tereket képeznek, azaz a plasztikai tömbbe rejtett új térdimenzió tárul fel előttünk (*Fénytér*, 1999), kitágítva ezzel az ember eddig megszokott érzékelésének határait.

Mielőtt azonban továbblépnénk, tekintsük át vázlatosan a művész pedagógiai tevékenységét. Az alkotópálya indulása az ország délkeleti, „Békéstáji” területéhez visz bennünket. Bohus Zoltán 1941-ben Endrődön született. Hétéves korában Békéscsabára költözik családjával, ahol általános iskolai és gimnáziumi tanulmányait is végzi. Ez utóbbit 1960-ban fejezi be. A rajzolás és festés szakmai alapjait a mára már legendás híré, nagybányai szemléletet képviselő Mokos József képzőművészeti szabadiskolájában sajátította el. Ez a lelki, erkölcsi tisztaságú pedagógus-festőművész – az országban egyedülálló módszerrel – kiemelkedő képzőművészek egész sorát indította el az alkotópályán. Csak néhány ismert alkotót kiemelve, innen indult Fajó János, Mengyán András, Lukoviczky Endre, Orvos András, Bereznai Péter, Gubis Mihály, Gaburek Károly, Vágréti János... A Magyar Iparművészeti Főiskolát 1961-ben díszítőfestő szakon végezte, amely gyűjtő szak lévén, lehetőséget biztosított különböző iparművészeti szakirányok felé. Bohus Zoltán a harmadik évtől – Z. Gács György mester ösztönzésére – az üveg szakon folytatta tanulmányait. A Szilikát tanszéket vezető Z. Gács György professzor közismert volt kreativitásáról, így arról is, hogy együtt kísérletezett a tanítványaival. Ez a műhelyjelleg különösen inspiráló volt a fiatal Bohus Zoltán számára, hiszen az építészethez kapcsolódó új ipari anyagok tulajdonságait és felhasználási lehetőségeit is kutathatta. Különösen a fém, a zománc, az üveg, valamint a fényeffektusok egymásra hatásának vizsgálata ragadta meg képzeletét. Ekkor kezdett érdeklődni az iparban használt síküveg gyártási eljárása, a hidegtechnológia

iránt, bár a díszítőfestő szakon készített diplomamunkája egy krematórium kapujára készített rézdomborítás volt. Tanulmányainak befejezése után a Magyar Iparművészeti Főiskola tanársegédje lett, kezdetben az alapvető kifejezési technikák gyakorlati munkáját vezette. Bohus Zoltán az idők folyamán rendkívül inspiráló művészeti-szellemi műhelyt alakított ki. Ezt követően (1978 és 1993 között) az Üveg tanszék, 1993 és 1996 között pedig a Szilikát tanszék vezetője lett. Az Európai Unióhoz való csatlakozást követő oktatási szerkezetátalakítás intézményét is érintette. Így lett 1993-tól a jogutód Moholy-Nagy Művészeti Egyetem címzetes tanára.

Bohus Zoltán plasztikai szemléletének kialakulásához a szűkebb és tágabb kulturális háttér is elengedhetetlen feltételt jelentett. 1977-ben a British Council ösztöndíjával tanulmányúton járt Angliában, ahol többek között Henry Moore műtermébe is eljutott. Ezen kívül Bohus Zoltánra a kortárs Iparterv generáció, különösen Csiky Tibor szellemisége hatott.

Természetesen a művészetben az új és új technikai lehetőségek nem maguktól bomlanak ki. Szükség volt a művészek, mérnökök, tudósok, filozófusok együttműködésére, ahogyan ezt Kepes György is hangsúlyozta. Következésképpen nem csupán amerikai és európai, de nem is csupán a hazai művészet-történeti tradíciók érvényesültek, hanem a művek társadalmi-szellemi utópiája miatt egyéni karakterű minimalizmus kialakulásáról volt szó. A Nemzetközi Kepes Társaság tagjai, köztük Bohus Zoltán is, azon túl, hogy a meghatározó mester szellemi hagyatékát gondolják, ápolják, ismeretelméleti kérdésekkel is foglalkoznak.

III. Áttetsző fény-térdimenziók

Bohus Zoltán immár negyvennégy éves pályafutásának középpontjában a tér és annak értelmezési kísérletei állnak, amelyek egymást átható alkotói folyamatok és ciklusok mentén szerveződnek. Ez fontos alapvetés, hiszen művészetében a komplex plasztikai forma válik, illetve transzformálódik esztétikai tartalommal. A plasztikáit tanulmányozva látjuk, hogy a fogalmi értelemben vett külső és belső forma, mint egy egész, a tér fény általi kiteljesítésével vált azonossá. Frank János művészettörténész Bohus Zoltán szobraitól tett megállapítása máig érvényesnek tekinthető: „tárgyainak felületén ívelt síkok metszik egymást, ahogy például a Formula sorozat esetében. De a tárgy irányultságát felületeinek ívei és éleinek meglepő találkozásai határozzák meg. Az üveg az anyag belsőjét is feltárja, önmagában mutatja meg a teret, és ezzel új tényezőt vezet be a plasztikában.” De művészetének újabb és újabb opusaiból levonható tanulság: csak akkor válhat alkotóvá az ember, ha hallgat az anyag szellemi sugallatára. Ez nem csupán a fém, a zománc és az üveg plasztikai, kifejezés-

beli meghatározottságát jelenti, hanem a TÉR és a FÉNY analitikus vizsgálatát, az ANYAG és FORMA törvényszerűségeinek kutatását. A belső formák íves, spirális formavariációinak, görbült tereinek és nem utolsósorban megnyitott kapu sorozatainak világa – többek között – modern architektúrát idéz (*Kapu*, 1990; *Szférikus jelenség*, 1996). Bohus Zoltán számára egyre inkább maga a fény jelenti az igazi kihívást. A kérdés újra és újra az, hogy milyen módon lehetséges megragadni ezt az anyagtalan jelenséget. A fény olyan formanyelv, amely minden racionális meghatározottságú és szerkezetelvű minimalizmus ellenére itt nem visszatükrözi, hanem újratерemti a belső térszerkezet módosulásait (*Jelenség*, 1996). Bohus szobrászata tehát valóban igényli a néző meditatív részvételét, amelyben a metafizikai értelmezések sem nélkülözhetők. Hiszen a természeti és épített formák, ha közvetlenül nem is, de a fény „együttérző” tulajdonságaival rejtélyes látszatot keltenek (*Enigma*, 2008.). Másként fogalmazva, a fénytani törvényszerűség szerint érvényesít illúziókat. Ehhez a képteremtéshez szükségessé válik a plasztika belső formájából kisugárzó felszabadítása. A folyamat a szemlélőben zajlik. A végtelen szabadság fénykisugárzásának határai nem kizárólag a formális logika mentén szerveződnek, hanem átlépnek a transzcendens tartományokba. A műben elrejtett, de a társadalmi életben is feltáruló, vissza-visszatükröződő geometriai konstrukció eddigi nem tapasztalt metafizikai fény-tér-dimenziókat is feltár (*Északi szél*, 2003). A tudatosan felhasznált fénykisugárzás, illetve fényemanáció kifejeződése az, amely a belső formát „felszabadítja” az árnyék takarásából (*Kristály titka*, 2010). Bohus Zoltán művészetének formateremtő újdonsága éppen az, hogy az anyag kötöttségén való felülemelkedés is meg tapasztalható benne.

IV. Új-konstruktív kontextus

Bohus Zoltán művészetének átfogó megértéséhez szükséges a belső és külső, társadalmi és művészeti folyamatok nyomon követése is. Magyarországon a hatvanas évektől egyre több üvegművész dolgozott üvegyárakban, az ipari üzemek azonban nem tudtak alkalmazkodni az alkotók igényeihez. A nagyüzemi termelés hagyományos módja alig adott lehetőséget az esztétikai kívánalmaknak való megfelelésre. Ezt az ellentmondást az üvegművészet az építészetrel és képzőművészettel való kapcsolatában oldotta fel. Ezzel párhuzamosan az európai és az amerikai üvegművészetben lezajlott változások magyarországi hatásai is jelentősek voltak.

A „keményélű” üvegformák kialakítása a szabadon fűjt üveggel szemben a reveláció erejével bírt. Ebből a törekvésből egy új üvegművészeket összefogó mozgalom alakult ki, amely a honi stúdió-üvegművészet elfogadását is felgyorsította, elősegítette. Ez utób-



Metafizika, nagyítás, álomfejtés

Összefüggések – Arnóti András kiállítása

Három évtized terméséből ad válogatást *Összefüggések* című kiállításának műveivel Arnóti András festőművész. Három teremnyi kép a nyolcvanas évektől kezdődően máig – hihetnénk, hogy időrendi sorrendben haladva lépésről lépésre kerülhetünk közelebb művészi világához, azokhoz a festői és emberi, esztétikai és etikai, egyéni és közösségi problémákhoz, amelyek foglalkoztatják. Hihetnénk, de nem így van. Már a művekkel való első találkozás jelzi, hogy a kronológia itt nem sokat segít, hiszen a bejáratnál a *Közel* című, 2006-os festmény fogadja a látogatót. Mellette azt állítja a másik mű címe, hogy *Azok is vagyunk, amiket elvesztettünk*, s mindjárt egy olyan személy bukkan föl a harmadik, az idén festett képen, aki éppenséggel egész életében azért dolgozott, hogy az a bizonyos veszteség a lehető legkisebb legyen emberi életekben és érzésekben, vágyakban és hitekben: Teréza anyja.

Nem az idő könyörtelen logikája, hanem a művészi teremtés természetrajza szabja meg tehát a művek egymás mellé helyezését, a különböző termékekbe került festmények kapcsolatát. Egy zöld kalap részlete tűnik föl az *Emlék és varázslat* című 2009-es képen, a mellette lévőkn pedig olyan motívumok, amelyek a hiedelem szerint minden mást árasztanak magukból, csak nem varázslatot, nem költészetet: Tűzoltó utcai vagy éppen józsefvárosi részletek.

Különös módon azonban a prózáinak tűnő vagy inkább annak hitt motívumok is átlénygölnek. A múltat eleven élettel tölti meg a festésben rejlő sűrítő-tömörítő erőnek köszönhetően. Így nem az ezernyi gonddal küzdő nagyváros már-már végleg lepusztult utcái jutnak az eszünkbe, hanem azok az időben-térben talán messze vezetők *Összefüggések*, ahogyan a kiállítás címe mondja, amelyek nélkül értelmezhetetlen a pillanatnyi látvány, s amelyeket a

maguk teljességében sem a tudomány, sem az ideológia, sem a hétköznapi élet logikája, sem a nagypolitika nem tárhat fel, hanem csak a művészet. A KÉP, csupa nagybetűvel, amelyen minden, a művészet nélkül értelmezhetetlen részlet a helyére kerül. Pontos jelentést és értelmet kap – miközben értelmet ad maga is, hiszen létezésével tesz arról tanúságot, hogy az élet, az emberi létezés nem az anyagi értékek összességétől, hanem attól a többlettől nyeri el értelmét, amelyet az emberi kultúra létrehoz.

De lehetséges-e képet teremteni abban a korban, amelyben képeknek nevezett villanások végtelen sora követi egymást, amelyben egyre kevesebb az idő, az energia, hogy egy-egy pillanatra megállítsuk, kimerevítsük a szó valóságos és átvitt értelmében pergő képek sorát? Van-e erőnk ahhoz, hogy azokra a rejtett összefüggésekre figyeljünk, amelyek a mű különböző összetevőit, az anyag és a szellem, a mesterség és művészet, az egyéni invenció és a közösségi alkotóerő között kialakulnak? Nemegyszer föltette magának ezt a kérdést Arnóti András is, aki művészeti íróként, művészetpedagógusként is újra és újra megfogalmazza sejtéseit, felismeréseit saját műveivel és a művészet egészének a hivatásával kapcsolatban. Ő éppen festőművészi munkájával, újabb és újabb képek megalkotásával válaszol arra a kihívásra, amelyet a kortárs művészet egyre gyorsuló változásai, a kiszámíthatatlanul, vagy éppen a műkereskedelem szeszélyeitől függően változó trendek jelentenek, amelyek számára a belső művészi logika, az öntörvényűen formálódó életművek egyre kevésbé kezelhetők.

A '90-es évek közepétől a Gerzson Pál és Makovecz Benjamin által létrehozott szarvasi főiskola művészeti karán folytatott oktatói munkáján már látható volt az a törekvése, hogy a festészeti gondolkodást erősen integrálja a filozófiai gondolkodással, majd később, a Budapesti Műszaki Egyetemen, az építészhallgatók számára tartott workshopjain, a

1 *Összefüggések*, Arnóti András kiállítása a kőbányai Kőrösi Csoma Sándor Kulturális Központ Pataky Galériájában, 2011. november 7–27.

bi „stúdiójellegű” szobrászat megteremtésében, honosításában Bohus Zoltánnak kiemelkedő szerepe volt. Az Iparművészeti Főiskolán olyan jelentős művészeti-szellemi műhelyt alakított ki, amellyel elválasztotta, illetve kiemelte az üveget a közvetlen használati funkció keretei közül. Tulajdonképpen a stúdió-üveg szobrászat mára önálló műfajjá alakult. Bohus Zoltán az idők folyamán a nemzetközi művészeti szcéna egyik legismertebb kiállítójává vált. Rendszeresen részt vesz különböző hazai, európai és amerikai szimpóziumok munkájában is. Műveit nem csupán Európában, de a tengerentúlon is elismerték. Bohus Zoltán a világ számos országában kiállított, munkáit megtalálhatjuk az Amerikai Egyesült Államok és Európa számos múzeumában és magángyűjteményében. Munkásságáért – több nemzetközi kitüntetés mellett – 1984-ben Munkácsy-díjat kapott, 1997-ben pedig Érdemes Művész elismerésben részesítették.

1979-ben a corningi New Glass³ nemzetközi kiállításon való részvétele volt az, amikor a több ezer pályaműből négy magyar művész munkáját is beválasztották a világ 270 legjobbnak ítélt üvegtárgya közé. Ezek közül Bohus Zoltán *Térszpirál II.* címmel kiállított műve az első tíz kiemelt között szerepelt. Amerikában és Nyugat-Európában a nyolcvanas évekre az üvegművészet nemzetközi szervezetei, intézményi háttérrel (galériák, alapítványok, szimpóziumok) is kialakult. Az 1996-ban megalakult Magyar Üvegművészeti Társaság is elősegítette a világ színvonalúvá vált magyar üvegművészet nemzetközi bemutatkozását, valamint könyvek és katalógusok megjelenését.

Fényköltői racionalitás

Bohus Zoltán szobrászatában a tartalmi aspektus indítja el az alkotás folyamatát. Rendhagyó plasztikai szemléletében nem a melegen történő üvegfűzés technológiája alakította ki a formát, hanem az úgynevezett „hideg” technológia, melynek alkalmazása kiiktatta a véletleneket és a megtervezhetőség határait professzionális szintre emelte. A szerkezetalakítás konstruktív jellegű módzatait, a vízszintes és függőleges egyenesek növekvő és csökkenő magasságával, majd a geometriai formák íveinek, görbületeinek variációival érte el (*Görbült tér*, 1987; *Koincidenencia*, 1996). Míg a kezdetekben a síküveglapokat melegítéssel fogta össze, a későbbiekben már a ragasztás technológiáját alkalmazta.

A rendszerváltás utáni években Bohus Zoltán a kozmikus terek felé fordul, de alkotói fantáziáját a valamilyen fajta változáson átesett üvegtestek is inspirálták (*Álomkagyló*, 2002; *Ezüstkagyló*, 2005). Bohus Zoltán üvegszobrainak kolorizmusa fénoxid színezéssel történik. Leggyakrabban zöld, kékeszöld, valamint bronzszínű árnyalatokat alkalmaz (*Aurora Borealis II.*, 2002; *Látomás a Szent Grálról*, 2001).

A békéscsabai kiállítás középpontjában az üveglasztikai formák sík- és térbeli fényalakzatai, olykor organikus, máskor geometrikus kompozíciók állnak. Nyomon követhető az anyaghasználat, az egymásra helyezett síküveglapok ragasztott rétegszerkezete is (*Organikus tér*, 2006). Nincsenek benne homogén rendszerek. Így a geometriai motívumok rétegei – az üvegtömb belsejében – áttetszően, megsokszorozódva válnak láthatóvá (*Illumináció I–II.*, 2006). A plasztika tér- és színrétegeinek transzparens kivágásai misztikussá teszik a műveket (*Belső tér*, 2006). Ilyen szubsztanciális meghatározottságú ideaformákat, ilyen nyitott térrendszereket talán csak az üveg felhasználásával lehet elérni. Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy Bohus Zoltán nem csupán megújította a magyarországi és nemzetközi plasztikai formanyelvet, hanem művészettörténeti értelemben újrapozícionálta azt.

Mint ahogy kezdtem: a művészet a lélek ünnepe! Bohus Zoltán szobrászata, mintha a József Attila verssorába rejtett titkot idézné: „Tenyeredbe tettem a lelkem,/Nézd, milyen szép százlátó üveg”. Reméljük, hogy az itt kiállított „százlátó” alkotások Békés megyében őrzött darabjai egy majdan kialakításra kerülő Békéscsaba egyetemes kortárs művészetek bemutató állandó kiállításán mindig megtekinthetők lesznek!

3 „New Glass”, Corning Museum of Glass, Corning, N.Y. USA (A szerk.)

különböző térértelmezések nyomán, az építészeti gondolkodással.

Eddigi munkássága tanúbizonyság arra, hogy, ahogyan maga fogalmaz, a kortárs magyar művészet igenis létrehozhat olyan értékeket, amelyeknek köszönhetően elhisszük: Magyarország szellemi életének háttérében vannak olyan készségek, amelyek vesznek, értik és szűrik a nemzetközi történeteket, ugyanakkor újra formálják a maguk sajátos – semmi mással nem helyettesíthető, cserélhető – hangját. Azt a hangot, amelyet egykor Nagybánya jelentett a képzőművészetben, Bartók a zenében, a Nyugat nemzedékei az irodalomban és a gazdag közéletben, Brauer Marcell a formatervezésben vagy Róth Miksa az iparművészetben. Mindegyik egyedi érték és valamilyen

módon mégis organikusan kapcsolható egy általánosabb érvényűhöz.

Ha az Arnóti András művészetének formálódását meghatározó logikát keressük, akkor elsősorban azok az összefüggések tűnnek lényegesnek, amelyek a figyelmet a látható világ elemeitől a felszín mögötti jelenségek, folyamatok felé vezetik. A „befelé látók” közé tartozik, ahogyan maga fogalmaz, azok közé, akik szabadon mozognak idő és tér koordinátái között, a különböző kultúrkörök, mitológiák, vallások világában, megmerülnek a történelem, a művésztörténet mélyében, hogy olyan kincseket hozzanak a felszínre, amelyek létezéséről a „kifelé látóknak” sejtelmük sincsen. Látomásos alkotók, Giorgio de Chirico, Hermann Hesse, Csontváry Kosztka Ti-



Csaroda I. (2009; olaj, vászon; 90x90 cm)



Intermezzo (2009; olaj, vászon; 70x70 cm)

vadar előtt tisztelgett első korszakának műveivel. Abban a korszakban, 1987 és 1993 között, amelyet ő maga a Kint szóval jellemez, de amelyben már József és Mária kapcsolatának misztériuma foglalkoztatta, a kultúrák rétegei, a tudat, az érzések, az álmok összefüggése az „ébredés előtti állapotban.” Ezután a Bent korszak következett, s a kiállítás a *Prágai Anzixszal*, az *Alleagro Barbaróval* innentől követi igazán festői útját, hogy azután a harmadik, a Fent elnevezésű korszakba, amelyben „igyekszik a dolgokat, jelenségeket felülről látni, és ez néha sikerül is neki”, a márványra festett *Metafizika*, *Nagyítás*, *Álomfejtés* vezesse át a látogatót.

Metafizika, *Nagyítás*, *Álomfejtés* – a három képcím akár három kulcsszava is lehetne Arnóti András

művészetének, ahogyan vannak olyan műegyüttesei is, amelyek szinte mérnöki pontossággal kijelölik azokat a hivatkozási pontokat, amelyek érvényesek, szóljanak bármiről is. Toszkán tájat idéző ciklusa a harmadik teremben akár önmagában azért is fontos lehetne, mert olyan tájat idéz meg, ahol az ember és a természet, a táji és az épített környezet olyan harmóniában él együtt, mint kevés helyen a világban. Mégsem csak ezért fontos, hanem annak a tömörítő, elvonatkoztató folyamatnak a tükrözőjeként is, amelynek során a látvány elemei a lényegükre egyszerűsödnek, hogy a külső, a felszín helyett egyre inkább a belső értékekre helyeződjön a hangsúly. A *Csaroda* című sorozat a magyar történelem, népi építőművészet sokszor szinte névtelen remekeire



Színházi valóságok

Beszámoló a tizedik Kortárs Drámafesztiválról

A tizedik alkalommal megrendezett Kortárs Drámafesztivál, miközben megőrizte eredeti célját – a kortárs drámaírás eredményeinek áttekintését –, azaz az újítással jelentkezett, hogy az elmúlt években megszokottá vált vendégország programot tematikai programra cserélte. Idén a dokumentumszínház került középpontba, műalkotásként és diskurzív beszédként egyaránt, hiszen az *Egy óra tizenhét perc* című orosz és a *Felelősségem tudatában kijelentem* című román előadások mellett a szervezők kétnapos konferenciát szenteltek a témának. A fesztivál többi programjának elve nem változott: a felolvasószínházi rendezvények, könyvbemutatók és kritikai beszélgetések mellett a fesztivál gerincét képező szemleprogram – amelyet Dobák Livia dramaturg, Forgách András drámaíró-dramaturg valamint Urbán Balázs és Szűcs Katalin Ágnes kritikus állított össze – ötvözi a kortárs drámára és az elmúlt évad jelentős előadásaira figyelő szempon- tot. Így került a válogatásba a Mohácsi testvérek *Egyszer élünk, avagy a tenger azontúl tűnik a sem- miségbe* című előadása, amelyet a Színházi Kriti- kusok Céhe a 2010/2011-es évad legjobb előadásá- nak választott; a HOPPart Társulat *Korijolánusza*, amely a legjobb független előadás díját nyerte; a Zsámbéki Színházi Bázison bemutatott *Caligula helytartója*, amely jelölve volt ugyanebben a ka- tegóriában; Pintér Béla és Társulata legújabb be- mutatója, a *Kaiser TV, Ungarn*; a Nemzeti Színház *Magyar ünnep* című előadása, amelyet Alföldi Ró- bert rendezett Závada Pál drámájából; a Stúdió K Színház *Józanok csendje* című produkciója, amelyet Mezei Kinga jegyezte rendezőként; a Nézőművésze- ti Kft. Scherer Péter által rendezett *A gyáva* című előadása; a Katona József Színház Nádas Péter drámájából készített produkciója (r.: Dömötör András) és végül egy, a felolvasószínházhoz közelebb álló, a Tasnádi István darabjából készülő munkabe- mutató (r.: Kovács Dániel). Ugyanakkor a fesztivál egy lengyel drámából készült előadás premierjével indult, amely előző évben felolvasószínházként került közön-

ség elé – így a Pelsőczy Réka által rendezett *Gardénia* a fesztivál egyik lényegi célkitűzésének gyümölcse.

Az *Újrahasznosított valóságok* nemzetközi konfe- rencia esettanulmányokon és elméleti kérdésfelveté- seken keresztül közelített a dokumentarista színház formájához. A dokumentarista színházat történeti kontextusba helyező felszólalások, illetve a műfaj te- matikai és dramaturgiai jellemzőit, a színházi meg- valósítás módjait vagy társadalmi törekvéseit tárgyaló előadások mellett mások a színházi forma valósághoz való viszonyának teoretikus előfeltevéseire kérdeztek: mit jelent a fikció és tény közötti ellentét, ha az, amit valóságnak tartunk számtalan tényező (ideológiai, az észlelés kialakult normái, előítéletek stb.) együttható- jában konstruált és nyelv, kép által mediatizált „vala- mi”? S hogyan reflektál erre a dokumentumszínház?



A gyáva (fotó: Hetesi Antal)

Az orosz *Teatr.doc* előadása az orosz állami korrup- ciót tematizálja Szergej Magnyickij történetén keresztül. A harminchét éves Magnyickij jogászként nagy volu- menű, több állami dolgozót érintő csalást leplezett le. Az orosz hatóságok letartóztatták, ám vádat nem emel-

hívja föl a figyelmet, az ismeretlen mesterek által faragott templomberendezés részletein keresztül, a romló anyagban is az emberi lélek, hit romolhatat- lan szépségét mutatva meg. A felületen megjelenő és más művein is felfedezhető arany révén az időhöz kötött jelenséget Arnóti András az időtlenség vilá- gába emeli át.

Látszólag talán egészen más világ inspirálta a *Bejegyzések Jozef K. naplójába* című sorozatot, való- jában azonban ez is a múltunkhoz, az európai kul- túrához és a kulturális örökséggel való sáfárkodás- hoz kötődik, miközben az egyre arctalanabbá váló világban élő, egyre kiszolgáltatottabbá váló egyén léthelyzetét villantja föl. Honnan jövünk, kik va- gyunk, hová megyünk? Fogalmazza újra a kérdést,

amelyet Paul Gauguin is feltett, amikor új, az euró- painál romlatlanabbnak hitt kultúrára találásban reménykedett az egzotikus tájakon. Újra és újra a festő, a festészet, s ezen túlmenően az ember he- lyét keresi a világban, ahogyan legújabb képeinek a címe is mondja: *Helyünk kitöltése egy lehetséges tér- ben, A tér megtartása, Tér többféle időben*. Keres, és újra csak keres. „Merthogy baj van a viszonyaink- kal. Nem általában. Konkrétan is. Túlbeszélünk egymás határain, elveszítettük azt a védőhálót a szavaink mögött, amelyet hallgatásunk jelenthetett volna... Ez most nem a harc ideje. Ez az idő a hall- gatásé” – mondja. S miközben ezt mondja, újabb és újabb festményt tesz elénk. Talán mert a festmények csöndje a legbeszédesebb.



Egy óra tizennyolc perc (fotó: Mihail Guterman)

tek ellene: egy évig ült börtönben és végül belehalt a fizikai és lelki meghurcoltatásba. Az előadás a magára hagyott jogász utolsó másfél órájára fókuszál, ezt próbálja rekonstruálni, nem feltétlenül történetyszerűen – mint ahogy egyébként sem nem részletezi a teljes ügyet, vagy annak előzményeit. A színházi keret inkább a tárgyalás, kihallgatás, nyomozás helyzetét használja, amelyben a közönségre hárul az értelmezői, döntéshozói szerep. Nekünk kell összeraknunk a sokféle szempontból az ok-okozati viszonyokat: a nézőtérrel szemben félkörívben helyet foglaló színészek egymás után lépnek ki elénk egy tárgyalási ceremóniát vezénylő színész felszólításának engedelmességgel. Magnyickij édesanyja, a jogász tárgyalását vezető bíró, a nyomozó, az ügyvéd, a börtönorvos, a mentős megszólalását egy fiktív videóbejátszás zárja, amelyben a Magnyickijt alakító színész a jogász utolsó naplóbejegyzését olvassa fel: ez a könyvtárból kikölcsönzött Shakespeare-drámákra vonatkozik (a példányból kitépték a „Lenni vagy nem lenni” monológot). Mihail Ugarov rendezésének leghangsúlyosabb eleme a beszéd, a finom karakter-alakításokhoz rendelt szöveg. A vallomások, jegyzőkönyvek, napló és interjú dokumentumszövegeit bravúros, a valóságrekonstrukció igényeit bölcs színházi érzékkel túllépő dramaturgia fűszeli össze, amely Magnyickij szenvedés-történetét egy apró, de minduntalan, más és más formában visszatérő motívumba sűríti. Ez a motívum abból a mozzanatból épül, hogy Magnyickij a tárgyalás szünetében kapott egy zacskós levest, de a bögre forró vízre vonatkozó kérelmét a bíró és mindenki más elutasította (emiatt két napig étlenül maradt a börtönben). Az emberi kiszolgáltatottság végül



Felelősségem tudatában kijelentem (fotó: Vlad Petri)

gazdag vágy- és képzeletvilágán keresztül látjuk. Az élet mindennapi eseményeire figyelő gyermeki szempont nem idealizál, hanem szituál, hogy egyáltalán belegondolhassunk abba, mit jelentett az onnan való kitörés.

E két előadás mellett, a nemzetközi program részeként mutatták be Elżbieta Chowaniec *Gardénia* című drámáját. Pelsőczy Réka rendezése a női családregényt beszédoperaként szemléli, találó módon egy koncert helyzetében keretezve a négy generációt átfogó anyalány megszólalásokat. Hiszen amiként egy zenei művet is ismétlések és eltérések strukturálnak, úgy alkalmazódik az összhangzattan elve a megjelenő női életekre, ahol sorsmintákat utasítanak el/vagy visznek tovább az

lapotát szimbolizáló karkai mozzanat több helyen is felbukkan, a bíró vagy az ügyvéd mentegőzésekben, az anya panaszaiban, hogy végül az előadás egy végső elszámolás helyzetére fordítsa: a bíró túlvilági büntetése, hogy örökké forró vízért kuncsorog. Az előadás végén be is hoznak egy kanna vizet, ám poharat nem adnak neki.

A *felelősségem tudatában kijelentem* című előadásában (r.: David Schwartz) az előadó, Alina Șerban színésznő élete a dokumentum. Az élettörténet meséjét félbeszakító, kivetített (és felolvasott) naplórészletek, amelyeket Șerban ad elő – nem szenvtelen tárgyilagossággal, de egy következetesen végigvitt, hangleejtés által is artikulált távolságtartással, miközben beszédét

naplótöredékek kivetítése kíséri – egy cigány kislány mindennapjaiba helyez minket. A színházilag finoman retorizált distancia kettős funkciója, hogy ellehetetlenítse a szánakozás, sajnálat érzését vagy az egzotikum iránti voyeur-éhséget. Ugyan elképzelhetetlen nyomorba invitál az előadás, mindezt egy kislány elképesztően



Gardénia (fotó: László Judit)

anyák-lányok Urbanovits Krisztina, Száger Zsuzsanna, Bartsch Kata és Spiegl Anna alakításában. Az előadás kérdése, hogy miként lehet kilépni a rossz emberi játszmák körforgásából, megengedi-e az élet „zenei” szövete a teljes érzelmi váltást? A *Gardénia* a negyedik nő sorsának befejezetlenségével hagyja nyitva a kérdést. A dédunoka nem szeretné sem megtagadni, sem ismételni elődei hibáit: alternatívát keres. Ám a zenei szövet vonzása erős: a tercettben összeálló női felmenők az esküvő ürügyén szövetkeznek, aminek muszáj megtörténnie, fehér gardéniával, úgy, ahogy a családi hagyomány előírja; mi azonban csak a szirmokból kirakott esküvői utat látjuk, a rajta való menetelést már nem. A négy női sors a század történetét is finoman kottázza: az első világháborútól kezdve napjainkig.

A szemleprogram többi előadásai sem mentesek a történelmi érdeklődéstől, bár a műltfeldolgozás eljárásai eltérőek a dokumentarista színházétól. A Nemzeti Színház *Egyszer élünk...* című előadásának inspirációs forrása megtörtént eset, amelyről az alkotók költői módon rugaszkodtak el. Mohácsi János rendezése nem csak az emlékezést, hanem a közösségi felejtést is

tematizálja: az elfojtásban, az átnevezésben, az áttételben hiányhelyek mutatódnak fel. A hiány traumákat takar, amelyekről az előadás mesészerű logikával és szimbolikával beszél: a rettegett orosz katonatiszt által üldözött lány a nádasba menekül és náddá változik, nádként erőszakolja meg őt a katona. A holokauszt-túlélő lány a falusi színikör próbáján minduntalan láb alatt van: rossz helyen állsz, mondják neki folyton. A Don-kanyarból visszatérő vak katona, aki a *János vitéz* próbájába csöppen, Iluskáját már egy másik János oldalán találja, aki túlélő bajtársként hamarabb hazakerült. A gulágon holtak és élők között eltörlődik a különbség, mindenki meghalt már valamikor, vallják be sorra a lágerlakók. Az élet megy tovább, szajkózza a falu lelkésze, akinek halálba erőszakolták a lányait és feleségét, és aki új családot alapít, hogy megtörve simuljon bele a szocializmus új rendszerébe. Mohácsiék három tablóba szerkesztik a (minduntalan) elhurcoltak és hazatalálók odüsszeiáját, amelyben a haza, az otthon is folyton hiányhely: az első képben egy kiégett zsinagógában próbálnak a falusiak, ahol már felbukkannak az orosz katonák; a második kép az elhurcoltakat egy szürreális gulágon mutatja (az orosz tisztek kérésére itt is el kell játszaniuk a *János vitézt*, ám a próbálkozás kudarcba fullad, mivel a tisztek elvárása az eredeti szövegre vonatkozik, a színjátszók ellenben a Kacsóh Pongrác-féle daljátékot ismerik); a harmadik kép egy október 7-i ünnepséget szceníroz a falu lepusztult vasútállomásán, a szocialista paradicsom kietlenségébe térnek meg az elhurcoltak.

A Nemzeti Színház másik előadása, a *Magyar ünnep* szintén a második világháború világába vezet vissza, konkrétan a második bécsi döntéshez. Az Alföldi Róbert rendezte előadásnak – Závada Pál drámájához hasonlóan – sem célja a realista módon historizáló valóságrekonstrukció, annál inkább a kor bonyolult viszonyrendszerének a színpadra állítása, amelyet egy szűk baráti és családi közeget történetesen keresztül valósít meg. Az egymással rokon, barát, szeretői viszonyban álló szereplők identitása igen



Magyar ünnep (fotó: Gordon Eszter)

különböző: van köztük katolikus pap, kikeresztelkedett zsidó, fajvédő ideológus, fasiszta és kommunista. A személyes életeken keresztül láttatott történelem és az ideológiai ellentéteket vázolni szándékozó nagyobb, távolibb, külsőbb nézőpont, amelyet a térre nehezülő, tömegként funkcionáló kar is hangsúlyoz, olykor egymás ellenében hatva gyengíti az emberi sorsfordulatok tétjeit, nehezíti azok követhetőségét.

A Pintér Béla és Társulat nemrég bemutatott *Kaisers TV, Ungarn* című előadása időutazás az 1848-as szabadságharcba, annak is a végére, a schwechati csatába. Az időutazás keretét kezdettől fogva játékbá hozzák a színészek: két laborköpenyes színész tépkedi a jegyeinket, ültet a nézőtérre, majd számol háromig. Természetesen a csettintés után is egy helyben maradunk, azaz saját jelenünkben, amelyet 1848-as, forradalmi kiszérelésben látunk a színpadon: a forradalom hevében Kossuth (Thúröczy Szabolcs) és Petőfi (Pintér Béla) által elfoglalt Kaisers TV-t Nemzeti élőképvibránccá nevezik át; azon nyomban megkezdődnek a leépítések: aki nem idéz helyesen Petőfi-verset, repül. A két vezér stratégiai célja a schwechati csata közvetítése. A pintéri dramaturgiát a közhely bravúros színházi hasznosítása jellemzi, itt sem szenvedünk hiányt ezekből. A „mi lett volna, ha” kérdése-érzése mélyen meghatározza a nemzeti történetírás eszményét, Pintérék épp ezt forgatják ki az időutazás során, visszatérve egy családi tragédia gyökeréhez is. Baráznay Amália (Enyedi Éva), aki hozománya reményében utazik a múltba, alaposan megváltoztatja azt: sok apró dolog másként alakulása végül a schwechati csata győzelméhez vezet. Ami arra a jelenre is kihatással van, amelybe a szereplők visszatérnek: virágozik a családi idill és a magyarországi gazdaság svájci színvonalát út.

A HOPPart *Korijolás*usza, mint shakespeare-i átírat kortárs politikai hatalomrajz, amely Pintérékhez hasonlóan szatirikus vonalon mozog. Az aktuálpolitikai kiszólások rengetege gesztusok, szlogenek, viselkedésminták törmelékét mozgósítja a hatalom szereplőinek színpadi megalkotása során, átfogva a társadalom egészét: a politikai elit felső középosztálybeli szereplői mellett megjelenő néptribunnusok a munkásosztályt, a proletariátust képviselik. Polgár Csaba rendezése a kizsákmányoló-kizsákmányolt ellentétes táborait morálizálástól mentesen állítja elénk, a viszony dinamikájára kíváncsi: a nép kevéssel is megelégszik, befolyásolható, nincs tisztában saját érdekeivel, így érvényesíteni sem tudja azokat. Arra fordul, amerre a szél fúj. Egy kis olajbogyó, egy kis ez-az kell neki a boldogsághoz. A politikai elit a szavazatmaximalizálás piaci büvöletében élve szintén nem mutat fel hosszútávú stratégiát. „Jó, de akkor hadd halljuk a programodat”, fordul a nép, és a nép két képviselője Coriolanuszhoz, miután szenátor-nak választotta. „Van programom, nagyon jó kis programom van”, feleli a szenátor, aztán hátat fordít, többet nem is tudna mondani.

Szikszai Rémusz rendezése szintén napjaink közéleti viszonyaira vonatkozik. A Székely János *Caligula helytartója* című drámájából készült előadás azonban áttételesebben utal kortárs valóságunkra. Megelégszik azzal, hogy a római történeten keresztül láttassa a jelenlegi rendszer működését, miközben a hatalom bonyolult rendszerébe keveredett kormányzó dilemmáival szembesíti. A fesztiválon játszott előadás – jóllehet annak bemutatóját igen pozitív kritika fogadta – széthullott, erőtlen produkció volt. Egy előadás kiüresedésének számos oka lehet, ám érdemes azon elgondolkozni, hogy nem a felszínes ideologizálás juttatta-e ide Szikszai rendezését, amely a látott állapotában nem több, mint intellektuális, vívódó párbeszéd, érthetetlen és átérezhetetlen emberi tétekkel, valamint illusztratív színházi megoldásokkal fűszerezve. Kérdés, hogy egy allegória örökérvényűen, mintegy magától étetődő természetességgel tud-e beszélni a mindenkor hatalmi gépezetről, s vajon a hatalminak a felfogása állandó-e.

A Füge, a Szakkör és a Kortárs Drámafesztivál közös produkciójaként került sor a Tasnádi István drámájából készülő előadás munkabemutatójára. Maga a szöveg sem befejezett: a kortárs színházi gyakorlattól egyáltalán nem idegen a közös, műhelymunka során születő drámaírás módszere, a dráma állapota is a közös munka egy stációját mutatja. A *Hogyishívják* több-kevesbé felolvasószínház formájában került a nézők elé Szandtner Anna, Polgár Csaba és Thúröczy Szabolcs szereplésével. Tasnádi darabja megtörtént önrablási esetekből indul ki. A dráma szereplője egy szerelmespár, aki reménytelen egzisztenciális helyzetükből, az eladósodásból való kilábalást úgy véli megoldhatónak, hogy a nyugdíjokat kézbesítő postáslány megrendezi önmaga kirablását. Tasnádi darabja szociodráma, ugyanakkor játékos színháziasság mentén íródik. Az önrablás megvalósítása a színházi alkotás fázisait és módszereit igényli: pontosan el kell képzelni és játszani egy szerepet, valamint óriási téttel bír a hiteles, hiba nélküli alakítás, amellyel a nyomozót kell meggyőzni.

Nádas Péter *Szirénéneke* Dömötör András rendezésében történelem utáni tájképként tűnik fel a színpadon. Szellemi panorámát látunk, amelyet az időtlen (mítosz) és múlandó (emberi létezés, történelem, test) keveredéséből létrejött permanens elmúlás ural, a pusztulás reménytelenül ismétlődő története. A színpad bal oldalán Hádész birodalma látható, kapujában Hádész derékig érő, hatalmas szobrával, mellette Perszephoné kiságyával. A színpad középső része tengerpartot idéz: három gumicsónak hever itt, a háttér-tengerből három ajtó nyílik a tájra. Jobb oldalon kiskocsmá, és irányítóközpont látható, ahol időnként revüénekes szirének együttese tűnik fel. A dramatikus perszonázsok sokszorozásában megszűnik az identitások és történetek egvedisége. Anyák, fiúk, szirének – valamint az (örökké hiányzó, „tömeggyilkos”) apa

büvös viszonyrendszerét látjuk a színpadon. Pénélope, Kírké és Kalypso egy-egy fiút szültek Odüsszeusz-tól: Télemakhoszt, Télegonost és Hyakinthost. A három fiú szerelmes lesz három szirénbe: Thelxiopéba, Aglaopéba és Peisinoéba. Az anyák, fiúk, szirének kóruszszereplőkként lépnek a színre, ugyanolyan jelmezben, hasonló mondatokat és sorsot ismételnék. A mítoszi táj ökológiai katasztófa-sújtotta terület: a partra vetődő három fiút majdnem lecsáklázzák a helyi halászok, hogy testüket halhúsként dobják piacra, ám végül megkegyelmeznak. S a történet gyilkossággal zárul: jóllehet a három fiú mindvégig a hiányzó apa után sóvárog, egy félreértés következtében, nem ismerve fel a parton bókászó figurában Odüsszeuszt, megölik őt. Dömötör András rendezése érzékenyen nyúl a drámai anyaghoz, gazdagon bontja ki a szöveg rétegeit.

A szemleprogram részeként láthattuk a Stúdió K Színház költői előadását, a *Józanok csendjét*. Mezei Kinga rendezése etűdök sorozatából áll: a történetek helyszínül szolgáló kocsmában élettörténetek, kettőtörténetek, be nem teljesült szerelmek elevenednek meg. A kocsmák közösségi terében – s ez a tér kimondottan maszkulin, ahogyan a szereplők közt is csak egy nő van, aki hol kocsmárosné, hol régmúlt szerelmek női alakja – találkoznak az élettörténetek, s mindenki egyaránt fontos, mindenki sorra kerül. Tipikus alakokat látunk: a filozófáló értelmiségit, a cigijéhez gyufa után kajtató lúzert, a hirtelenharagú, tagbaszakadt, féltékeny férjet. Lebegő atmoszférájú tere van az



Józanok csendje (fotó: Swierkiewicz Áron)

előadásnak: mintha az alkohol hatására átíródnának a gravitáció, az észlelés szabályai, és ebben a szomorúan elégikus, bohóctréfákkal teli könnyedségben nyílna meg a múlt, a szív, a száj – a néző ezen a részen keresztül pedig a létre pillanthat, történetbe foglalt emberi életre. Félhomály van, akár egy barlangban, árnyak

vetődnek a falra, mécsesek lobognak (ám csak eddig tart a platóni hasonlatra való emlékezés: a létezés magasabb szintjének elgondolásához mintha székszéssel viszonyulna az előadás). A színészek mozgása is imbolygóan könnyed, önmaguk bábjait táncoltatják. Homonnai Katalin, minden történet Nője tárgy, ruhafogas, amire a férfiak zakójukat akasztják, mindahányan a színpadon, csalfa feleség, nemi erőszak áldozata, a lány, akire vágnak és akit mindörökké elszalasztottak, akit teherbe ejtettek, aki tönkrement vagy tönkretette őket.

A szemleprogram mellett érdemes számot vetni az ajánlott színházi előadásokkal is. A Füge és a Trafó előadásaként futó *A pitbull cselekedetei* szintén érdekes színházi kalandra hívja a nézőt. Aki látta az írott drámából született előadást megelőző improvizációs kísérleteket, most az életszerű, ám az improvizációs „kosztól” megtisztított, mégsem steril színészi játéknyelv kérdésén gondolkodhat, amelyet a Kárpáti Péter köré szerveződött alkotói csapat elmélyülten, sok humorral beszél. A Forgách András által színpadra átdolgozott *Bouvard és Pécuchet*, amely előadasként a *Dilettánsok* címet viseli, nagyszabású, tragikomikus leszámolás a világ totális megértésébe vetett hittel. Flaubert regénye a tudománynak vallásos tisztelettel adózó kor satírája. S bár Asher Tamás rendezésében a két alak (Elek Ferenc és Máté Gábor) idealizmusa mindvégig megmosolyogtató, miközben körülöttük zajlik a történelem, zúg a forradalom, hatalmi formák és felállások rendeződnek át, egyedül ez a száználmasnak tűnő idealizmus tűnik az emberi jószágba, egyenlőségbe vetett hit mentsvárának.

A kortárs magyar dráma változatos formákat mutat: átíratként, adaptációként, műhelymunka során vagy magányos íróasztali tevékenység eredményeként mutatkozik. Akármilyen formában is jön létre az írott szöveg, a színházi minőség különféle elgondolásainak függvényében születik, azt is modellálva, hogy az milyen viszonyban áll a valósággal. (A fesztivál szemlézte előadások nagyrésze látványosan térképezi fel napjaink társadalmi, politikai, hatalmi törésvonalait, s bár ezzel a funkcióval természetesen nem írható le a színház szerepe, a rejtett valóság, a közösségi emlékezés elemző megmutatásának igénye mégis szembetűnő. A kortárs színház szemvédelesen érteni akarja a jelent és ehhez szenvedélyes múltkutatásba kezd, legyen az családi vagy történelmi múlt.) A kortárs dráma széles spektrumát pedig reprezentatív módon mutatja fel a Kortárs Drámafesztivál, még ha teljes egészében nem is foghatja át.



Kelet-Közép-Európa himnuszai

Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám?*

Kiss Gy. Csaba könyve a kelet-közép-európai térség nemzeti himnuszainak alapos összehasonlító vizsgálata. Sok éves elmélyült kutatómunka eredményeit foglalja össze és összehasonlító módszerével új távlatot nyit a nemzetkutatásnak. A kelet-közép-európai régió szinte összes nyelvének az ismeretében végzett eredeti forrásokat is feltáró kutatómunkát.

„Párbeszédet kezdeményez ez a kötet a nemzeti himnuszok segítségével. Kelet-Közép-Európa népei között. Tizenhárom ország himnuszait egymás mellé téve, egymás tükrében mutatjuk be őket. A kölcsönös megismerés szükségességének a jegyében. Abban a meggyőződésben, hogy az igazi európaiság egyik fontos ismérve a szűkebben és tágabban vett jószomszédság.”

A modern nemzet sajátos kulturrális jelrendszer: Szimbólumok, értékek, magatartásformák együttese, mely történelmileg jön létre. Állandóan módosul tehát, jóllehet viszonylagos állandósággal rendelkezik.

Kiss Gy. Csaba kutatói célja a kelet-közép-európai himnuszok jelképi tartalmának bemutatása, a nemzeti himnuszokként való elfogadtatás történetének nyomon követése a modern nemzet kialakulásának folyamatában.

Áttekinti a különféle nemzeti törekvéseket és jellegeket. Bemutatja az utóbbi évtizedek nemzetközileg

megélt nacionalizmus kutatás főbb szempontjait. Az egyik szerint a modern nemzet elképzelt közösség, melyet a kulturális elit épít föl. A másik szerint a modern nemzet fogalmát az etnikai gyökerek és a történelmi előzmények határozzák meg. Kiss Gy. Csaba rámutat ennek a szembeállításnak a tarthatatlanságára is.

Árnyaltan jellemzi Kelet-Közép-Európa sajátos jellegét. Megvilágítja azt, hogy Közép-Európa keleti felén a modern nemzet megteremtésében a közös származás, a közös eredet tudata, a nyelv, a politikai-területi hagyományok és a vallási-felekezeti összetartozás volt a legfontosabb tényező.

Idézi Milan Kundera nagy hatású esszéjének Közép-Európa meghatározását: „Mi Közép-Európa? Az Oroszország és Németország közötti kis nemzetek bizonytalan övezete. Hangsúlyozom a két szót: kis nemzeteké, melyeknek veszélyeztetett a léte, eltűnhetnek, és tudatában is vannak ennek.”

Bemutatja az egyes nemzetek bonyolult viszonyait is, például az anyanyelvi hagyományok különbözőségét. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a nyugat-európai fejlődésben a nemzet alapvetően szekularizált közösség. Kelet-Közép-Európában azonban a vallási identitás a nemzetté válás folyamatában is fontos szerepet játszott.



Nap Kiadó, Budapest, 2011.

A nemzet kulturális közösség, sajátos kulturális jelrendszer. Egy nemzet kulturális univerzuma szimbolikus haza, melynek van egy viszonylagos állandó, kánonnak nevezett magja. Az identitásnak integráló összetevőjét jelentik a szimbólumok.

A nemzeti himnusz a modern nemzet jelképeinek egyike. A kultikus költészet egyik ősi formája. Istent, istenséget dicsőítő ének. A nemzeti himnuszok a nemzeti reprezentáció versjelképei. A nemzeti himnusz általában közmegegyezés szentesíti. A nemzetté válás elengedhetetlen feltétele a nemzeti jelképek kialakítása.



Csuklópont (1973; tűzzománc, acél, krómozott rézgömb; 66x15x15 cm)

Kiss Gy. Csaba sok szempontból vizsgálja meg a himnuszok kialakulását, elfogadottá válásuk történetét. A nemzetnévelési folyamatot a történelmi-politikai események, a modern nyelv megalkotásának célkitűzése, valamint a szellemi és művészeti eszmeáramlatok jelentették.

1848 forradalmainak kivélesen fontos szerepe volt a nemzeti szimbólumok megteremtésében és elterjesztésében.

A nemzetállamok létrejöttével a himnuszok deszakralizálódnak és belépnek a történelembe.

Ugyanekkor ezek a vers jelképek maguk is részt vesznek a modern nemzet megteremtésében, hozzájárulnak a nemzeti önkép – esetleg ellenség kép vagy ellenségképek – megfogalmazásához.

A nemzetinek az önmeghatározásában, önképeiben gyakran megjelennek a nemzeti tragédiák és a nemzethalál víziói. Ezeknek a tragédiáknak az értelmezésében a reménytelen küzdelem hősi vállalása kap hangsúlyt, az áldozat szerepének az elfogadása, valamilyen magasabb érték (kereszténység, Európa, nemzeti függetlenség, népek szabadsága) jegyében.

Igen tanulságos, hogy milyen értékekre hivatkoznak a kiválasztott szövegek, milyen tulajdonságokkal jellemzik a közösséget, milyen vonásokat szeretnének bennük látni.

A lengyel és magyar nemzeti önszemléletben a szabadság ki-tüntetett jegye az önképnek.

A nemzeti múlt nagy elbeszélésének megalkotása azonban hozzátartozott a modern nemzet megteremtéséhez.

A kiszélesedő nemzeti mognak múlt képének megteremtésében el nem hanyagolható közvetítő szerepet játszott a szépirodalom.

A maga módján a földrajz is hozzájárulhat az identitás diszkurzív megteremtéséhez: A nemzeti kultúrának van egy ilyen szakrális térképe: honfoglalás, államalapítás, diadalok, vereségek helyével.

Kiss Gy. Csaba könyvének legfontosabb része az egyes himnuszok keletkezését, használatba vételét és a vonatkozó szövegek jelképteremtő erejének elemzését tartalmazza.

Kitűnő a himnuszokba foglalt nemzeti reprezentációs képek elemzése, az egyes nemzeti himnuszok közötti átvitelek nyomon követése, a beléjük kódolt jelképi elemek azonosítása.

A dolgozat utolsó két fejezetében a himnuszok használatának eseménytörténetét tárgyalja. Ez a téma a jelenleginél alaposabb, több kutatással járó megközelítést kívánt volna.

Kiss Gy. Csaba értekezése multidiszciplináris kutatások nyeresége. Nyomon követi a kelet-középeurópai államok-nemzetek – Lengyelország, Csehország, Szlovákia,

Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Herzegovina, Montenegró Makedonia, Bulgária, Románia, Albánia – nemzeti himnuszainak megszületését, olykori változásait, módosulásait és módosításait.

Szól a régió nemzeti mozgalmait motiváló vallási sokféleségről.

A művelődés- és részben esztétörténeti, illetve jelkép- és mítosztörténeti alapvetés és kitekintés után a kelet-közép-európai nemzeti himnuszok több odalú definiálása, értelmezése, interpretációja alkotja a dolgozat további, tetemesebb részét.

A magyar állami himnusz az egyetlen a térségben, amely csorbítatlanul és megszakítás nélkül mindmáig az állami prezentáció része.

A kelet-közép-európai nemzeti himnuszok alakulástörténetéről, ha nem is hézagtalan, de mindenképpen jelentős tudományos eredmény Kiss Gy. Csaba könyve.

A kommunizmus bukása utáni szakasz azért rendkívül tanulságos, mert mindenütt újra aktuális lett a függetlenség visszaszerzésével a nemzeti identitás kérdésköre.

Kiss Gy. Csaba munkája jelentős hozzájárulás nemzeti önismeretünk mélyítéséhez, a kelet-közép-európai eszme és reprezentációtörténet megértéséhez.



KELEMEN LAJOS ◀

Ha egybeeshet könnyedség és távlat

Lackfi János: *Élő hal* – versek 2004–2011

A költészet: nap. Amint feljön (s persze: mindig feljön), dolgozni kell.

Pláne, ha az ember felismeri benne a szellemet, ami egyre arról igyekszik meggyőzni, hogy a kétféle jószágon, a fényen és a sötétségen túl színárnyalatok megszámlálhatatlan sokasága rakódik le a napokban. Mondhatunk ennél többet és mást a hagyományainkról, de ennek a tradíciónak feltétlenül része vagyunk.

A verse való készség spontánul támad. Az alkotás annak megértése, hogy ez az egyre telítődő emlékezet nemcsak inspiratív, morális természetű is. A költészet, összes jövő idejű igéjével együtt, e különös memória származéka. S lehet-e másféle igénye a költőnek, mint folyamatosan hitelesíteni, hogy a megszámlálhatatlanul sokféle szín épp az ő nyelvén kész a beszédre? Lehet-e? Bizonytal lehet.

Lackfi János mindenesetre egyetlen pillanatot sem óhajt el-könnyelműsködni. Nap-alapú munkamódszerének lényege, hogy rég, egy valahai napkelte egyben a költészet pirkadata is volt, s meglehet, azóta sokszor lebukott s újra égre hágott a nap, és a dolgok sokkal összetettebbek, semhogy csak ebből az egyszerű igazságból születnének, s emiatt pusztulnának, mégis: a költészet megvan.

Csodálatos kötelék, telve a végletes érzések testvériségével. Elég csupán a múlásra gondolni: s kell-e e

kétségbeesésnél lelkesítőbb dolog? A kétségbeesés ugyanis képek felé vezet, melyek először talán kialakulatlanok, de kikiált belőlük annak igazolása, hogy egyszer megvolt már, tehát újra megteremthető, ami vonalaikból és foltjaikból elődereng.

A költészet olyan, mint ama bizonyos akarati objektiváció. Ecsetelhet fájdalokat, közönyt, gyönyt – a lényeg, hogy kikerülhetetlen; mindig a költészeté az utolsó szó. Már csak azért is, mert valamennyi művészettéle közül ez a legmozgékonyabb. Itt van és még sincs itt – és mégis itt van. Fölcsapja magát a mélyből, hogy még a fiziológusok is csak győznek ámulni, ívet húz, alábukfencezik, lényegi feltétele, hogy teret kapjon, megcsillan a napban, s máris tovaúszik – tisztára olyan, mint az élő hal.

Hiszen erről szól Lackfi János *Élő hala* is. „A költő – mondja Lackfi a *Szakmai dúdolóban* – világ-mindenes.”

Miként a nietzschei ínséget („...az élet nem lakozik többé az Egészben”) meghaladni akaró lantosok legtöbbszörénél látni, Lackfi János költészete is az ismeretlen szintjén hódít. A formálódásban bizonyítja magát. Egyszerre feltételez mozgást és változatlanyságot. Rádásul a vibráló, áradó, soha meg nem vetemedő élet nem egyedül alakzataiban, mint inkább titkaiban töretlen. Az ember nem ér-



Helikon Kiadó, Budapest, 2011.

heti be azzal, hogy minden ésszerű legyen. A kíváncsiság azonban realizmusra ösztökél, ennek igazi válfaja viszont álmokat, képzelőerőt és erkölcsöt igényel.

Mozgás és változatlanyság. Ha a szellemet, jobban mondva a szellem varázsát meg akarjuk menteni, mozgás és változatlanyság nem olcsó műszavak, Lackfi János térfelén például egy világ tartozékai, a hűség szemérmes szinonimái. Nélkülük az *Élő hal* szerzőjének világa nem tudna lenni. De meddig áll verse készen a változatlan létező; hol kezdődik a mozgás?

E kérdés fényénél világosodnak meg a Lackfi János-féle líra legtermékenyebb színváltásai. Nem mel-

lesleg alighanem e helyt nyer értelmet az a kivételes versösztön, viszsza-szoríthatatlan formavágy, amelyet líránk közelmúltjában utoljára Weöres Sándor statuált. Ahogy Weöres sem, Lackfi sem kizárólag az írásvágynak, a merészségnek és a poétikának hódol. Hanem a poézisnek. Azt posztulálja, hogy a költészet: nap, a nap pedig: költészet. Költészet minden. Földolgozandó készlet. Úgyhogy a világ: magánvalók és jelenségek végtelen és védetlen gazdagságú nyersanyagbázisa. „Semminek nincs soha vége... / Mindennek mindig vége van... / Soha semmi meg nem öregszik, / Épp csak sötétebb lesz fél árnyalat...” (Inga)

A változatlanság és a mozgás viszonyát költőileg értelmező Lackfi Jánosnak eszében sincs elválasztani a világot a színétől. Java versei ott születnek, ahol az emberek és dolgok belső élete csakugyan eleven lélek. Ő nem farsangvasárnapig érvényes kis igazságok osztogatásában, életüres terrénnumok elvont definiálásában hatékony, hanem abban a magatartásban, ami minden valamirevaló irodalom megalapozója: a szemlélődésben. A napestig töprengő szív, a perpetuális tekintet ő.

„Némely szó szül százat, elönt pincét-házat, / megszáll elmét, / Mint orcán pirosság, mint égen olmasság, / úgy terjed szét.” (Variációk *anyanyelvre századok hangján*) Íme, a logisztika! Szóról szóra, mondatról mondatra így áll össze a zuhatag. A múltból jövő, vagy száraz mai prózából, tanult szabásrajzból, reminiscenciákból, hétköznapi véletleneiből és életbevágó tapasztalatokból – nincs forrás, amelyet Lackfi János kikerülne.

Az ember önkéntelen is arra gondol, hogy az írásnak e kataraktája, a belevitt iróniával, öngúnnnyal, imitt-amott egy kis cinizmussal, talán valami mítoszt takar. „ezer-szer ismétlődve összeáll, / s már hullik is szét...” Odafurakodni az élet intim tényeihez, örömeihez és

rettenetességeihez; rátapintani lelki méltóságra és lelki kicsinyességekre, a kérlelhetetlen logikához és az engedett fantáziához folyamodva, merőben új kombinációk szerint, vagy századokból visszaköltött poétaörsök maszkjában. Én, a költő elkiáltom magam, belebékélve környezetembe s lázadva ellene – az enyém valami ilyesféle szolgálat az Úr előtt. Elkiáltom magam, tudva, hogy az ember élő jajszó, ugyanakkor a boldogság szülöttje is: csupa gyötrő, csupa örömteli ellentmondás. Mi ez, ha nem a kettős valóság, az érzékekkel befogható és a képzetet többletterején nyugvó valóság misztikuma?

A Nietzsche cáfolatul előhúzott tromf kísérletezik az európai alkonyatban, hogy csak azért is egymás felé hajlítsa a kétarcú valóság eredendően összetartó vonalait? Ez a kísérlet rendezi, védi, s jelenti ki hovatovább mámorosan, hogy irányzatokon élesített irányzatok csörtéje és ezredeleji bizonytalankodás ide vagy oda, mégiscsak minden a költészet szerelméhez kötődik. „úgy, ahogy úszik a vér-csepp / lenn az erek kötelékén”. (Kortárs remix)

Van egy ismeretelméleti alapvetés, amelyet egy zaklatott asszony-költő, Plath fektetett le (*elménkből nincs kiút*). Könnyebb volna a figyelni-nem-tudás? Hogy súlyként zúg-e, netán piheként száll-dos-e ma Plath igaza: ki mondhatja meg? Ha lényegbevágás is az övé, úgy tűnik, mintha e probléma nemigen aggasztaná Lackfi Jánost. Amint naponta megszületik benne a világ, ő talán nem is kiútra, mint inkább arra a tárgyi sugallatra vágyik, amelyből a huszadik századi modernnek lélekállapotokat és szemléleteket vezettek le. A kifogyhatatlan gazdagságú Lackfi János ezt is megcsinálja. S micsoda mintahabzsolással. Zsúfolt, színes tablót rajzol. Az Ómagyar Mária-siralomtól Berzsenyin át Nagy Lászlóig, sőt a világköltészet különféle hangnemeiig, a szépen kovácsolt nyelvzettől a mai

slendrián nyögdecselésig, örök és múlandó, banális és jelentős mindenfajta példázata végigvonul előttünk: s ez mind Lackfi János. Csak egyszer kell elmondani, de egyszer el kell mondani róla, hogy a poétikai kultúrát illetően a bőség hőse, igazi nagygazda, egyike a legnagyobbaknak.

Lackfié valóban minta- vagy formahabzsolás, nem a sablon tisztelete – teret akar. Éppúgy jellemzője a terjengősség, mint a tömörség. Néha igen nagyvonalúan enged elrohanni mondatait, máskor fölcsegettyűzi őket, aztán szinte kopár jelynyelvű csupaszítja. Végeredményben nagyon is szerencsés költő, aki (akár elvaskosulva, akár elfinomulva) mindig le tud fürdeni a stílusbőségben. Ilyenkor termi azokat a nagy verseket (*Lyyk a fogamon, Utcazene, Magán, Szövedék, Nincs vége*), amelyek mellett igazán megengedheti, hogy néha csupán a játék kedvéért játsszon.

De hát végre játék-e kitudnia a művésznek, merre jut el – a kristályos nyelv üdeségén, nehéz allegóriákon, önismereti versteszteken, a lírához csatolt epikum szélességén át? – leghamarább képessége plafonjaiig?

Aki, mint Lackfi János is, csodálkozással kezdte, ki is fog tartani a csodálkozásnál. Szó se róla, nem veszélytelen affinitás. Ismerjük a Shakespeare-, Balzac-, Ady-féleket: mindent akarnak. Ilyen értelemben (ha más lépcsőn is) Lackfi egyáltalán nem idegen mellettük.

„Istennel hál, ördöggel él, / A költő több a többinél!” (*Költők borkóstolón*) Ekként fest Lackfi Jánosnál a valóságban való elhelyezkedés. Ami természetesen tobzódásainak elhelyezkedését is jelenti: azt, hogy ő a valóság minden porcikájában, minden monumentumában, kicsiben és nagyban egyformán távlatot keres. Akár rend, akár esetlegességek összevisszasága az élet, a költészet révén közele, s főképp jelentőségteljes valósággá tehető. Hát még ha egybeeshet könnyedség és távlat!

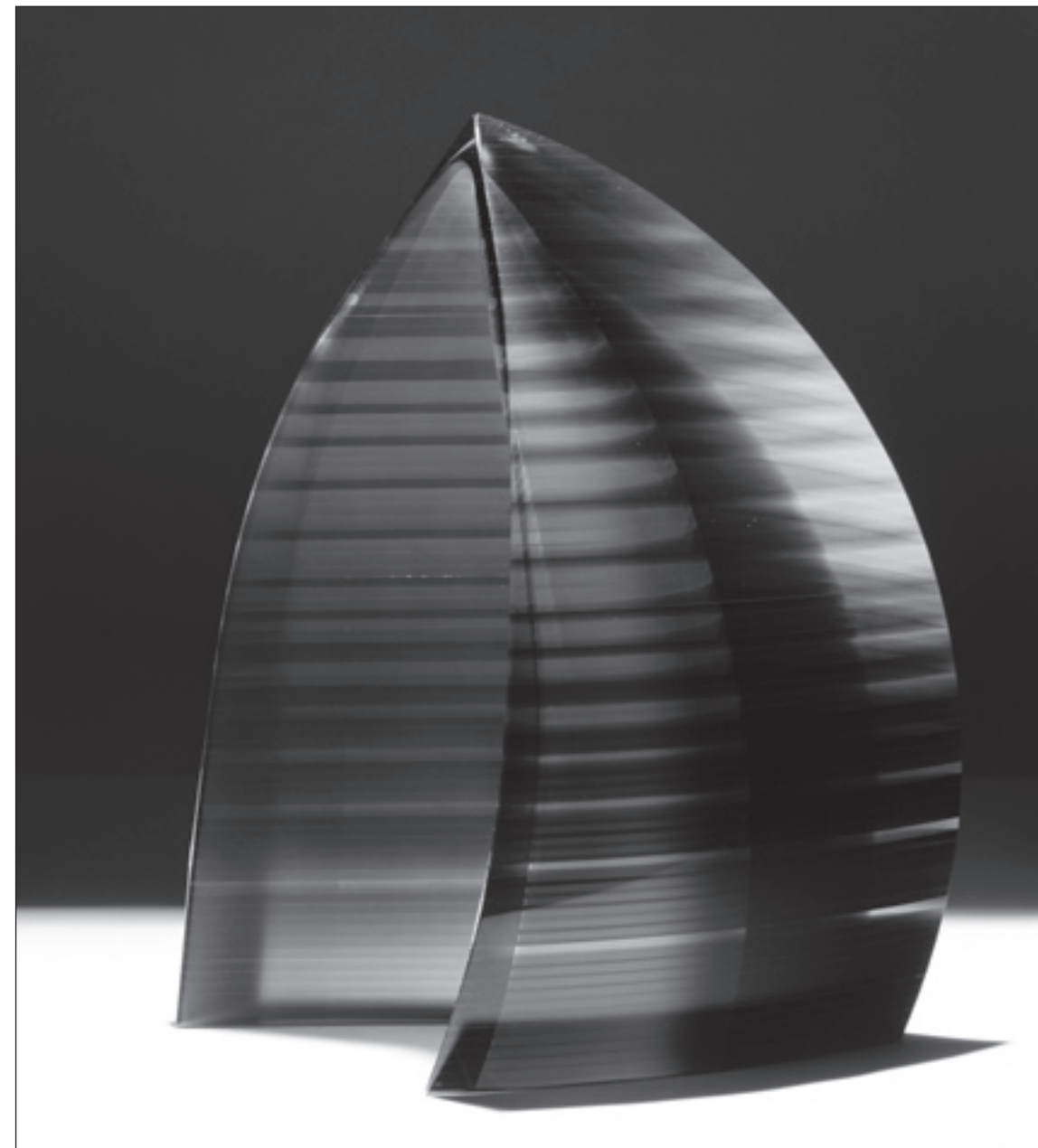
A technika simán szövetkezik a meditációval. S a technika szüntelenül a szólás alkalmát keresi, a verstantól áthatott szerző pedig, az ihlet előfényeitől izgatva, menten lendületbe jön. Világ és munkása egymás szolgálatában! E hullámozás és áramlás a valóságban (és a kifejezésformák közt) a természetet idézi. S mondják, a való igazi

zenéje igenis a természet titkos távlatából sugárzik, vagy ha nem, süket a lélek a saját szavára. Úr támad, hívogató és kitöltendő tér, amely újabb bizonyításra sarkallja a költőt. Elő a hangszerrel! S hadd halljuk teljében a skálát a felső cétől az alsó áig!

Tessék, a dolgos temperamentum, mely dehogyan fordítana hátat

a játékoságnak, ez Lackfi János attitűdje. A kegyetlenül banális és pokolian súlyos, de alig túlbecsülhető készenlét. Annyi, hogy a lélek teremtsenre üzemkés!

A többi élmény kérdése. S mindebben hinni vagy kételkedni: maga az alkotás. Amelynek az *Élő hal* éppen kéznél lévő mintakönyve.



Északi szél (2003; üveg, fémgőzölt, ragasztott, matra csiszolt; 44x28x22 cm)

► SZÁNTÓ MAGDOLNA



„Mint egy belső kép, a szív legmélyéről”

Acsai Roland: *Hajnali kút*

Acsai Roland *Hajnali kútja* a norvég táj rejtelseibe kalauzolja az olvasóját. A vékonyka kötet 27 verse három ciklusba rendeződik, amelyet a címadó vers vezet be.

Maguk a szövegek az út/utazás toposz köré szerveződnek. Az északi táj felfedezésével párhuzamosan egy belső utazás is megkezdődik, amelynek leginkább az önismeret a célja. Ezt támogatja meg a látványhoz kapcsolódó gnómiusság, bölcsélet, amely leginkább jellemzi ezt a versbeszédet. Ebben a világban az úton levés ténye a fontos, bármennyire is meg-megszakítják ezt az utat a kisebb megállók. Egy-egy látvány válik meghatározóvá az úton lévők számára, akik sajátos viszonyban vannak a megjelenített tájjal.

Az ember-táj megjelenítését a három ciklus variálja. Hol az egyik, hol a másik kerül hangsúlyos pozícióba, hol a kettő összefonódása által jön létre valamiféle összhang, harmónia.

Már a címadó vers ezt az egy-másba fonódó emberi-természeti világot mutatja fel, amelyben a kút mint sajátos gyermeki bölcsesség forrása jelenik meg: „Domb tetején, / Hullámozó, sárga füvek közt / Elrejtve / Van egy kis kút. // Kezeink, e furcsa, ötlábú / Lovak / Ott isznak minden / Hajnalban -- / / Lányom feje búbján / A be nem nőtt kutacs.” (*Hajnali kút*)

Az első ciklus (*Nyírfák; halászsas*) központi motívuma a víz, il-

letve a fjord, mely átível a kötet egészén, lévén, jellegzetessége ennek a megjelenített tájegységnek. Nem hagyományos értelemben vett tájleíró versek ezek a darabok, sokkal inkább élménylíráként foghatók fel, ahol is a beszélő sajátos látásmódjának köszönhetően a természet különös metamorfózison megy keresztül. A látvány, az mindig olyan, mintha hasonlítana valamire. A nyírfák a halászsasra (*Nyírfák; halászsas*), a fjord vizét felkorbácsoló szél angyalfigurára (*Szélanya*), a sziklák trollokra (*Tollas mérleg*), a versbeszélő a halászó madárra (*Hidegvérű sziklák*), a kavicsok a jósláshoz használt rúnakövekre, a hegy pedig az isteni szférát idézi (*Wittgenstein háza Skjoldenben*). Ez a különös átváltozás-visszaváltozás mindig valamilyen bölcs megállapítást von maga után, ami arra enged következtetni, hogy a versbeszélő megértett valamit az útja során látottak kapcsán. A lírai én helyzete sem egyértelmű. Az élménylírának megfelelően az utazás folyamatába pozicionálja önmagát, feleségét, kislányát, de ugyanakkor, kívülállónak is megjeleníti saját magát, reflexióit, s ezáltal az objektív lírához is közelít ez a fajta versvilág.

A kötet második ciklusa (*A Dale-templom bálnája*) az elsőhöz képest már nem a különböző élőlények hasonlósági asszociációit,



L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.

sokkal inkább az úton lévők személynét, gondolatait, cselekedeteit állítja a középpontba. A természet, a táj elemei sokkal inkább hozzánk kötődnek. A víz, a fjord, a gleccsértó, a tenger itt is motivikusan van jelen, és mindig valamilyen bölcs megállapítás kapcsolódik hozzá. Az apa, anya, gyerek természet iránti csodálata, megöröklési vágya szintén az „olyan, mintha” életérzést erősíti fel a versbeszélőben: „Ott, hunyorogva, apa, anya, gyerek, / Mintha nem is mi fényképeznénk, // Hanem bennünket örökítene meg / Valaki. Családi fotó, vízeséssel.” (*A bálna*)

A reflexív magatartás tetten éri a pillanatnyi szépséget is, ami

aztán képként rögzül a szemlélő tudatában. Ahogyan a bébi bálna a fjord türkizéből, ugyanúgy sejlenek fel életigazságok is egy-egy pillanatra az avatott szem számára: „Mint egy belső kép, a szív legmélyéről, / Vagy még mélyebbről, / Mert a fjord mélyebb a szívnél.” (*A bálna*) Másutt a víz/tenger a születés misztériumát idézi fel a beszélőben (*Két tenger*), vagy éppen az idő (*Gleccsértó; Jostedalstrypa*), illetve a tér relativitása kötődik hozzá (*Wittgenstein naplójából*).

A záró ciklus (*A teljes kör*) az ember és természet szimbiózisát hangsúlyozza mint a teljesség, a tökéletesség (kör) jelképét: „És tudtam, hogy a szívárvány nem ér véget / A sziklánál, a víznél, folytatódik bennünk is, // A föld alatt is / ... és teljes kört fut.” (*A teljes kör*)

A tájhoz kapcsolódó vagy abból kiinduló gondolatfolyam szintén meghatározója ennek a résznek is. Hol a visszaemlékezés/élmélfelidézés kapcsolódik a látványhoz (*Kék lovak; Jostedal-folyó*), hol az eligazodás terepévé válik a táj (*Sorsvonal*), vagy éppenséggel a festővászon születik meg a ter-

mészet és az ember kettőse (*Rokonok*). S ha éppenséggel nem kerül megjelenítésre a táj, akkor lesz valami (például egy fenyőszappan), ami azt idézi: „Amikor mosogatás közben / Megszagolom, // Mintha benyitnék / Az erdő szobájába, // Amit a hó tisztára meszelt.” (*Fenyőszappan*). Máskor a megszemélyesített táj válik „az emlékek denevéreivé” (*Fagy*).

Az irányok játékát is érdemes megfigyelni ebben a szövegvilágban. Ezek ugyanis, relativizálják, átstrukturálják, újragondolásra készítik a megszokott látás- és gondolkodásmódot. Ez fakadhat a felnőttéltől eltérő gyermeki látásmódból („Ami nekünk fenéséges, Zsófinak / Természetes”, *Tollas mérleg*), a fizikai jelenségből („A tóban tükröződő vízesések / Kitartóan zuhognak az ég felé.”, *Wittgenstein naplójából*), egy templom mennyezetére festett világból („Felettünk bálna úszik, / és a föld alatt eltemetett csónakok”, *A Dale-templom bálnája*), a nézőpont pusztá megfordításából („A legelőről / Fűszálak hullnak az ég felé, // Fordított eső / ...

szarvas / Emeli fel fejét. / Szarvai megszarusodott, // Inverz villámok: / Belecsapnak az égbe.”, *Föld és ég*). Ez a játék olykor az identitástudathoz, önmegismeréshez is kapcsolható (*Rokonok, Én vagyok a tó, Olajkép*).

Wittgenstein figurája, bölcsellete többször is megidéződik. Tudjuk, hogy a filozófus egy rövid időt a norvégiai Skjoldenban töltött, hogy zavartalanul elmélkedjen. Ez a kötetbeli utazás is felfogható egyfajta tapasztalatszerzési, önismereti útnak, melynek célja az énhez való megérkezés. S mindez ugyanolyan természetességgel következik be, mint amilyen az egész utazás történik. Valami tehát végérvényesen lezárul, hogy egy újabb állomáshoz, életszakaszhoz érkezzen meg az utazó. A megérkezésnél, akárcsak az indulásnál ott van mindhárom ember, s bár feltételezhetjük, hogy nem ugyanazokkal a tapasztalatokkal, de mégiscsak együtt járták végig ezt az utat: „A falu egyre csak hátrál, / Végül észre sem vesszük: // Megérkeztünk.” (*Úton Björk felé*)

► XANTUS BORÓKA



Túl időn és tereken

Karácsonyi Zsolt Igazi nyár és Ússz, Faust, ússz! című kötetéről

Véges és végtelen, lent és fent, szív és test, sötétség és világosság és ezekhez hasonló kettősségek szembenállása és átjárhatósága határozza meg Karácsonyi Zsolt 2010-ben megjelent köteteinek világát. A tér és idő, valamint az emberi létezés kérdéseit körüljáró kötetek az európai kultúra alapmítoszait idézik meg és írják tovább, klasszikusokkal kerülnek párbeszédbe, s mindezt egy sajátos versnyelven jelenítik meg. Egy fiatal költő személyes mitológiáját és filozófiáját látjuk kiépülni egy olyan líra révén, amely epikus és drámai jellemvonásokat egyaránt képes magába sűríteni.

Az öt ciklusra bomló, szimmetrikus szerkezetű *Igazi nyár* nyitóverse, a *Színház a sivatagban* a klasszikus dráma kezdőpontját imitálja, a Kart helyettesítő beszélő felvonultatja a szereplőket: a nagybetűs Sivatagi Macska, Egyiptomi Fickó és a többiek a lassú délutánon olyan drámába fognak, melynek nem kevesebb, mint maga az élet lesz a tétje, ugyanakkor a színházhoz kapcsolódó képek megelevenítése a kötet szerepjátszó jellegét is előrevetíti.

A ciklusok mindenike az európai és a magyar kultúra nagy elbeszéléseibe írja bele magát. Villon verseire játszik rá a *Szív és a test viátja* című ciklus, amely a középkori költő életművének sajátosságát, az alantas és emelkedett témák, regiszterek összehangolását fokoz-

za tovább: „Összeszorul menny és pokol / egyetlen röviditalban, / de ameddig iszogatja, / láthatóvá lesz a dallam.” (*A táncanár színre lép*). Karácsonyinál a fennkölt és az alantas állandó versengésbe kerül, a címadó versben a testhez kapcsolódó ösztönök olyan markáns hangot kapnak, hogy elhiteltelénítik a szív érzéseit és törekvéseit, melynek hangja csak semmitmondó kioktatás lesz a test cinikus replikáihoz képest. Ehhez hasonlóan a kutya szájába adott *Ima* is az emelkedett regisztert teszi szinte komikussá: „Kutyák csodája, / szép mennyország, / fogadd el / minden bűnömet, / komor komondor / minden ördög, és minden angyalod öleb”.

Az *Ámor háborúiban* a szerelem istene egyszerre jelenik meg dalnokként és harcosként, vértjén „csupa románczománc van”, közben a művészet és élet kettős arcát tárja elénk: a mármorszülte sötét és az éberség által uralt világos oldalt. S bár legkisebb a nagy istenek közül, nyíla a mélység és magasság, a föld és az ég lakóit egyaránt eléri. A harmadik ciklus Orpheusának alvilágjárása az Albionba való látogatással egészül ki, de megfordulnak a viszonyok: a tenger mélysége átláthatóbb lesz a fenti világ ködösségénél.

Arany János, Ady, Kosztolányi, Babits képhasználata, hangvétel-



Erdélyi Híradó – Ráció – Irodalmi Jelen Könyvek, 2010

ének egy-egy töredéke sejlik fel az *Esti Metró* és a *Hídavatás* ciklusában: az éjféli, a vándorút, az élet-halálra kimenő játék, a lant, a herceg olyan komponensek, amelyek Karácsonyi verseiben a költészeti hagyományhoz való tartozást és az attól való elszakadást is érzékeltetik, de mindenképpen új felhasználójuk líráját erősítik meg.

Az idő múlása, változatlansága és a hozzá kapcsolódó mozgást, illetve mozdulatlanságot érzékeltető terek minél változatosabb körüljárása a kötet számos versének törekvése. Tüneten, nagytetű állatként jelenik meg az emberi életet lepörgető idő, a *Hal déli énekéből* megtudjuk, hogy „a mu-

landóság, / mint a víz, úgy áthatol a fércmunkán, éppen úgy, mint / szépen varrott vásznakon”, az *Igazi nyárban* pedig egyetlen villanás-sá válik a test égi oldala. Az éjféli, az ősz, a hernyólepke, a híd révén megragadott átmenetiség, köztes-ség erőteljes hansúlyozása viszont kizökkent a múltó idő érzékeléséből, és egyre inkább a „dimenziók elvesztése” és az időtlenség felé visz. Ezt az időn és tereken túli állapotot többek között a mítoszokból kölcsönzött elemek: a téli Alba Longa vagy a felejtést továbbgondoló nimfa testesíti meg, de hozzá tartozik az „alkonyégi hajnal” és a „gyorsabb tér, ahol az átváltozást megtanítják”. Ide tér vissza minduntalan a beszélő, és ezt összegzi kötetet lezáró *Szabadnap* is, mert ennek az állapotnak a versbeli érzékeltetése az *Igazi nyár* /a nyár igazi tétje.

A nagy történetek újraírásának lehetősége láthatóan az *Ússz, Faust, ússz!* című költeményben is előtérbe kerül. Különösen nagy kihívást jelenthet egy kortárs költő számára a világirodalom olyan figurájához nyúlni, mint amilyen Faust alakja. Marlowe, Goethe és Thomas Mann után azt hihetnénk, már nehéz ebben a témában újat mondani. Karácsonyi Zsolt költeménye azonban jó példája annak, hogy nincsenek túlírt történetek. A Marlowe-tól kölcsönzött mottóval indító Faust ott veszi kezdetét, ahol az Erzsébet-kori drámaíró befejezte: a sátánnal paktumot kötő mágus lelkéért eljönnek a démonok. Karácsonyi Faustja nem kárhozik el, hanem az óceánba kerülve folytatja útját. A négy őselem közül eddig elsősorban a tüzet használó mágus itt a víz segítségével veszi igénybe, ugyanakkor ez a közeg válik újabb küzdelmeinek színterévé is.

Faust folyamatosan úszik az óceánban, hullámokkal való hadakozása akár egy epikus vonal mentén is leírható, miközben saját történetébe alapítás- és utazástörténetek foszlányai szűrődnek be.

A vízbe dobott, de egy delfin hátán mégis partra került Ariónhoz fohászkodik a helyes irányért, s képzelete megsokszorozza az antikvitás tengeri szörnyeit: „négy Szkülla, hét Karübdisz szívja, húzza magába testemet.” A Világhajó kajütjét bezúzva ablakot nyit a világra, melyen keresztül Alba városában Romulusként látja viszont magát, Róma feltárla előtte, majd Ikarusként hódítja meg az eget, és ő lesz a babiloni szörnyeteg is, amely előtt ezernyi nép rogy térdre. Viharba kerülve pedig szintén ő a győztes Nelson admirális, a Moby Dickhez simuló Ahab és az egzotikus szigeteket felfedező Vasco da Gama.

Faust az európai kultúra történeteit tömöríti az övébe: ahogy a mitikus és történelmi idő eseményei hol élénkebben, hol halványabban tűnnek fel emlékezetében, ugyanúgy a víz előtti életére is néha határozottan, máskor pedig csak töredékesen emlékszik: „régóta szunnyadó memóriámra rájaként lecsapott az emlék, / hogy nem az vagyok, aki még / lehetnék” – állítja, de egy másik alkalommal már elbizonytalanodik: „valamikor a vizek felett éltam / mesébe illő, szárazföldi lény / valamikor, / gyermekkoromba’ tán, / de mindenképp e világ kezdetén.” Faust idő és időtlenség között hanykolódik. A véges és a végtelen egymásnak feszülése már a marlowe-i drámában is fontos szerepet kap: a mágus Lucifernek múltó hatalomért, gyönyörért adja el az örök életét, ez a kettősség a költeményben is jelen van, csak más formában. Az úszó Faust az idő uraként és legyőzöttjeként egyaránt feltűnik: „átalakítom egész múltamat”, viszont a végvízben az ellenkezőjét érzékeli: „rángat az Idő. Elkap, visszazszipant.” Elhatárolhatóknak tűnik a múlt, a jelen és a jövő, amikor konkrét időpontokat nevez meg, viszonyít: „három napja, hogy elhagytam a Zátont”, ugyanígy a



Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2010

történelmi alakok felevenítésével is az idő átláthatóságát hansúlyozza, máskor meg annyira összekuszálódnak az idősíkok, hogy az is eldönthetetlen, a kezdetnél vagy a végidőben vagyunk.

Az éjszaka és a nappal és az őselemek hasonlóan szétválasztódnak és egymásba mosódnak Faust utazása során. Alakjához eredetileg az éjszaka és a tűz kapcsolódik, hiszen mágiával foglalkozott és eladta a lelkét a sátánnak. Az óceánba kerülve azonban a nappal és a víz is sorsa meghatározó részévé válik, mindkettő a démonok ellensége, segít legyőzni őket, és új utakat nyit meg Faust előtt. Az első egység során egyértelműnek látszanak az éjszaka és a nappal attribútumai: a felejtés, változatlanság, lassúság az éjé, az emlékezés, felfokozottság, hadakozás a nappal tulajdonára. Később kiderül, hogy a nappal elrejtje a dolgokat, és a fénylő sötét formát ad nekik. Ezen kívül az elemek is egyre inkább keverednek: az óceán szívében el lehet égni, benne érezhető az anyaföld, és a lent és a fent legvégső pontjai is itt tapasztalhatók meg: a vizek legmélye, ahol „nincs gond, nincs vágy, / se akarat” és a végvíz, amely képessé teszi Faustot arra, hogy „a legfelső kapukat átszakítsa”.



Homoki szappanopera

Halász Margit: Éneklő folyó

Egy irodalmi estre érkezve az egyik asztalra pakoltam az akkor még alig megkezdett Halász Margit-kötetet. A program végére azonban nyoma veszett a frissen átvett recenzens példánynak, ami azóta sem lett meg. Bosszantónak, de egyszerűen felvillanyozónak is tetszett az eset, hiszen akármilyen könyvet nem emel csak úgy el az ember. Az orgazdának – gondoltam – nyilván jó oka volt lecsapni az asztalon árválkodó regényre. Így aztán alig vártam, hogy a Geopen Kiadó újra rendelkezésemre bocsássa a könyvet.

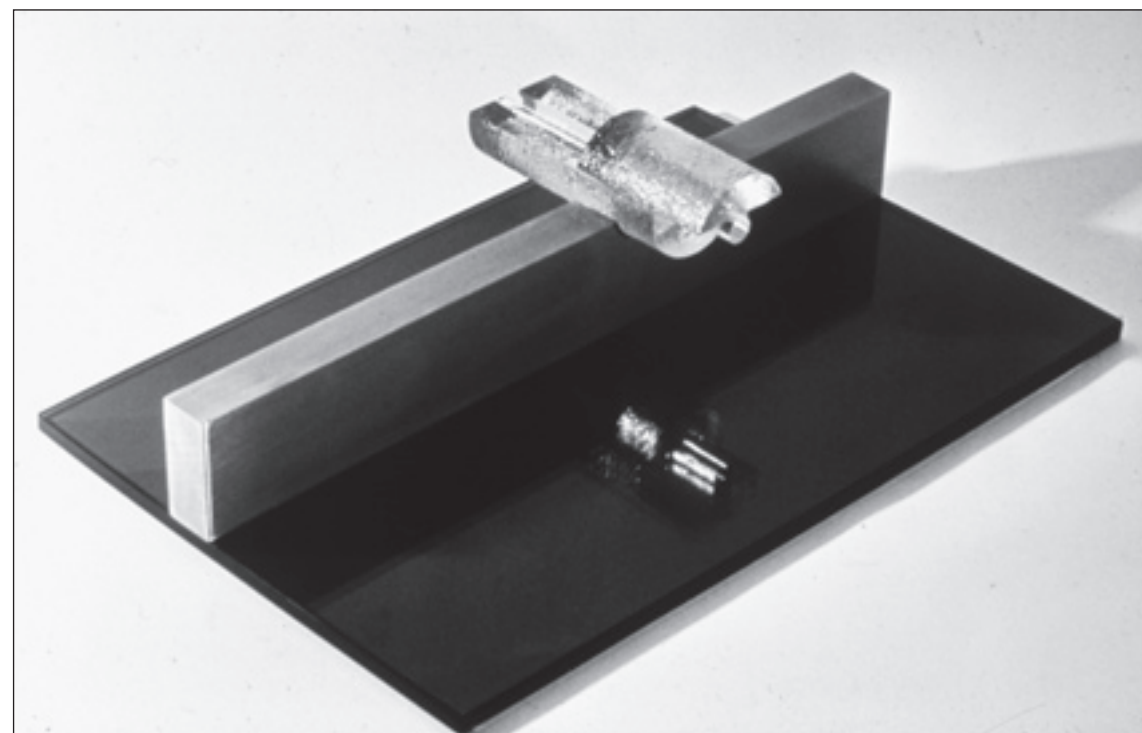
Induljunk ki például abból, hogy Csipke Ferkó és Négyökrű Mihály találkozásából sosem bontakozhatott volna ki a *Gyöngyhó* meséje, ha nem derül ki, hogy Ferkó valójában nő, leánykori neve Ördög Rozál: „eredetileg lánynak született, az élet tette fiúvá”. De ugyan kit érdekel a *mi lett volna ha*, amikor nem tudunk elképzelni színesebbet és elképesztőbbet annál, ami végül is lett? Hiszen a cselekmény az időben előre- és visszamenőleg végeláthatatlanul burjánzik. Az újabb és újabb szálak ornamentumként nőnek ki egy korábbiából, az olvasó eleinte nem is sejti, hogy egyik-másik ilyen díszítő elemnek tetsző részlet milyen további, komplex cselekményt rejt. Ezek a sűrű, zseniális gondossággal összefűzött szálak kifogásolhatatlanul megszerkesztett esemény-sorrá állnak össze.

Ami az előnyt, az egyben a hátrányát is jelenti azonban a *Gyöngyhó*knak. A nagy ívű történet egyrészt könnyed túlfutása az eredeti, kincskereső mesének, mely szerint Csilige Sándor gyöngyei éppen a Rozál és Mihály által alapított Örököske-kertben vannak elásva, bár a legenda hitelességéről csak az utolsó fejezetben bizonyosodunk meg. Másrészt viszont e legendából kinövő újabb történetek néha túl messzire visznek, nem látjuk át az ironikusan szappanoperai szerkezetet (honnan is indultunk?), és úgy érezzük, hogy a narrátor néhol feleslegesen tovább és tovább bonyolítja a már egyébként is szövevényes történeteket. A mese ömlik végeláthatatlanul, mint a homok. Az elbeszélés ennek megfelelően hősökben is dúskál, akik esetenként ráadásul több nevet is foglalnak, sőt, a biztonság kedvéért a házasított állatok (lovak, kutya) is részesülnek ebben a kegyben, ami következetességre vall, hiszen az állatok emberi képességekkel és egyéni személyiségjegyekkel bírnak az elbeszélésben. Viszont a temérdek behozott szereplő között, mint a tömegben, elveszik az olvasó, ezért a szöveg kötéltáncává válik a gazdagság és a terheltség határán. A szellemesség és valamiféle ebben kibontakozó virtuozitás néhol már alássa az értelmezhetőséget is. Mindez – finoman szólva – túl sok a jóból.



Geopen Kiadó, Budapest, 2011.

Ha csak a regény főbb vonalait vázolom, arról a hét gyermekről kell beszélnem, akik Ördög Rozál és Négyökrű Mihály Isten előtti házasságából születtek. Először a leányikrek: Mária és Erzsébet, akik „különös érdeklődést mutatnak az ellentétes neműek iránt”. A két lány borzasztóan unta a homokháti életet, ám kitörési kísérleteik kizárólag fiatal pesti férfiakra támaszkodtak. A tűzoltóval, illetve a vőfélyvel kötött házasságuk azonban nem igazolta a számításait. Marika férjéről kiderült, hogy a férfiakhoz vonzódik, ő pedig „két hét sem telt bele, Mary Devil néven énekelt és asztaltáncolt a Lebukiban”. Erzsike férje pedig



Dinamikus egyensúly II. (1976; krómacél, festett acéllemez alapra szerelve; 75x35x35 cm)

csak a megérkezést, hanem az újjászületést is magába foglalja, melyet a harmadik egységben a mágia hatalmával és a vizek segítségével valósít meg.

Nem véletlen, hogy a végtelen óceán, amely a közös emlékezetet jelképező Világhajót és a személyes életút Báráját egyaránt elringatta, anyagiságában is hozzájárul Faust új életéhez: a mélyén lévő anyai vizekből száll fel a földet megtermékenyítő esőcsepp, a hosszú vándorlás és küzdelem végét ér, a mágus Nimfausként lép a partra. Faust újjászületése Vénusz születéséhez hasonló, képi megjelenítése az olvasó emlékezetében a közismert ábrázolást, Boticelli festményét is előhívja: „Felmagasodsz. Mint kagyló nyílik ajakad”. A partot ért lény androgün

jellege nem is annyira meglepő, hiszen kétneműségére a költemény előző egységeiben is akad utalás: „én is két ember vagyok”, „saját ikrem vagyok” – mondja, Nimfausként való megnevezése azonban bizonyossá teszi ezt. Az újjászületett lény egyszerre nő és férfi, a víz és a föld, a sötétség és világosság gyermeke, a teljesség hordozója. Alakjában nemcsak a görög mítosz és a középkori legenda találkozik, hanem az őselemek is összhangba kerülnek, s amikor előtte hódol Velence népe, olyan érzésünk támad, mintha a világrend állt volna helyre. Ezért halkul el a zaklatott, számtalan szimbólumot magába tömörítő versnyelv is, s a Faust utazását elénekli a költemény néhány egy-egy sorral zárul.

Marlowe Faustjában a jó és a rossz világosan elkülönül, a keresztény világszemléletnek megfelelően bűnhődik a doktor, mert emberi mivoltának határait feszegette, és a sötétség erőit hívta segítségül, az úszó Faust azonban olyan világba kerül, amely apokalipszis utáni, Isten által elhagyott világnak tűnik, és amelyet teljesen ő tölt ki. Itt nincsen sem kárhozat, sem üdvözülés, nincsen tétje sem a bűnnek, sem az erénynek: „Minek pusztítsam el az ördögöt, és minek ússzak az angyalok után?” Faust kikerül a moralitás törvényei alól, akarátának csak az elemekkel való harc sikeressége illetve sikertelensége szab határt, így maga építi fel énjét, és új életet is ő hoz létre önmaga számára. Ébredése nem-

kedélybeteg lett, ami évek alatt tönkretette az asszonyt: „így vesztette el a szépséges Ördög Erzsébet először a munkáját, aztán lassan a becsületét, hitét, szelídségét, s amikor az egészsége is kezdett veszélybe kerülni, az asztalra csapott.” Otthagyt a depressziós, irodalmi babérokra törő dilettáns férjét saját Pistáért, alias Don Rodrigóért, a vándorcirkusz igazgatójáért, aki előbb a háztartási teendők elvégzésére szerződött a rajongóját, majd modellnek állította a késdobáláshoz, amíg nem talált egy még jobb nőt erre a célra.

Ördög Illés a saját erejéből akarta a lehető legtöbbet kihozni a homokból. A lányokkal ellentétben nem érdekelte a kincs, borázkodni kezdett a semmiből. Ő volt az első, „aki az amerikai álmod megvalósította a Kiskunságon”. Ám az ő sorsa is tragédiába fordult, miután egy lárvá elátkozta.

Iréнке, a negyedik gyermek, tanítónőként sem tudott szabadulni a homok fogságából. Nővéreihez hasonlóan ő is csak arra várt, „történjen már végre valami”, és bár nem volt megelégedve helyzetével, a narrátor őt is csak annyival intézi el: „ezt adta az élet, punktum, viselnie kellett sorsát”. És így is történt, Irénke keserves kudarcok után lemondott vágyairól, a házasságról és arról, hogy Csaburcsa bármit is tartogathat a számára. Elkönnyelte magát szinglinek és elindult. Magányának azonban néhány perc múlva búcsút kellett intenie, ugyanis az állomás felé vezető úton találkozott Cseke Pállal, akibe azonnal szerelmes lett, és már indult is vissza „a gyöngyöktől csillogó úton, álmai városába, a nagy történekek metropolisába, vissza Csaburcsára.” Itt véget is ér Irénke története, és bár a testvéreinek sorsából nem ez következne, gondolhatjuk, hogy boldogan élt, míg meg nem halt. Az úton csillogó gyöngyök pedig természetesen ugyanazok a homokszemek, melyek öt perce még majd megfojtották. A gyöngy a mesében végig

értékmetaforaként működik, ilyen értelemben a homok szubjektív. Hol sorsrontóként, hol lehetőségek forrásaként láttatja velünk az elbeszélő.

A szülők Miklóst ötödikként, Jósát pedig hatodikként avatták be a gyöngy titkába. Már az ikrek születése után elhatározták, hogy 18 éves korukig nem mesélik el gyermekeiknek, hol van elásva Csilige Sándor kincse. Miklós bigott kereszténnyé érett, aki igyekezett tudomást sem venni az egészről, a kincses legendában a sátán művét látta. El is hagyta Bibliájával az Örököske-kertet és amolyan „homoki profétává nőtte ki magát”, ám aztán ennek is csúnya vége lett. Nem úgy, mint Lajcsika történetének, aki bátyjával ellentétben alig győzte kívánni, hogy betöltse a 18. életévét. A sors kegyetlen fintora volt azonban, hogy szülei éppen aznap estek két vipera áldozatául, amikor Lajos nagykorú lett. Így csak jóval később, a kert felszámolásánál, a földmunkálatok során kerültek elő az áhított gyöngyök.

Arra nem reflektál a narrátor, hogy a gyerekeket sújtó balszerencsének köze van-e a Rozál és Mihály előéletéhez. Nem lenne meglepő ugyanis, ha azért lennének eleve elátkozva az utódok, mert anyuka és apuka véres gyilkosságok árán kovácsolták meg a maguk szerencsáját, mielőtt egymásra találtak. Illetve haláluk is beillhet a bosszúálló viperák művének, akiknek anyját (egy másik kígyót) Mihály eltaposta az első fejezetben.

Tulajdonképpen minden egyéb mellékszál ehhez a XX. század alatt játszódó családi történethez kapcsolódik. Egy-egy családtag életéből látunk rá teljesen új és más, később vissza nem térő részletekre, melyek lazán kapcsolódnak ehhez a fősodorhoz.

Ám vajon mitől örök az Örököske-kert? Hiszen tudjuk, hogy mindössze száz éven át létezik (miként az igazgyöngy élettartamát is száz esztendőre becsülik), és hogy autópályát építenek a he-

lyére a történet végén, vagyis idővel elpusztul. Névleges örökökvalósága egyrészt az alapítói által ott megélt paradicsomi boldogságot jelképezheti, másrészt azt a kietlenséget, eseménytelenséget, mely szélteben-hosszában terpeszkedik a pusztán. Alig van remény, hogy bármi is történik, a lányok várakozása és ábrándozása mintha maga lenne az örökökvalóság.

Az elszigetelt alföldi helyszínre nem sok minden szűrődik be az egyébként mozgalmas időszak eseményeiből, bár a globalizáció hatása itt is érződik: humorosan, mégis egyértelműen negatív, romboló erőként ábrázolja az író. Úgy tűnik, az elvilágiasodásból és az emancipációs folyamatokból képtelen előnyt kovácsolni a társadalomnak ez a rétege. Csilige Sándor, vulgo lápi emberke például, miután antinarciszként szembe-sül saját csúfságával, arra gondol „meggazdagszik, elmegy Amerikába, pénzért ott mindent lehet, átszabatja magát nagy délceg kunsági betyárrá, és a vad lányka rögvést beleszeret.” És akkor még nem beszéltem azokról a camp-es, bátran kommersz, már-már Walt Disney-t idéző leírásokról, mint ez: „A három madár, amikor ráeszmélt, hogy a kalitkájuk ajtaja zárva, és minden kétséget kizáróan éhen fognak pusztulni, dühük és elkeseredettségük madárfeletti erejével a Verjen meg az Istent kezdték visítani, amelybe csodák csodája az öreg teknős is bekapcsolódott.”

Nem csak egyetemes társadalomkritikával, hanem magyarságkritikával is találkozunk a Halász Margittól nem hogy ismert, hanem egyenesen megszokott, szelídített formában. Azt írja: „Nálunk Magyarországon különösen szeretik csúfolni egymást az emberek: a református a katolikust tahónak, a katolikus a reformátust bunkónak, a halasiak a majsaiakat sündisznósoknak, a jánoshalmiakat cirmoshasúaknak, a kalocsaikat madzagosoknak, a kiskőrösieket

tökmagosoknak, a nagykőrösieket uborkásoknak csúfolják. De a magyarok csúfolkodó kedvének az országhatár sem állhatja útját. A bosnyák sógorokat szarnadrágnak, a disznómiskáról morvákat töklópónak, a drótostótokat pedig egyszerűen köcsögnek szólítják. Szunyogh Adorján, Ördög Erzsike kedvese is örökölte ezt a fajspecifikumot, és veleszületett ritmus-érzékével megspékelve egyenes út vezetett ahhoz, hogy országos hírű vőfély legyen.” Erzsike későbbi szerelmét, Don Rodrigót pedig az motiválta a szerencsekeresésben, hogy nem akart „lógó orrú, frusztrált, szenvedélybeteg, lelki szélütött kelet-európaivá” válni

– aztán persze így is, úgy is azzá vált. Hajnal Jancsi pedig, akit a kor divatja tett betyárrá, bohócnak állt, Rodrigó cirkuszában, amely vándorló intézmény mintha magának Magyarországnak az allegóriája lenne. Az összképhez hozzájárul még Rodrigó majma, melyet kényszeresen ősmagyar viseletbe öltöztet.

Ugyanilyen Halász Margit stílusára jellemző elem a népies nyelvezet, a pajzánosság és egyfajta ironikus pesszimizmus, melyet az ilyen és hasonló megjegyzéseken érhetünk tetten: „de nagy öröm is az, ha teljesülnek az ember vágyai, mert többnyire nem szoktak”, vagy: „Kónics Kis Imre volt az Gábor nevű lován,

éppen szeretőjéhez poroszkált, akit egyáltalán nem szeretett”, vagy: „az Úr eleinte hosszan hallgatott, szótlán volt és elkeseredett a sok vérengzés láttán, nem mer ő már tanácsolni semmit, csináljon az ember, amit akar”, stb.

Azt nem mondom, hogy ne várjunk csodát a *Gyöngyhomoktól*, mert van benne bőven, de a szerző mindenestre nem hoz magához képest újat az életműbe. Azoknak tudnám melegen ajánlani a kötetet, akik eddig is hívei voltak az alapos és következetes munkáinak, stílusának, és nem hajlanak komolyan számon kérni semmilyen valódi egzisztenciális tétet olvasmányukon.

Az előző számunk tartalmából

Tóth Erzsébet, Aczél Géza, Balla D. Károly, Győrei Zsolt, Szepesi Attila, Tőzsér Árpád, Jánk Károly, Nagy Mihály Tibor, Szepesi Dóra versei

Zalán Tibor, Fekete Vince, Sarusi Mihály prózája

Papp István Ilia Mihály, Erdész Ádám III/III-as történetekről

Banner Zoltán Fajó János művészetéről, Grasl Bernadett Farkas Zsuzsa képgrafikáiról Szombathy Bálint beszélgetése Baji Miklós Zoltánnal

Brestyánszki Boros Rozália: Csörte (zenés szocreál)

Kritikák Tóth Erzsébet, Ágh István, Szepesi Attila, Magyarai Andrea, Lázár Bence András, Szöllősi Mátyás, Nagy Koppány Zsolt kötetéről

Bárka-díj

A Bárka szerkesztősége 2000-ben pénzjutalommal járó díjat alapított, amelyet minden év végén ítél oda azon, a laphoz hosszabb ideje kötődő szerzők között, akik az adott évben is jelentős publikációval, publikációkkal gazdagították a folyóiratot és olvasóit. A pénzjutalmat 2002-től Kiss György szobrász- és éremművész kisplasztikája egészíti ki. Az elmúlt évek díjazottjai között szerepeltek például Bogdán László, Csehy Zoltán, Grendel Lajos, Nagy Gáspár, Iancu Laura, Podmaniczky Szilárd, Szepesi Attila, Szilágyi Zsófia, Tandori Dezső, Tarján Tamás, Tóth Krisztina, Tőzsér Árpád, Varró Dániel, Vámos Miklós, Zalán Tibor.

A 2011. év díjazottjai:

Fekete Vince költő, író, műfordító (A semmi bokra, Hátha szólsz..., Minden – 2. szám; Bestiarium Siculanae, Amikor meg vagy ijedve, avagy történetek az élet rögzös útjairól – 5. szám; Bestiarium Siculanae – 6. szám; Blog – www.barkaonline.hu)

Kiss Judit Ágnes költő, író (Talán, valami, Húsvét – 3. szám; Születésnapom, Szájber-özvegy, Két magyaros nóta, Pajzán limerikek – 5. szám)

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békés Megyei Jókai Színház

Felelős kiadó: Fekete Péter igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrásy u. 3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@barkaonline.hu; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórak: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 2400 Ft.

Terjeszti a LAPKER Rt.

„Meg nem rendelt” kéziratot csak nyomtatott formában, postai úton áll módunkban fogadni.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden, felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.